

DİNSEL İNANÇLAR ve DÜŞÜNCELER TARİHİ

Cilt I

Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına

MİRCEA ELİADE

Mircea Eliade (1907-1986) önde gelen din tarihçilerindendir. Çeşitli dinsel geleneklerdeki simgesel dile ilişkin araştırmalar yapmış ve mistik görüngünün temelini oluşturan mitlerin anlamını çözümleyip birleştirmeye çalışmıştır. 1928'de Bükreş Üniversitesinde felsefe dalında yüksek lisans yaptı. 1928-31 yıllarında Kalküta Üniversitesinde Sanskritçe ve Hint felsefesi okudu ve altı ay Himalayalar'daki Rişikeş *aşram*'ında yaşadı. 1933'te Yoga: *Essai sur les origines de la mystique indienne* adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 1933-39 yıllarında Bükreş'te Hint felsefesi ve din tarihi okuttu. 1945'te konuk profesör olarak Ecole de Hautes Etudes'e gitti. 1951' de, alanındaki en önemli eserlerden birisi olan Şamanizm'i yayımladı. 1956'da Chicago Üniversitesi'ne geçti. 1961'de *History of Religions* dergisini kurdu. 16 ciltlik Encyclopedia of Religion'un (1987) baş editörlüğünü yapmıştır. Eliade geleneksel ve çağdaş toplumlardaki dinsel deneyimi, *hiyerofani*'ler diye isimlendirdiği görüngüleri incelemiş, dünyanın çeşitli dinlerindeki izini sürmüş ve çözümlemiştir. Eliade düşüncelerini yazdığı roman ve güncelerde de ifade etmiştir. Bu tür eserlerinden de bazıları dilimize çevrilmiştir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR, 9

ÖNSÖZ, 11

- I. BÖLÜM – BAŞLANGIÇTA... PALEANTROPİYENLERİN BÜYÜSEL ve DİNSEL DAVRANIŞLARI , 17
 - II. BÖLÜM – EN UZUN DEVRİM: TARIMIN KEŞFİ – MEZOLİTİK ve NEOLİTİK ÇAĞLAR, 48
 - III. BÖLÜM – MEZOPOTAMYA DİNLERİ, 78
 - IV. BÖLÜM – ESKİ MISIR'DA DİNSEL DÜŞÜNCELER ve SİYASİ KRİZLER, 112
 - V. BÖLÜM – MEGALİTLER, TAPINAKLAR, TÖRENSEL MERKEZLER: BATI, AKDENİZ, İNDÜS, 147
 - VI. BÖLÜM – HİTİTLERİN ve KENANLILARIN DİNİ, 176
 - VII. BÖLÜM – "İSRAİL ÇOCUKKEN...", 204
 - VIII. BÖLÜM – HİNT-AVRUPALILARIN DİNİ: VEDA TANRILARI, 233
 - IX. BÖLÜM – GAUTAMA BUDHA'DAN ÖNCE HİNDİSTAN, 269
 - X. BÖLÜM – ZEUS ve YUNAN DİNİ, 305
 - XI. BÖLÜM – OLYMPOSLULAR ve KAHRAMANLAR, 327
 - XII. BÖLÜM – ELEUSİS MYSTERİA'LARI, 358
 - XIII. BÖLÜM – ZERDÜŞT ve İRAN DİNİ, 375
 - XIV. BÖLÜM – KRALLAR ve PEYGAMBERLER DEVRİNDE İSRAİL DİNİ, 412
 - XV. BÖLÜM- DIONYSOS VEYA YENİDEN KAVUŞULAN AHRET MUTLULUĞU, 436
- DİZİN, 455

ÖNSÖZ

Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci, kutsallığın keşfiyle yakından ilintilidir. ... "kutsal", insan bilincinin tarihinde bir aşama değil, bilincin yapısı içinde bir unsurdur. Kültürün en arkaik düzeylerinde insan olarak yaşamak kendi içinde bir dinsel eylemdir; çünkü beslenmenin, cinsel hayatın ve çalışmanın ayinsel bir değeri vardır. Başka bir deyişle insan olmak -ya da insan haline gelmek- "dinle ilişkili" olmak demektir.

Bir yandan kutsalın tezahürlerini zamandizinsel bir düzen içinde çözümledim diğer yandan -belgelerin elverdiği ölçüde- derin krizler, özellikle de farklı geleneklerin yaratıcı anları üzerinde durdum.

I. BÖLÜM

BAŞLANGIÇTA ... PALEANTROPIYENLERİN BÜYÜSEL VE DİNSEL DAVRANIŞLARI

Dik durmanın primatlığın aşıldığına işaret ettiğini belirtmekle yetinelim. Ancak uyanık haldeyken ayakta durulabilir.

Primatların varoluş tarzına göre bir diğer belirleyici farklılık da alet kullanımıyla ortaya çıkar. Paleantropiyenler yalnızca alet kullanmakla kalmaz, aynı zamanda onları üretme yeteneğine de sahiptirler. Bazı maymunların nesnelere "alet gibi kullandıkları doğrudur ve hatta belirli durumlarda bunları yaptıkları da bilinmektedir. Ama paleantropiyenler "alet yapmaya yarayan aletler" de üretirler. ... Bilinen en eski işlenmiş taşlar insan bedeninin yapısında önceden var olmayan bir işlevi, özellikle de kesme işlemi (kesmek, dişlerle parçalamak veya tırnaklarla sıyırmaktan farklı bir işlemdir) yerine getirmek üzere biçimlendirilmiştir. Teknolojinin çok ağır ilerlemesi mutlaka zekada da benzer bir gelişimi gerektirmez. ... Üstelik, ... "her yenilik bir toplu ölüm tehlikesini de beraberinde taşıyordu". ... Teknolojik atalet paleantropiyenlerin hayatta kalmasını sağlıyordu.

İnsan "Zamanın başlangıcında" alınmış bir kararın, yaşayabilmek için öldürme kararının nihai ürünüdür. Kısacası insanlar da etoburlaşarak "atalarını" aşmayı başarmışlardır. Yaklaşık iki milyon yıl boyunca paleantropiyenler avlanarak geçindiler; kadınların ve çocukların topladığı meyveler, kökler, yumuşakçalar ve benzerleri tütün, hayatta kalmasını sağlamaya yetmeyecek besinlerdi. Avlanma, cinsiyetler arası işbölümünü belirledi ve böylece "insanlaşma"yı da güçlendirdi.

(MÖ 30.000) öncesi "belgelerin" çoğu, yani aletler, kullanım değerleri dışında başka bir şey ortaya koymamaktadır.

Sayılsız inanca, mite ve efsaneye asıl yol/açan, fırlatılabilen silahlar sayesinde kazanılan "mesafeye egemenlik"tir.

Yaklaşık iki milyon yıllık bir süre boyunca, Paleantropiyenler esas olarak avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçindiler. ... İlkel avcılar, hayvanları, insanın doğaüstü güçlerle donatılmış benzerleri olarak görür; insanın hayvana ve hayvanın da insana dönüşebileceğine; ölümlerin ruhlarının hayvan bedenine girebileceğine ve belirli bir kişiyle belirli bir hayvan arasında gizemli ilişkiler bulunduğu inanırlar. Avcıların dinlerinde saptanan doğaüstü varlıklara gelince, vahşi hayvan suretindeki can yoldaşları veya "koruyucu ruhlar," hem avı hem de avcıları koruyan Yüce Varlık-Yabanıl Hayvanların Efendisi türünden tanrılar, çalılık ruhları ve çeşitli hayvan türlerinin ruhları ayırt edilir.

Hayvanın öldürülmesi bir ritüel oluşturur. ... kemiklerin, özellikle de kafatasının hatırı sayılır bir ritüel değeri vardır (bunun nedeni büyük olasılıkla kemiklerin hayvanın "ruhunu" ya da "canını" barındırdığına ve Yabanıl Hayvanların Efendisi'nin iskeletten yola çıkarak yeni bir et oluşturacağına inanılmasıdır); bu nedenle kafatası ve uzun kemikler dalların üstünde veya yüksek yerlerde sergilenir.

MÖ 70,000 - 50.000'den itibaren mezarlıkların varlığından kesin olarak söz edilebilir. ... Avustralyalılarda ve diğer ilkel halklarda. görülen, ölmüş akrabaların kafataslarını saklamak ve kabile yer değiştirirken bunları da yanlarında taşıma adeti...

En eski zamanlardan bu yana ölüm sonrası hayata inanç, kırmızı toprak boya kullanımıyla kanıtlanmış gibidir; bu boya ritüel anlamında kanı ikame eder, yani hayatın "simgesi"dir. Cesetlerin üzerine kırmızı toprak boya serpiştirmek, bütün yerkürede zaman ve mekan içinde yaygın bir adettir. ... Mezarlıklar, ölümden sonraki hayat hakkında bir, inancın kesin kanıtlarıdır; yoksa cesedi gömmek için katlanılan zahmet anlaşılmaz bir şey olurdu.

Üst paleolitik çağda toprağa gömme uygulaması yaygınlaşmış gibidir. Üzerlerine kırmızı toprak boya dökülmüş cesetlerin gömüldüğü çukurlarda bazı takılarda bulunmuştur (deniz kabukları, küpeler, kolyeler). Mezarların yanında bulunan hayvan kafatasları ve kemikleri büyük olasılıkla ya adak ya da ritüel ziyafetlerin kalıntılarıdır. ... Bu tür nesnelerin varlığı yalnızca ölümden sonraki kişisel hayat inancını göstermekle kalmaz, ölen kişinin yaptığı işe öteki dünyada da devam edeceğine kesinlikle inanıldığını kanıtlar.

Şaman cesedi dokuz kez kaldırırken, dokuz aylık hamilelik süresini ters yönde kat ederek bedeninin emin haline geri dönüşüne işaret etmektedir. ... Kogilerin efsane, düş ve evlilik kurallarında "yeme" eylemi cinsel ilişkiyi simgeler. ... sümüklüböcek kabuğu ise ölü kızın "eşi"ni simgeler, çünkü bu nesneyi mezara koymazlarsa genç kız öbür dünyaya varır varmaz "kendine bir koca isteyecek," bu da kabileden bir genç erkeğin ölümüne neden olacaktır.

Alplerde ve civar bölgelerde keşfedilen mağaralardaki ayı kemiği yığınları son iki buzul çağı arası dönemin dinsel düşüncelerine ilişkin en kalabalık, ama aynı zamanda en tartışmalı "belgeleri" oluşturmaktadır. ... Bu yığınlar belli bir niyetle oluşturulmuş gibi göründüklerinden, bilginler onların anlamını çözmeye uğraştılar. ... Karl Meuli ise söz konusu kemik yığınlarının, en eski av ayinleri olarak gördüğü "hayvanları toprağa gömme"nin özel bir biçiminin ifadesi olduğunu düşünüyordu. İsviçreli bilgine göre bu ayin avcı ile avarasındaki doğrudan ilişkiyi açığa çıkarıyordu; avcı hayvanın dirilmesine olanak tanımak için onun artıklarını gömüyordu. Bu işte hiçbir tanrısal varlığın rolü yoktu.

Hayvan ya Yabanıl Hayvanların Efendisi, ya kemiklerde kalan "ruhu" veya avcının ona (kemiklerin köpekler tarafından parçalanmasını engellemek için) bir "mezar" sağlaması sayesinde "yeniden doğar."

Arkaik bir dinsel düşüncenin önemi onun sonraki dönemlerde "hayatta kalma"yeteneğiyle de doğrulanır. Örneğin hayvanın kemiklerinden yeniden doğabileceği inancına çok sayıda kültürde rastlanmaktadır. Etlere yenen hayvanların kemiklerini parçalamanın yasaklanmasının nedeni budur.

En önemli ve çok sayıda figüratif belge, bezenmiş mağaraların keşfiyle sağlanmıştır. ... Ama mağara resmi sanatı İspanya, Fransa ve Güney İtalya'yla sınırlıdır (Urallarda 1961'de keşfedilen resimli bir mağara hariç). Tasvirlerin görünür anlamı MÖ 30.000'den MÖ 9.000'e kadar değişmemiş gibidir ve hem Asturias'ta hem de Don Nehri kıyısında aynıdır.

Resimler girişlerin oldukça uzağında yer aldığı için, araştırmacılar mağaraları bir tür tapınak kabul etme konusunda fikir birliğine varmıştır. Zaten bu mağaraların çoğu yaşanamaz durumdadır ve onlara ulaşmak için çekilen zorluk kutsal ve esrarlı niteliklerini güçlendirmektedir. ... Bu resim veya oyma eserlerin bir niyet taşıdığına kuşku yoktur. ... Paleolitik sanatta hayvan postları giymiş ve çoğunlukla dans eder durumda, 55 kadar insan tasviri bilinmektedir.

Paleolitik çağda bir tür Şamanizm'in varlığı kesin görünmektedir. Bir yandan günümüzde bile Şamanizm, avcılarının ve çobanlarının dinsel ideolojisine egemendir.

"X ışıklı" denen, yani hayvanın iskeletini ve iç organlarını gösteren resimlerde Şamanizmle ilişkilendirilmiştir. Madeleine kültürü boyunca (MÖ 13.000-6.000) Fransa'da ve MÖ 6.000-2.000 arasında Norveç'te varlığı doğrulanan bu resimlere, Doğu Sibirya'da Eskimolarda ve Amerika'da olduğu gibi, Hindistan, Malezya, Yeni Gine ve Kuzeybatı Avustralya'da da rastlanıyor. Bu, avcı kültürlerine özgü bir sanattır, ama içindeki dinsel ideoloji şamanist niteliktedir. Gerçekten de doğaüstü görü yeteneği sayesinde, "kendi iskeletini görebilen" tek kişi şamandır. Başka bir deyişle, şaman hayvanın canının kaynağına, yani kemik ögesinin içine girebilir.

Kuzey Asya'nın bazı avcı kabilelerinin **dzuli** adı verilen, insan şeklinde küçük tahta yontular imal ettiğini hatırlatır .. Dzuli'lerin kadın olduğu kabilelerde, bu "putlar" bütün kabile üyelerinin atası olduğu varsayılan efsanevi Ana Atayı temsil eder: Aileleri ve konutları korurlar ve büyük avlardan döndüğünde onlara bulgur ve yağ sunguları verilir.

Mağaranın kutsal bir yer ve taş levhaların veya heykelciklerin de resimli mağaralarla aynı simgesel yapıya sahip, "taşınabilir tapınaklar" oluşturduklarına kuşku yoktur.

Paleontolojinin (fosil bilim) son keşiflerinin ortak yanı insanın ve kültürün "başlangıcını" zaman içinde hep daha geriye taşımalarıdır.

Tarım bulunmadan yaklaşık 15.000 yıl önce ay döngüsünün çözümlendiği, kaydedildiği ve pratik amaçlar için kullanıldığı bir olgudur. O zaman arkaik mitolojilerde ayın hatırı sayılır rolü ve kadın, sular, bitkiler, yılan, bereket, ölüm, "yeniden doğum," vb çok çeşitli gerçekliklerin ay simgeselliği tarafından, tek ve aynı sistem içinde bütünleştirilmesi olgusu daha iyi anlaşılacaktır.

Şamancıl türde esrime paleolitik çağda da doğrulanmış gibidir. Bu bir yandan bedeni terk edip, dünyada serbestçe dolaşabilen bir ruha inanmayı, diğer yandan da ruhun bu yolculukta insanüstü varlıklarla karşılaşabileceği, onlardan yardım ya da kendisini kutsamalarını isteyebileceği kanısının varlığını gerektirir. Ayrıca şamancıl esrime hem "sahip olmayı," yani insanların bedenine girebilmeyi, hem de kendi bedenine bir dünün ya da hayvanın ruhunun, veya bir cin ya da tanrının "sahip olabilmesi"ni olası kılar.

Halka biçiminde dans çok yaygındı (bütün Avrasya'da, Doğu Avrupa'da, Melanezya'da; Kaliforniya Kızılderililerinde vb). Bu dans, her yerde ya öldürülen hayvanın ruhunu yatıştırmak ya da avın çoğalmasını sağlamak için avcılar tarafından yapılmaktadır. Her iki durumda da paleolitik avcılarının dinsel ideolojisiyle olan süreklilik açıktır. Ayrıca avcı

grubu ile av arasındaki "mistik dayanışma" yalnızca erkeklere ait belli sayıda "meslek sırrı"nın varlığını düşündürmektedir; bu tür "sırlar" ergenlik çağındaki erkeklere erginlenme ritüelleri aracılığıyla aktarılmaktadır.

Öteki dünyayla mükemmel bağlantılar olan gökkuşağı ve onun yeryüzündeki izdüşümü köprü simgeleri ve mitleri de aynı ölçüde yaygındır.

Dilin büyüsel-dinsel değeri de belirleyici bir rol oynar. ... Bükünlü dilden önce de, insan sesi haber, buyruk veya istekleri iletebildiği gibi, ses patlamalarıyla, fonetik buluşlarıyla bütünlüklü bir imgesel dünya yaratabiliyordu. ... Dil mükemmelleştikçe, büyüsel-dinsel olanaklarını da artırıyor.

II. BÖLÜM

EN UZUN DEVRİM: TARIMIN KEŞFİ - MEZOLİTİK VE NEOLİTİK ÇAĞLAR

MÖ 8000'e doğru buzul çağının sona ermesi Avrupa'nın Alplerin kuzeyinde kalan kesiminin iklimini, manzarasını, dolayısıyla flora ve faunasını kökten değiştirdi. Buzulların geri çekilmesi, faunanın kuzeye doğru göç etmesine yol açtı. Kuzey kutbuna yakın bölgelerdeki bozkırların yerini yavaş yavaş ormanlar aldı. Avcılar avı, özellikle de rengineyi sürülerini izlediler, ama faunanın azalması onları göl kıyılarına ve sahillere yerleşmeye ve balıkçılıkla geçinmeye zorladı.

Genellikle taştan yapılan ve çeşitli geometrik desenlerle süslenen bu ritüel nesnelere, ataların mistik bedenini temsil ettiği bilinmektedir. **Tjurunga**'lar mağaralarda saklanır veya bazı kutsal yerlere gömülür ve genç erkeklere ancak erginlenmelerine erince verilir. **Arandalar** arasında baba oğluna şu sözlerle seslenir: "İşte kendi bedenini; sen yeni bir doğumla ondan çıktın," veya "Bu senin kendi bedenini. Sen bir önceki hayatında uzak ülkelere yolculuk ederken işte bu ataydın. Sonra dinlenme için kutsal mağaraya indin."

Avustralyalıların inançlarına göre, atanın "mistik bedeninde" (**tjurunga**) ve ruhunun göç ettiği adamda aynı anda var olduğu görülmektedir. Ayrıca toprak altında ve "çocuk ruh" biçiminde de var olduğunu eklemek gerekir.

Mitsel ata düşüncesinin ve atalar tapımının Avrupa'da mezolitik çağa egemen olduğu doğruysa, ... bu dinsel yapının önemi, uzak ataların bir tür "avcılar cennetinde" yaşadıkları buzul , çağının anısıyla açıklanabilir. Gerçekten de Avustralyalılar mitolojik atalarının altın çağda, avın çok bol olduğu, iyi ve kötü kavramlarının bilinmediği bir yeryüzü cennetinde yaşadıklarını düşünürler.

Yakındoğu, özellikle de Filistin'de mezolitik çağ, iki uygarlık türü arasında, avcı ve toplayıcı uygarlıkla tahıl ekimine dayalı uygarlık arasında bir geçiş dönemi olma niteliğini korurken, diğer yandan da yaratıcı bir döneme işaret eder. ... Natuflular yabancı tahılların besin olarak önemini keşfetmişlerdi; onları taştan oraklarla biçiyor ve tanelerini bir tokmakla dibekte dövüyorlardı. ... Hayvanların evcilleştirilmesi de mezolitik çağda başladı. MÖ 8000'de ... koyun, MÖ 7000'de Ürdün'de, Eriha'da teke ve MÖ 6500'de domuz; MÖ 7500'de İngiltere'de ... köpek. Buğdaygil ekiminin başlamasının ilk sonuçları,

Natufluların da ayırt edici özelliklerini oluşturan, nüfusun genişlemesi ve ticaretin gelişmesinde kendini gösterdi.

Kurbanın beynini yiyerek onun "tinsel" unsurunun da özümsemiğine inanılıyordu; diğer yandan kafatası bir güç kaynağı olarak tapım nesnesine dönüşmüştü.

Mezolitik tarımın dışında başka buluşlar da yer aldı; bunların en önemlileri ip, ağ, alta iğnesi ve oldukça uzun yolculuklara dayanabilen teknelerin üretimiydi. Daha önceki diğer buluşlar (taşın aletler, kemik ve geyik boynuzundan işlenmiş çeşitli nesnelere, hayvan derisinden yapılmış giysiler ve çadırlar, vs), neolitik çağda sonuçlandırılacak olanlar (öncelikle çömlekçilik) gibi, bütün bu yenilikler_ de mitolojilere ve yarı-mitolojik masallaştırmalara yol açtı, kimi zaman da ritüel davranışların temellerini attı. ... O kadar öne çıkmayan bir diğer olgu, maddenin farklı varoluş biçimleriyle kurulan yakınlığın başlattığı imgelem etkinliğinin önemidir. ... Dinsel geleneklerde karşımıza çıkacak çok sayıda doğüstü varlık ve mitolojik olay büyük olasılıkla taş devrinin "keşifleri"ni temsil etmektedir.

Mezolitik çağda gerçekleştirilen ilerlemeler paleolitik halkların kültürel birliğine son verip, uygarlıkların başlıca ayırt edici özelliği haline gelecek çeşitlilik ve farklılıkları başlatır. Paleolitik avcı toplumların kalıntıları sınır bölgelerine veya zor erişilen yerlere kaymaya başlar: çöl, büyük ormanlar, dağlar. Ama paleolitik toplumların bu uzaklaşma ve yalıtılma süreci, avcıya özgü tavrın ve tinselliğin yok olması anlamına gelmez. Geçim kaynağı olarak av, tarımcı toplumlarda da sürer. Tarım ekonomisine etkin bir biçimde katılmayı reddeden belli sayıda avcı köyü savunma işinde kullanılmış olabilir; önce yerleşik insanları hırpalayan ve ekili tarlalara zarar veren yabancı hayvanlara karşı sürdürülen bu savunma, daha sonraları ürünleri çalan çetelere yönelmiş olabilir. İlk askeri örgütlenmeler de köyleri koruyan bu avcı-muhafız gruplarından çıkmış olabilir. Aşağıda göreceğimiz gibi, savaşçılar, fatihler ve askeri aristokrasiler paradigmatik avcı simgeselliğini ve ideolojisini sürdürürler.

Tarım ekonomisinin zaferinden binlerce yıl sonra, ilkel avcının dünya görüşü tarihte yeniden hissedilecektir. Gerçekten de Hint-Avrupalıların ve Türk Moğolların akın ve fetihleri, en mükemmel avcı olan yırtıcı etobur simgeleriyle örtüşür. ... Çok sayıda Hint-Avrupa ve Türk-Moğol kabilesi avcı hayvan isimleri (ilk sırada kurt) almıştı ve vahşi hayvan suretindeki bir mitsel atanın soyundan geldiklerini kabul ediyorlardı.

Diğer yandan yabancıl bir hayvanın izinin sürülmesi ve öldürülmesi bir toprağın fethinin ve bir devletin kuruluşunun mitolojik modeli haline geldi.

Kısa bir süre öncesine kadar, düşünülünün aksine buğdaygillerin ekimi ve hayvanların evcilleştirilmesinin, çömlekçilik üretiminden önce geldiğini de biliyoruz.

Tarımın keşfinin uygarlık tarihindeki önemi üzerinde fazla durmaya gerek yok. İnsan kendi besininin üreticisi olunca, atalarından kalma davranış biçimini değiştirmesi gerekti. Öncelikle daha paleolitik çağda keşfedilmiş zamanı hesaplama tekniğini mükemmelleştirmeliydi. Artık kaba bir ay takviminin yardımıyla gelecekteki bazı tarihlerin doğruluğundan emin olmak ona yetmiyordu. Bundan böyle ekici, uygulamaya geçmeden aylar öncesinden başlayarak tasarılarını geliştirmek, daha ileri bir tarihte elde

edilecek sonuca, yani mahsule ulaşmak için bir dizi karmaşık etkinliği kesin bir sıraya göre uygulamak zorundaydı; üstelik gelecekteki bu sonuç ilk zamanlar hiç de kesin değildi. Ayrıca bitki ekimi eskisinden daha farklı yönlendirilen bir işbölümünü gerektirdi, çünkü geçim araçlarının sağlanmasındaki başlıca sorumluluk artık kadınlara düşüyordu.

Tarımın insanlığın dinsel tarihi açısından getirdiği sonuçlar da en az bu kadar önemliydi. Bitkilerin evcilleştirilmesi eskiden erişilemeyen bir varoluşsal durum yarattı ve dolayısıyla kimi değerleri altüst edip, kimi yeni değerler yaratarak ön-neolitik insanın manevi dünyasını kökten değiştirdi.

Köken mitlerinin çoğunluğu ya bitki ya da tahıl eken ilkel halklardan derlendi. ... Yaygın bir izleğe göre, yumrulu bitkiler ve meyvesi yenilebilir ağaçlar (hindistancevizi ağacı, muz ağacı vb) öldürülmüş bir tanrıdan doğmuşlardı.

Avcı toplumlarında kan dökmenin sorumluluğu ötekinin, yani bir yabancının sırtına yüklenir. Avcının bu tavrı anlaşılmalıdır: Öldürülen hayvanın (daha doğrusu "ruhunun") intikamından korkmakta veya Yabanıl Hayvanların Efendisi'nin karşısında kendini aklamaktadır.

Benzer bir mitolojik izlek, besleyici bitkilerin -gerek yumrulu bitkiler gerekse tahıllar-kökenini, bir tanrının ya da mitolojik bir atanın dışkı ve kirlerine bağlar. Bu besinlerden yararlananlar, onların tiksinti verici kaynağını keşfedince, söz konusu tanrıyı öldürürler; ama onun öğütlerine uyarak bedenini parçalar ve parçaları gömerler. Yenilebilir bitkiler ve diğer tarım unsurları (tarım aletleri, ipek böcekleri vb) onun cesedinden biter.

Bu mitlerin anlamı açıktır: Yenilebilir bitkiler, bir ilahın bedeninden türediklerine göre (çünkü dışkılar ve kirler de ilahi öze dahildir) kutsaldır. Beslenen insan son tahlilde tanrısal bir varlığı yemektedir.

Tarımcıların dinlerinde tahılların kökeninin de ilahi olduğunu ekleyelim; tahılların insanlara hediye edilmesi kimi zaman gökyüzü (veya hava) tanrısı ile Yeryüzü Ana arasındaki bir kutsal evliliği veya cinsel birleşmeyi, ölümü ve dirilişi içeren mitolojik bir dramla ilişkilendirilir.

Tarımın keşfinin ilk ve belki de en önemli sonucu paleolitik avcılarının değerlerinde bir krize yol açar: Hayvan dünyasıyla dinsel nitelikteki ilişkilerin yerini, insan ile bitkiler arasındaki mistik dayanışma adı verilebilecek olgu alır. ... Kadın ve dişiliğin kutsallığı ilk sıraya geçer. Kadınlar bitkilerin evcilleştirilmesinde belirleyici bir rol oynadıkları için, ekili tarlaların sahipleri olurlar ve bu da onların toplumsal konumunu yükseltip, **anayer** (kadının yaşadığı yer. Anayerlilik, kocanın evlendikten sonra karısının ailesinin yaşadığı yere yerleşmesine dayalı evlilik düzeni) gibi özgül kurumlar yaratır, yani koca eşinin evinde oturmak zorunda kalır.

Toprağın bereketi kadın doğurganlığıyla uyumludur; dolayısıyla mahsulün bolluğundan kadınlar sorumlu olur; çünkü yaratımın "sırrını" onlar bilmektedir. ... Toprak kadınla özdeşleştirilir. Daha ileri tarihlerde, saban keşfedildikten sonra, tarım çalışması cinsel birleşmeyle özdeşleşecektir. Ama binlerce yıl boyunca Yeryüzü Ana **partenogenez** (döllenenmeden üreme) yoluyla tek başına doğuruyordu. Bu "sırrın" anısı Olympos

mitolojisinde hala yaşıyordu (Hera tek başına hamile kalır ve Hephaistos'la Ares'i doğurur) ve yeryüzü insanların Toprak'tan doğuşu, toprak üzerinde doğurma, yeni doğmuş bebeğin toprak üzerine bırakılması vb çok sayıda halk inancı ve mitte bu izler ayırt edilebilmektedir. Toprak'tan doğan insan öldüğünde annesine geri döner. Veda ozanı "toprağa, annene doğru sürün" diye haykırır.

İnsan varoluşunun bitkisel hayatla özdeşleştirilmesi, bitkisel büyüme dramasından alınmış imgeler ve mecazlarla ifade edilir.

Dinsel yaratıcılığı uyandıran, ampirik tarım görüngüsü değil, bitkilerin büyüme ritmi içinde tanımlanan doğum, ölüm ve yeniden doğum gizemidir.

Tarım kültürleri kozmik din adı verilebilecek olguyu geliştirir; çünkü dinsel etkinlik merkezi gizemin etrafında yoğunlaşmıştır: dünyanın düzenli aralıklarla yenilenmesi. ... Evren düzenli aralıklarla, başka bir deyişle her yıl yenilenmesi gereken bir organizma olarak sunulur.

Dünyanın düzenli aralıklarla yenilenmesi gerektiğine göre, her Yeni Yılda, kozmogoni ritüel biçiminde yinelenenektir. ... Paleo-ekiciler ve tarımcılarda Yeni Yıla ilişkin mitsel-ritüel senaryo ölülerin geri dönüşünü de içerir ve benzer törenler klasik çağ Yunanistan'ında, eski Cermenlerde, Japonya'da vb yaşar.

Özellikle tarım çalışmaları çerçevesinde yaşanan kozmik zaman deneyimi, sonunda dairesel biçimde zaman ve kozmik döngü düşüncesine ağırlık kazandırır. ... Doğum, ölüm, yeniden doğum. Vedalar sonrası Hindistan'ında, bu anlayış birbiriyle uyumlu iki öğreti halinde geliştirilecektir: Sonsuza kadar yinelenen döngüler (**yuga**) öğretisi ve ruh göçü (**tenasüh**) öğretisi. ... İki bin yıl boyunca Doğuya ve Akdeniz dünyasına egemen olacak kozmolojilerin, eskatolojilerin (zamanın, dünyanın insanın nihai durumuyla ilgili, dolayısıyla kıyamete, ölüm sonrasına ilişkin tasavvur) ve Mesihçiliklerin en derin kökleri, neolitiklerin kavramlarına uzanır.

Tarımcı için "gerçek dünya" içinde yaşadığı mekandır: ev, köy, ekili tarlalar. ... Çin'de neolitik evin simgeselliğini yeniden kurmak mümkündür; çünkü Kuzey Asya ve Tibet'teki bazı konut türleriyle süreklilik veya benzerlik söz konusudur. Yang-chao neolitik kültüründe, dairesel planlı (çapları yaklaşık 5 metre), damların direkler üzerine oturtulduğu ve ortalarında ocak görevi gören merkezi bir delik bulunan küçük yapılar vardı. ... Günümüzdeki Moğol "yurt"uyla aynıydı. Yurdun ve Kuzey Asya halklarında çadırların taşıdığı kozmolojik simgesellik bilinmektedir. Gökyüzü merkezi bir direğe yaslanan çok büyük bir çadır olarak algılanır: Çadır direği veya dumanın çıkması için açılmış üst delik Dünyanın Direği ile veya "Gökyüzü Deliği"yle, Kutup Yıldızı'yla özdeşleştirilir. Bu deliğe "Gökyüzü Penceresi" adı da verilir. Tibetliler evlerinin damındaki deliğe "Gökyüzü'nün kısmeti" veya "Gökyüzü Kapısı" derler.

Çatışmalar, yarışmalar, kavgalar hayatın yaratıcı güçlerini uyandırır, kıskırtır veya artırır.

Neolitik çağdan demir çağına kadar, dinsel düşünceler ve inançlar tarihinin uygarlık tarihiyle iç içe geçtiği söylenebilir. Her teknolojik buluşa, her ekonomik ve toplumsal yeniliğe ikinci bir dinsel anlam ve değer katmanı eşlik eder gibidir.

Örneğin, Eriha kültürünün bütün yönleri, aslında dinsel bir yorumu da hak etmektedir. Burası, çömlekçiliği bilmemesine rağmen, belki de dünyanın en eski şehridir (MÖ 6850, 6770).

Ölüler ev tabanlarının altına gömülmüştü. ... Kafataslarının alt bölümleri alçıdan kalıba dökülmüş ve gözler deniz kabuklarıyla gösterilmiştir; öyle ki bu kafatasları gerçek portrelere benzetilmiştir. Bir kafatası tapımının söz konusu olduğuna kuşku yoktur.

Bereket tapımı ve ölüler tapımı uyumlu gözükmektedir. ... Eriha'nın çömlekçilik öncesi kültüründen daha eski olan -ve muhtemelen bu kültürü etkilemiş- Anadolu'daki Hacılar ve Çatalhöyük kültürleri (MÖ 7000) benzer inançların varlığını göstermektedir. Kafatası tapımı Hacılar'da yaygın bir biçimde doğrulanmaktadır. Çatalhöyük'te iskeletler ev tabanlarının altına, cenaze armağanlarıyla birlikte gömülmüştü: mücevherler, yarı değerli taşlar, silahlar, kumaşlar, ahşap kaplar vb. 1965'e kadar kazılan kırk tapınakta çok sayıda taş ve kil heykelcik bulundu. Başlıca tanrısal varlık, çeşitli görünümüyle temsil edilen Ana Tanrıçadır. ... Duvarlardaki resimlerin çeşitliliği şaşırtıcıdır; birbirine benzeyen iki tapınak yoktur. ... Cinsel imgeler yoktur, ama kimi zaman kadın göğsü ve boğa boynuzu-hayatın simgeleri- bileştirilmiştir.

Hacılar'da, MÖ 5700'e tarihlendirilen bir düzeyde, tanrıça, bir leoparın sırtına oturmuş olarak veya ayakta, kucağında bir leopar yavrusu tutarken gösterilmiştir. ... Hacılar kültürünün son aşamalarının ayırt edici özelliği geometrik desenlerle zengin bir biçimde süslenmiş, hayranlık uyandıran çömlekçiliğidir.

Tel Hefef adı verilen kültür, Anadolu kültürleri yok olduğu sırada ortaya çıkar. Kuzeyden inen bir halk, belki de Hacılar ve Çatalhöyük'ten kaçanlar tarafından kurulmuşa benzeyen bu kültürde bakır bilinmektedir. ... Çok sayıdaki tanrıça imgesine karşılık, erkek heykelciklerine rastlanmamıştır; güvercinlerin eşlik ettiği, memeleri abartılı boyutlarda, birçok kez çömelmiş durumda tasvir edilmiş bu tanrıça figürlerinde tam bir Ana Tanrıça imgesi bulamamak zordur.

Halef kültürü MÖ 4400-4300'e doğru yıkıldı veya yok oldu; bu arada Güney Irak kaynaklı el-Ubeyd kültürü bütün Mezopotamya'ya yayılıyordu. Bu kültürün Varka'da (Sümerce'de Uruk, Sami dilinde Ereş) MÖ 4325'e doğru var olduğu da kanıtlanmıştır. Diğer hiçbir tarihöncesi kültür buna benzer bir etki yaratmamıştır. Maden işlemeciliğinde gösterilen ilerleme çok büyüktür (bakır baltalar, çeşitli altın nesnelere). Tarımın ilerlemesi ve ticaret sayesinde zenginlik birikir. Neredeyse doğal büyüklüğündeki mermer bir insan kafasının ve hayvan başının kuşkusuz dinsel bir anlamı vardır.

Kaymaktaşıdan insan heykelcikleri büyük olasılıkla rahipleri temsil eder. Gerçekten de el-Ubeyd döneminin en anlamlı yeniliği, anıtsal tapınakların ortaya çıkışıdır. Bunların en dikkat çekicilerinden biri 70 metre uzunluğunda, 66 metre genişliğinde ve 13 metre yüksekliğinde bir platformun üzerinde yükselen 22,3x 17,5 metre boyutlarındaki Ak Tapınak'tır (MÖ 3100).

Başlangıçta tarımın Avrupa'nın bazı bölgelerine çok yavaş girdiğini belirtmekle yetinelim. İlk tarım toplulukları akarsu boylarında ve büyük ormanların kenarlarında gelişti.

Tahıl ekiminin yaygınlaşması belirli ritüelleri, mitleri ve dinsel düşünceleri de beraberinde taşıdı. ... mit ve ritüellerin dinsel anlamlarını yok saydığımız da bile- Tuna bölgelerinde bulunan çok sayıda resmin doğruladığı boğa tapımının Yakındoğu'dan geldiği kesindir. ... tanrı putları veya Doğuda çok yaygın putlar olan Ana Tanrıça ve çocuk ikonografik ikilisi, Tuna boyu bölgelerinde ender görülmektedir.

Buğday ve arpa ekimini, koyunun, sürü hayvanlarının ve domuzun evcilleştirilmesini içeren bir uygarlık MÖ 7000'e doğru ya da daha önce eşzamanlı olarak Yunanistan ve İtalya kıyılarında, Girit'te, Güney Anadolu'da, Suriye'de, Filistin'de ve Bereketli Hilal'de ortaya çıkar.

MÖ 6500 ila MÖ 5300 arasında Balkan yarımadası ve Orta Anadolu'da güçlü bir kültürel atılım yaşandı. Çok sayıda nesne (ideogramlı mühürler, insan ve hayvan figürleri, vahşi hayvan biçimli vazolar, tanrı maskeleri resimleri) ritüel etkinliklerinin varlığını göstermektedir. MÖ 6000'in ortalarına doğru, hendekler veya duvarlarla korunan ve nüfusu 1000 kişiye kadar ulaşan köyler çoğalır. Çok sayıda sunak, tapınak ve çeşitli tapım nesnelere iyi örgütlenmiş bir dinin varlığını kanıtlamaktadır.

En eski neolitik kültürlerin dinsel belgelerinin neleri ortaya çıkardığını görmüştük: Tanrıça ve fırtına tanrısı (epifanileri: boğa, öküz başı) heykelciklerinin işaret ettiği ölümler ve bereket tapımları; bitkilerin büyüme "gizem"iyle ilişkili inançlar ve ritüeller; doğum-yeniden doğum (erginlenme) benzeştirmesini beraberinde getiren kadın-toprak-bitki özdeşliği; büyük olasılıkla ölümden sonra varoluş umudu; "Dünyanın Merkezi" simgeselliğini ve oturlan konutun **imago mundi** olarak algılanmasını içeren bir kozmoloji Günümüzdeki bir ilkel tarım toplumunu gözlemlemek, toprağın bereketi ve hayat-ölüm-ölümden sonra varoluş döngüsü düşünceleri etrafında örülmüş bir dinin zenginliğini ve karmaşıklığını anlamaya yeter.

Önemli olan, elimizdeki belgelerin neolitik çağın görkemli maneviyatını "şeffaflaştırmaya" yetmediğini unutmamaktır.

Bu tür ritüellerin 4000-5000 yıl dayandığını, bu sürenin son 1000- 1500 yılının ise, katılıklarıyla tanınan iki tek tanrılı dinin, Hıristiyanlık ve İslam'ın yakın gözetimi altında yaşandığını vurgulayalım.

"Cilalı taş mitolojisi"nin yerini "maden mitolojisi" aldı; bu mitolojinin en zengin ve belirgin bölümü demir etrafında geliştirildi. ... Bazı mineralleri taş gibi işliyor, yani onları taştan aletler yapmaya yarayan hammaddeler olarak görüyorlardı. Cortez, Aztek önderlerine bıçaklarını neden yaptıklarını sorduğunda, gökyüzünü göstermişlerdi. ... Demiri ifade eden en eski kelime olan Sümerce AN.BAR, "gökyüzü" ve "ateş" işaretleriyle yazılıyordu. Bu kelime genellikle "göksel maden" veya "yıldız-maden" diye çevrilir. Çok uzun süre Mısırlılar yalnızca göktaşı demirini biliyorlardı. Hititlerde de aynı durum geçerliydi: MÖ XIV. yüzyıla ait bir metin, Hitit krallarının "gökyüzünün siyah demiri"ni kullandıklarını belirtir.

Ama maden az bulunuyordu (altın kadar değerliydi) ve kullanımı daha çok ritüel amaçlıydı. Maden filizlerinin eritilmesinin keşfi, insanlık tarihinde yeni bir aşamayı

başlattı. Bakır ve tunçtan farklı olarak, demir metalürjisi çok kısa sürede sanayileşti. ... Yeryüzü demiri metalürjisi bu madeni günlük kullanıma uygun hale getirdi.

Bu olgunun önemli dinsel sonuçları oldu. Göktaşlarında içkin göksel kutsallığın yanı sıra şimdi maden yataklarının ve filizlerinin de dahil olduğu yeraltı kutsallığı ortaya çıkmıştı. Madenler toprağın bağrında "bitiyordu." Maden yatakları ve mağaralar Yeryüzü Ana'nın rahmiyle özdeşleştirildi. Maden yataklarından çıkartılan filizler bir anlamda "ceninler"di.

Dünyanın her yerinde madenciler arınmayı, orucu, murakabeyi, duaları ve ibadet davranışlarını içeren ritüeller yapar. ... Tecavüz edilemeyeceği bilinen kutsal bir alana girilmektedir. ... Yeryüzü Ana'nın karnında yaşanan ve ağır ağır ilerleyen maden gebeliğinin gizleriyle yeraltı.

Zanaatkar "büyüme"yi hızlandırma ve mükemmelleştirme işinde Yeryüzü Ana'nın yerini alır. ... Bu nedenledir ki erime işlemine sayısız önlem, tabu ve ritüel eşlik eder.

Madenci, tıpkı demirci ya da ondan önce çömlekçi gibi, bir "ateş efendisi"dir. Maddeyi bir halden diğerine ateş aracılığıyla geçirir. ... Arkaik toplumlarda dökümcüler ve demirciler, şamanların, hekimlerin ve büyücülerin yanı sıra; "ateşin efendileri" olma gibi bir üne sahiptir. ... Bunlara hem çok saygı gösterilir hem de onlardan korkulur, toplumun uzağında tutulur, hatta hor görülürler.

Kenan mitinde "Koşar-ve-Hasis" (tam çevirisi Becerikli-ve-Kurnaz) Baal için, yeraltı denizleri ve sularının efendisi Yam'ı öldüreceği iki demir çubuğu örste döver. Mitin Mısır versiyonunda Horus'un Seth'i yenmesini sağlayan silahları Ptah (Çömlekçi Tanrı) yapar. Aynı şekilde Vrtra'yla kavgasında İndra'nın silahlarını tanrısal demirci Tvastr yapar; Zeus'un Typhon'a karşı zafer kazanmasını sağlayan yıldırımını Hephaistos döver. ... Ayrıca bu demirci tanrının müzik ve şarkıyla da ilişkisi vardır; birçok toplumda demirciler ve kazancılar aynı zamanda müzisyen, ozan, şifacı ve büyücüdür.

Maddenin mükemmelleştirilmesi işine katılma isteği önemli sonuçlar vermiştir. İnsan, doğayı değiştirme sorumluluğunu üstlenerek zamanın yerini almıştır.

Binlerce yıl sonra simyacının düşüncesi de bundan farklı olmayacaktır. Ben Johnson'ın The Alchemist (Simyacı) adlı oyununun bir karakteri şöyle der: "Kurşun ve diğer madenler, eğer dönüşmek için gerekli zamanı bulsalar, altın olurlardı." ... Zamanın yerini almak için verilen ve modern teknoloji toplumları insanının ayırt edici özelliğini oluşturan bu mücadele daha demir çağında başlatılmıştı.

III. BÖLÜM MEZOPOTAMYA DİNLERİ

Tarih Sümer'de Başlar. ... teknik ve dinsel kavrama ilişkin ilk bilgilerin ... MÖ III. Bin yıla kadar uzanan ilk yazılı belgelerdi.

Sümer uygarlığının kökeni ve eski tarihi henüz yeterince bilinmemektedir. Sami kökenli olmayan ve bilinen hiçbir başka dil ailesiyle de açıklanamayan Sümerce'yi konuşan bir halkın, kuzey bölgelerinden inip Aşağı Mezopotamya'ya yerleştiği varsayılmaktadır. ...

MÖ III. Bin yılın ortalarına doğru, efsaneleşmiş önder Sargon'un yönetimindeki Akkadlar üstünlüklerini Sümer sitelerine kabul ettirdiler.

En eski çağlardan beri tanrısal varlıkların işareti boynuzlu bir taçtı. ... Boğanın neolitik çağdan beri varlığı doğrulanan dinsel simgeselliği , kesintisiz bir biçimde Sümer'e de aktarılmıştı. Başka bir deyişle tanrısal varoluş biçimi kuvvet ve mekansal "aşkınlıkla", yani gök gürültüsünün gümbürdediği (çünkü gök gürültüsü boğaların böğürtüsüyle özdeşleştirilmişti) fırtınalı gökyüzüyle tanımlanmıştı. ... Bütün tanrılar göksel varlıklar olarak düşünülüyor; bu nedenle tanrılar ve tanrıçaların çok güçlü bir ışık yaydıkları kabul ediliyordu.

İlk Sümer metinleri rahipler tarafından gerçekleştirilmiş sınıflandırma ve sistemleştirme çalışmasını yansıtır. Önce büyük tanrılar üçlüsü, onların ardından da gezegen tanrıları üçlüsü gelir. Ayrıca Sümer dini daha tarihinin şafağında "kadim" bir din olarak ortaya çıkmaktadır. ... An, Enlil ve Enki'den oluşan büyük tanrılar üçlüsünde ... Adının da işaret ettiği gibi (an = gökyüzü), birincisi bir gök tanrısıdır. ... Hava tanrısı (Ulu Dağ adı da verilir) Enlil ve "Toprağın Efendisi," "temellerin" tanrısı Enki daha etkin ve "güncel"dir; Enki'nin ezeli suların tanrısı olduğu kanısı yanlıştır ve Sümer anlayışında, karaların okyanus üzerine oturduğu kabul edildiği için bu hataya düşülmüştür.

Tanrıça Nammu "Gök ve Yeri doğuran ana" ve "bütün tanrıları yaratan kadın ata" olarak tanıtılmaktadır. ... Su kütlesi, döllenmesiz üreme yoluyla ilk çifti, eril ve dişil temel öğeleri canlandıran Gök (tanrı An) ve Yer'i (tanrıça Ki) doğuran ilk Ana ile özdeşleştirilmiştir. ... Onların birleşmesinden hava tanrısı Enlil doğdu. Bir diğer belge parçasından Enlil'in ebeveynlerini ayırdığını öğreniyoruz: Tanrı An göğü yukarı doğru kaldırdı ve Enlil de annesi Yer'i yanında götürdü.

İnsanın kökenini açıklayan en az dört anlatı vardır. ... Bir mit, ilk insanların ot gibi yerden bitliklerini anlatır. Bir diğer versiyona göre, insan bazı tanrısal zanaatkarlar tarafından kilden yoğrulmuştur; daha sonra tanrıça Nammu kalbini biçimlendirmiş ve Enki de. ona can vermiştir. Başka metinlerde insanların yaratıcısı olarak tanrıça Aruru gösterilmektedir. Dördüncü versiyona göreyse, insan kendisini yaratmak için öldürülen iki tanrının, Lagma'ların kanından oluşturulmuştur.

Bütün bu motifler, çok sayıda çeşitleme içinde, dünyanın aşağı yukarı her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Sümer versiyonlarının ikisine göre, ilk insan bir anlamda tanrısal özü paylaşıyordu: Enki'nin can veren soluğu veya Lagma tanrıların kanı. Bu, tanrısal varoluş biçimi ile insanlık durumu arasında aşılmaz bir mesafe bulunmadığı anlamına gelir. İnsanın, öncelikle beslenme ve giydirilme gereksinimi olan tanrılara hizmet etmek için yaratıldığı doğrudur. Tapım, tanrılara hizmet olarak algılanmıştı. Ama insanlar tanrıların hizmetkarı olsalar da, onların köleleri değillerdi. Kurban törenleri özellikle adak ve sunulardan oluşuyordu. Sitenin büyük toplu bayramlarına gelince -Yeni Yıl veya bir tapınak yapılması nedeniyle düzenlenirlerdi- bunların kozmolojik bir yapısı vardı.

Raymond Jestin, metinlerde günah kavramına, kefarete unsuruna ve "günah keçisi" düşüncesine rastlanmaması üzerinde durur. O halde insanlar, tanrıların yalnızca hizmetkarı değil aynı zamanda taklitçileri ve dolayısıyla işbirlikçileridir. Madem ki evrenin düzeninden tanrılar sorumludur, insanlar onların kesin emirlerine uymalıdır; çünkü bu

emirler hem dünyanın hem de insan toplumu nun iyi işlemlerini sağlayan düzenlemelerden, kurallardan -"buyruklar" – kaynaklanmaktadır. Her varlığın, her hayat biçiminin, tanrısal veya insani her girişimin kaderini "kurallar" kurar, yani belirler. "Kuralların" belirlenmesi, alınan kararı oluşturan ve duyuran **namtar**'ın davranışıyla tamamlanır. Her Yeni Yılda tanrılar sonraki on iki ayın kaderini belirler. Kuşkusuz Yakındoğu'da karşılaşılan eski bir düşünce söz konusudur; ama bunun ilk kesin ifadesi Sümerlere aittir.

Senaryo, sitenin koruyucusu olan ve heykeller veya hükümdar tarafından temsil edilen - Tanrıça İnanna'nın kocası unvanı verilen hükümdar, aynı zamanda Dumuzi'nin bedenlenmiş haliydi - iki tanrı ile bir tapınak cariyesi arasındaki kutsal evliliği kapsar. Bu **hieros gamos** tanrılarla insanların birliğini somutlaştırıyor ve geçici nitelikte de olsa, bu birlik hatırı sayılır sonuçlar yaratıyordu; çünkü tanrısal enerji sitenin üstüne -başka bir deyişle "Yeryüzüne"- saçılıyor; onu kutsuyor ve başlayan yeni yılda refah ve mutluluğu güvenceye alıyordu.

Tapınak yapımı Yeni Yıl bayramından da daha önemliydi. Bu da kozmogoninin bir tekrarıydı, çünkü tapınak -tanrının "sarayı"- **imago mundi**'yi (dünya imgesi) en eksiksiz biçimde temsil ediyordu. Bu, arkaik ve çok yaygın bir düşüncedir. ... Sümer anlatılarına göre, insan yaratıldıktan sonra, tanrılardan biri beş siteyi kurdu; onları "temiz yerde kurdu, onlara ad verdi ve onları tapım merkezi yaptı."

Krallık kurumu da alametleriyle, yani taç ve tahtla birlikte gökten inmişti. Tufandan sonra krallık ikinci kez yeryüzüne taşındı. Kelimelerin ve kurumların göksel ön-varoluşuna inanış, arkaik ontolojide hatırı sayılır bir önem kazanacak ve en meşhur ifadesini Platon'un idealer kuramında bulacaktı. Varlığına ilk kez Sümer belgelerinde rastlanan bu inancın kökenleri anlaşılan tarih öncesine kadar uzanmaktadır. Nitekim, göksel modeller kuramı, insanın eylemlerinin tanrısal varlıklar tarafından ortaya konan davranışların tekrarından (taklidinden) başka bir şey olmadığını ileri süren ve bütün dünyaya yayılmış arkaik bir anlayışın uzantısı ve geliştirilmiş halidir.

Tufandan sonra krallığın yeniden gökten indirilmesi gerekti; çünkü bu felaket "dünyanın sonu" anlamına geliyordu. Gerçekten de Sümer versiyonunda Zisudra, Akkad versiyonunda ise Utnapiştim adını alan bir tek insan kurtulmuştu. Ama ona, Nuh'tan farklı olarak, suların çıkan "yeni toprak"ta oturma izni verilmedi. ... Tanrılar panteonunun bazı üyelerinin çekimser tavrına veya muhalefetine karşın, büyük tanrılar insanlığı tufanla yok etmeye karar verirler.

Tufan izleği neredeyse bütün dünyaya yayılmıştır; (Afrika'da çok nadir olsa da) bütün kıtalarda ve farklı kültür düzeylerinde varlığı doğrulanmıştır. Bu kadar yaygın bir miti, jeolojik izleri bulunamamış görüngülerle açıklamaya kalkışmak tedbirsizlik olur. Tufan mitlerinin çoğu bir anlamda kozmik ritmin parçaları gibidir: Yozlaşmış bir insanlığın yaşadığı "eski dünya" sulara gömülür ve bir süre sonra su "ka osundan" "yeni bir dünya" çıkar.

Mitin birçok çeşitlemesinde, tufan insanların işlediği "günahların" (veya ritüel hatalarının) sonucudur; kimi zaman da yalnızca tanrısal bir varlığın insanlığa son verme isteğinden kaynaklanır. ... Bir başka anlatıma göre, insanların, dayanılmaz "gürültüsü" Enlil'i

öfkelenmiştir Evren yalnızca var olduğu, yani canlı olduğu ve ürettiği için yavaş yavaş bozulur ve sonunda yıkılmaya yüz tutar. Bu nedenle de yeniden yaratılması gerekir. Bir başka deyişle, Yeni Yıl bayramında simgesel olarak gerçekleştirilen şeyi; tufan makrokozmetik ölçekte hayata geçirir: Yeni bir yaratımı mümkün kılmak için günahkar bir insanlığın ve "dünyanın sonu" gelir.

Gezegen tanrıları üçlüsünde, Nanna Suen (Ay), Utu (Güneş) ile Venüs yıldızı ve aşk tanrıçası olan İnanna yer alıyordu. Ay ve Güneş tanrıları en parlak noktaya Babil döneminde çıktılar. ... İnanna-İştâr en parlak çağında hem aşk, hem savaş tanrıçasıydı, yani hayatı ve ölümü yönetiyordu; ne kadar güçlü olduğunu belirtmek için hermafrodit olduğu söyleniyordu. ...

Her yaratma ya da üreme eylemini kaçınılmaz olarak "ölüm" -bu ritüel bir ölümdür, dolayısıyla geri dönüşü vardır- izler. Sümer kralları, tıpkı daha sonra Akkad kralları için de geçerli olacağı gibi, İnanna'yla **hieros gamos** içinde Dumuzi'nin bedenlenmeleridir. Bu durum, şu ya da bu ölçüde kralın ritüel "ölümü"nü kabulünü gerektirir. ... Tammuz ayının (haziran-temmuz) 18'inde genç tanrının yeraltına inişine ağlanırken, onun altı ay sonra "yeniden yukarı çıkacağı" biliniyordu.

Tammuz tapımı Ortadoğu'nun aşağı yukarı tamamına yayılmıştır. ... Sonunda Tammuz, her yıl ölüp yeniden dirilen dramatik ve hüznü genç tanrı çehresine büründü. ... İki kozmik varoluş biçimi -ölüm/hayat, kaos/kozmos, kısırlık/bereket- aslında aynı sürecin iki farklı anını oluştuyordu. ... Mit, Ereşkigal'in krallığını fethetme, yani ölümü yok etmeye giden aşk ve bereket tanrıçasının uğradığı bozgunu anlatır. Demek ki insanlar ve bazı tanrılar hayat/ölümün art arda gelişini kabullenmek zorundadır. ... Sümer-Akkad kralları tarafından ritüel biçiminde temsil edilen Dumuzi-Tammuz'un önemli bir rolü vardı, çünkü tanrısal ve insani varoluş biçimleri arasındaki yakınlaşmayı gerçekleştirmişti. Sonradan, her insan krallara özel bu ayrıcalıktan yararlanmayı umabilirdi.

Umma hükümdarı ... MÖ 2375'e doğru, Sümer site-tapınakların çoğunu birleştirdi. İmparatorluk düşüncesinin bildiğimiz ilk dış vurumu budur. Bir kuşak sonra, Akkad kralı Sargon aynı girişimi daha başarılı bir biçimde yineledi. ... Sargon'un imparatorluğu yüzyıl sonra, Yukarı Dicle bölgesinde göçebe hayatı süren "barbar" Guti'lerin saldırıları sonucunda yıkıldı. O andan sonra Mezopotamya tarihi kendini yineler gibidir: Sümer ve Akkad'ın siyasi birliği, dışarıdan gelen "barbarlar" tarafından yok edilir; dışarıdan gelenler de iç isyanlarla devrilir. ... Babil'in hükümdarı Hammurabi, ancak MÖ 1700'e doğru birliği kurmayı başardı. ... Hammurabi'nin kurduğu hanedan bir yüzyıldan daha kısa süre hüküm sürdü.

Site-tapınaklardan site-devletlere ve imparatorluğa geçiş, Ortadoğu tarihi açısından çok önemli bir olaydır. ... Sümer dinsel tutuculuğu Akkad yapılarında da devam eder. En üstün tanrı üçlüsü değişmez: Anu, Enlil, Ea (= Enki). Yıldız tanrıları üçlüsü, kısmen kendilerine denk düşen tanrıların Sami kökenli adlarını alır: Ay, Sin, Güneş, Şamaş; Venüs gezegeni İştâr (= İnanna). Ereşkigal ve eşi Nergal yeraltını yönetmeye devam eder. İmparatorluk ihtiyaçlarının gerektirdiği az sayıdaki değişikliğin -örneğin dinsel önceliğin Babil'e geçmesi ve Enlil'in yerini Marduk'un alması- gerçekleşmesi için yüzyıllar geçer. Tapınağa gelince, "yapıların büyüklüğü ve sayısı dışında, Sümer evresinden beri ... genel düzenlemede hiçbir temel özellik değişmemiştir."

Evrensel tanrılar düzeyine yükselen iki "milli" tanrıyı -Babilli Marduk ve daha sonra Asurlu Asur- belirtelim. Kişisel duaların ve günah çıkarma ilahilerinin tapım içinde kazandığı önem de anlamlıdır. En güzel Babil dualarından biri bütün tanrılara, hatta duacının tanımadığını alçakgönüllülükle kabul ettiği tanrılara da seslenmektedir. ... Günah çıkarma ilahilerinde duacı suçlu olduğunu kabullenir ve günahlarını yüksek sesle itiraf eder. Günah çıkarma işlemine kesin törensel jestler eşlik eder: diz çökme, secde ve "burnun yamyassı edilmesi."

Büyük tanrılar -Anu, Enlil, Ea- tapımdaki üstünlüklerini giderek yitirirler. Müminler artık daha çok Marduk'a veya yıldız tanrılarına, İştara ve özellikle de Şamaş'a başvurmaktadır. ... Tanrıların "ışıklı" niteliği güçlenir: Özellikle dehşet saçan ışım güçleriyle kutsal bir korku uyandırır. Işık, tanrısallığın en mükemmel vasfı olarak görülür ve kral da tanrılık durumunu paylaştığı için, o da ışıklar saçır.

Kısacası Sami kökenli katkıların ayırt edici niteliği, dinsel deneyimde kişisel unsura verilen önem ve bazı tanrıların daha üstün bir konuma yüceltilmesidir.

Enuma Eliš adıyla bilinen kozmogoni şiiri, Gılgamış destanıyla birlikte Akkad dininin en önemli yaratımını oluşturmaktadır. ... Enuma Eliš dünyanın kökenlerini Marduk'u yüceltmek amacıyla anlatır. ... Başka birçok ilk tanrı gibi, Tiamat da hem kadın hem de çift cinsiyetli olarak tasarlanmıştır. Tatlı ve tuzlu suların karışımından diğer tanrı çiftleri doğar. İkinci çift, Lahmu ve Lahumu hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz (Bir rivayete göre, insanı yaratmak için kurban edilmişlerdi). Üçüncü çift Anşar ve Kişar'a gelince, bunların isimleri Sümerce'de "yukarıdaki unsurların tamamı" ve "aşağıdaki unsurların tamamı" anlamına geliyordu.

Enuma Eliš, geleneksel mit izleklerini kullanmakta, ama daha karanlık bir kozmogoni ve daha kötümser bir insan bilgisi sunmaktadır.

Demek ki evrenin ikili bir doğası vardır: Açıkça şeytani denemese de en azından çelişkili değerler barındıran bir "madde" ve Marduk'un eseri olduğu için tanrısallık bir "biçim." ... Son tahlilde dünya, kaotik ve şeytani "ezeliyetle"; tanrısallık yaratıcılık, varlık ve bilgeliğin bir "karışımı" olarak ortaya çıkar.

İnsanın yaratılışı ise Sümer geleneğinin (insan tanrılara hizmet etmek için yaratılmıştır), özellikle de insanın kökenini kurban edilen iki Lagma tanrıyla açıklayan versiyonun bir uzantısıdır.

Akitu'nun birçok bölümüne -kendimizi yalnızca Yakındoğu'yla sınırlayarak söyleyecek olursak- Mısır'da, Hititlerde, Ugarit'te, İran'da ve Sabiilerde de rastlandığını belirtelim. ... Eski yılla yeni yıl arasındaki 12 gün boyunca gelecek 12 ayın "yazgısının belirlenmesi" adeti Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da hala sürmektedir.

Akitu'da kralın rolü yeterince biliniyor. Kralın "küçük düşürülmesi," dünyanın "kaos" haline geri dönmesine ve Marduk'un dağın içindeki "esareti"ne denk düşer. ... Dumuzi'yi temsil eden Sümer kralının tanrıça İnanna ile kutsal evliliğine değinmiştik: Bu hieros gamos Yeni Yıl bayramı sırasında gerçekleşiyordu. Sümerlere göre, krallığın gökten indiği

biliniyordu; tanrısal bir kökeni vardı ve bu anlayış Asur-Babil uygarlığı yok olana kadar sürdü.

Tanrılarda olduğu gibi, kralın da başının çevresinde doğaüstü bir ışık parlıyordu. ... Kral, yeryüzündeki evlatları da kabul edilmekle birlikte, "tanrının oğlu" olarak görülürdü (Hammurabi onun Sin'in babası, Enlil'in de Lipitiştar'ın oğlu olduğunu açıklar). Bu çifte soy, kralı tanrılarla insanlar arasında mükemmel bir aracı haline getiriyordu. Hükümdar tanrılarının karşısında halkı temsil ediyor ve uyruklarının günahlarının kefareti o ödüyordu. Kimi zaman halkının işlediği suçlar nedeniyle ölmesi gerekiyordu; Asurluların bir "yedek kral"ı olmasının nedeni buydu. ... Tanrı heykellerine her gün sunulan yiyecekleri kral ve maiyeti yer. Kral tanrının "temsilcisi," tanrı tarafından dünyada adalet ve barışı kurmak üzere göreve çağrılmış "halkın çobanı"dır.

Kralın tanrısal varoluş biçimini, kendisi tanrı olmadan paylaştığı söylenebilir. O tanrıyı temsil ediyordu, bu da arkaik kültür aşamalarında bir anlamda temsil ettiğiyle aynı olmasını da getiriyordu. Her ne olursa olsun Mezopotamya kralı, insanlar dünyası ile tanrılar dünyası arasında bir aracı olarak, kendi kişiliğinde iki varoluş biçimi, tanrısal ve insani varoluş biçimleri arasında ritüel düzeyinde bir birliği gerçekleştiriyordu. Kral, bu ikili doğası sayesinde, en azından mecazi anlamda hayatın ve bereketin yaratıcısı olarak kabul ediliyordu. Ama o (Mısır firavunu gibi) bir tanrı, tanrılar panteonunun yeni bir üyesi değildi. Müminler dualarını ona göndermiyorlardı; tam tersine krallarını kutsaması için tanrılara dua ediyorlardı; çünkü hükümdarlar, tanrısal dünyayla içli dışlı olmalarına, bazı tanrıçalarla kutsal evliliklerine rağmen insan olma hallerini dönüştüremiyorlardı. Son tahlilde onlar ölümlüydü. Uruk'un efsanevi kralı Gilgamesh'ın bile ölümsüzlüğe erişmek girişiminde başarısızlığa uğradığı unutulmuyordu.

Gilgamesh Destanı Sami dehasının ürünüdür. Ölümsüzlük arayışının ya da daha doğru bir deyişle, başarıya ulaşmak için her türlü şansa sahip görünen bir girişimin sonuçta uğradığı başarısızlığın en heyecan verici öykülerinden biri olan bu destan, çeşitli münferit bölümlerden yola çıkılarak Akkadça yazılmıştır. ... Bu efsane, sonuç bölümünde yalnızca "kahramanlığa ilişkin" erdemlerin insanlık durumunu kökten aşmaya yetmediğini göstermektedir. ... Kahraman hiç beklenmedik bir bağıştan yararlanmayı bilememiştir; kısacası "bilgelik" eksiktir.

Gilgamesh destanında, ölümün kaçınılmazlığıyla tanımlanan insanlık durumunun dramatik bir biçimde resmedildiğini gördük. ... Dünya edebiyatının bu ilk başyapıtı...

Akkad dinsel düşüncesinin vurguyu insana yaptığı üzerinde haklı olarak durulmuştur. Son tahlilde Gilgamesh'ın öyküsü bunun en güzel örneğidir; insanlık durumunun zayıflığını, ölümsüzlüğe erişmenin -bir kahraman için bile- olanaksızlığını ifade eder. İnsan ölümlü olarak ve yalnızca tanrılara hizmet etmek için yaratılmıştı. ...Efendi ne istediğini bile bilmez. Her türlü insan çabasının boşluğu düşüncesi ruhunu ele geçirmiştir.

"Babil Ekklesia'sı" diye adlandırılan "İnsan sefaleti üzerine diyalog" daha da umutsuzdur. ... Bu umutsuzluk insan varoluşunun boşluğu üzerine düşüncelerden değil, genel haksızlık deneyiminden kaynaklanmaktadır: Zaferi kötüler kazanır, dualar sonuçsuz kalır; tanrılar insanların işlerini hiç umursamaz gibidir. ... Mezopotamya bilgelik edebiyatında, tanrılar her zaman umursamaz görünmez.

Vurguyu insana yapan Akkad dinsel düşüncesi sonuçta insanın olanaklarının sınırlarını öne çıkarır. İnsanlarla tanrılar arasındaki mesafe aşılmaz görünmektedir. Yine de insan kendi yalnızlığı içinde tecrit olmuş değildir. Birincisi tanrısal olarak değerlendirilebilecek bir tinsel unsuru paylaşmaktadır: Bu onun "ruhu," **ilu**'dur (tam çevirisi "tanrı"). İkincisi, ritüeller ve dualar aracılığıyla tanrıların kendisini kutsamasını sağlama umuduna sahiptir. Üçüncüsü ve en önemlisi, benzerliklerin birleştirdiği bir evrenin parçası olduğunu bilmektedir. ... Birçok sitenin ve tapınağın adı "Gökle Yer Arasındaki Bağ"dı. Başka bir deyişle insan kapalı, tanrılardan ayrılmış, kozmik ritimlerden tamamen kopuk bir dünyada yaşamamaktadır. ... Madem ki her gezegene bir maden ve bir renk denk düşüyordu, renkli her şey bir gezgenin "etkisi" altında demektir. Ama her gezegen de bir tanrıya aitti, bu nedenle tanrı o gezegene denk düşen maden tarafından "temsil ediliyordu. Sonuçta madeni bir nesneyi veya belli bir renkte yarı-değerli bir taşı ritüel biçiminde kullanarak bir tanrının koruması altına girildiği kabul ediliyordu.

Kahinlik sanatının bütün toplumsal katmanlarda saygınlığı olduğunu kanıtlıyor. En gelişkin yöntem kurbanın bağırsaklarının incelenmesiydi; en ucuz yol suyun üzerine biraz yağ ya da yağın üzerine biraz su dökülmesi ve iki sıvının oluşturduğu biçimlerde görülen "işaretlerin" yorumlanmasıydı. Diğer tekniklerden daha geç geliştirilen astrolojiye özellikle hükümdarların çevresinde başvuruluyordu. Düş yorumlan ise, MÖ II. Bin yılın başından itibaren uğursuz alametleri okuyup üfleyerek bertaraf etme yollarıyla mükemmelleşti.

"İşaretler" in şifresini çözerek gelecek bilinebiliyor, başka bir deyişle zamana "egemen olunuyordu;" çünkü ancak belli bir zaman süresi sonunda gerçekleşecek olaylar önceden görülüyordu. "İşaretler" e verilen önem gerçek bilimsel değeri olan keşiflere yol açtı.

MÖ 1500'e doğru, Mezopotamya düşüncesinin yaratıcı dönemi tamamen kapanmış gibi görünmektedir. ... Mezopotamya kökenli düşünceler, inançlar ve teknikler Batı Akdeniz'den Hindu Kuş'a kadar birçok yeri dolaştı.

IV. BÖLÜM

ESKİ MISIR'DA DİNSEL DÜŞÜNCELER VE SİYASİ KRİZLER

Mısır uygarlığının doğuşu tarihçileri büyülemeye devam ediyor. "Birleşik Krallığın" oluşumundan önceki iki bin yıl boyunca, neolitik çağ kültürleri derin değişiklikler yaşamadan gelişimlerini sürdürdü. Bununla birlikte MÖ IV. Bin yılda Sümer uygarlığıyla kurulan ilişkiler gerçek bir dönüşüme yol açtı. Mısır; silindir mührü, tuğlalarla inşaat sanatını, gemi yapım tekniğini, birçok sanatsal öğeyi ve özellikle de Birinci Hanedanın başlarında (MÖ 3000'de) birdenbire, hiçbir öncülü olmaksızın beliriveren yazıyı Sümer'den aldı.

Mısır uygarlığı ... kendine özgü bir üslubu hızla geliştirdi. ... Her yönden gelecek istilalara açık Mezopotamya'dan farklı olarak, Mısır -daha doğrusu Nil vadisi- yalıtılmış ve çöl, Kızıldeniz ve Akdeniz tarafından korunan bir ülkeydi. Hyksoslar ortaya çıkıncaya kadar (MÖ 1674), Mısır dışarıdan gelen bir tehlikeyle karşılaşmadı. Diğer yandan, Nil üzerinde ulaşım yapılabilmesi, hükümdarın ülkeyi giderek merkezileşen bir idari aygıt aracılığıyla yönetmesini sağlıyordu. Ayrıca Mısır, Mezopotamya türü büyük kentleri de, tanımadı.

Ülkenin, insan suretinde görünen tanrı olan firavunun temsilcileri tarafından yönetilen kırsal nüfus kitlesinden oluştuğu söylenebilirdi.

Ama Mısır uygarlığının yapısının şekillenmesinde en büyük rolü, başından itibaren din ve özellikle de firavunun tanrısallığı dogması oynadı. Rivayete göre, ülkenin birleştirilmesi ve devletin kurulması Menes, adıyla bilinen ilk hükümdarın eseri idi. Güneyden gelen Menes birleşmiş Mısır'ın yeni başkentini bugünkü, ... Memfis'te inşa etti.

Birleşik devletin kuruluşu bir kozmogoniyle eşdeğerliydi. Bedenlenmiş tanrı, firavun; yeni bir dünya, neolitik çağ köylerinden çok daha karmaşık ve üstün bir uygarlık kurmuştu. ... Madem ki firavun ölümsüzdü, onun ölümü yalnızca göğe çıktığı anlamına geliyordu. İnsan suretinde görünen bir tanrıdan diğerine süreklilik, dolayısıyla kozmik ve toplumsal düzenin sürekliliği güvence altındaydı.

V. Hanedandan (MÖ 2500-2300) sonra, kültürel mirasa neredeyse hiçbir önemli yenilik eklenmedi. Mısır uygarlığının ayırt edici özelliğini oluşturan, ama başka geleneksel toplumların mitolojilerinde ve geçmişe yönelik özlemlerinde de rastlanan bu "yenilik karşıtlığı" dinsel kökenlidir. ... Kozmik düzeni en mükemmel tanrısız eser olarak kabul eden ve her türlü değişimde kaos haline geri dönüş, dolayısıyla şeytani güçlerin zafer kazanması tehlikesi gören bir teolojinin mantıksal sonucuydu.

Avrupalı bilginlerin "yenilik karşıtlığı" olarak nitelediği eğilim, ilk yaratımı hiç bozulmadan korumaya çalışıyordu, çünkü o her açıdan -kozmojik, dinsel, toplumsal, ahlaki- mükemmeldi.

Mısır kozmogoni anlatısı İlk Sulardan bir tümseğin çıkışıyla başlar. Uçsuz bucaksız suların üzerinde bu "İlk Yer" in belirmesi toprağın olduğu kadar, ışığın, hayatın ve bilincin de ortaya çıkması anlamına gelir.

Başka versiyonlarda "Işık Kuşu"nu barındıran ezeli yumurtadan veya Çocuk Güneş'i taşıyan ilk nilüferden ya da tanrı Atum'un ilk ve son imgesi olarak ilk yılından söz edilmektedir. ... Atum en üstün ve gizli tanrı olarak tanımlanabilir; Re -Güneş- ise tam anlamıyla görünür tanrıdır; Yaratılışın evreleri -kozmogoni, teogoni, canlı varlıkların yaratılması vb- farklı farklı sunulmaktadır. ... Demiurgos, yaratılışı mastürbasyon yaparak veya balgam çıkararak gerçekleştirdi. ... Tanrısız varlıklar, üstün tanrının tözünden doğmaktadır. ... Gök ve Yer, Hava tanrısı Şu tarafından birbirlerinden ayrılınca dek, kesintisiz bir hieros gamos'la birleşmişti. Onların birleşmesinden, daha ileride üzerinde duracağımız dokunaklı bir dramının başrol oyuncularını, Osiris ve Isis, Seth ve Nephtys dünyaya geldi.

Şimdiye dek bulunan en eski Mısır kozmogoni anlatısının aynı zamanda en felsefisi olması şaşırtıcıdır; çünkü Ptah ruhu (kalbi) ve sözüyle ("dili") yaratır. ... "Tanrıları var eden" Ptah'tır.

Kısacası teogoni ve kozmogoni bir tek tanrının düşüncesinin ve sözünün yaratıcı gücüyle gerçekleştirilmiştir. ... Mısır tarihinin başlangıcında, Hıristiyanlığın Logos (söz) teolojisine yakın olarak değerlendirilebilecek bir öğreti bulunmaktadır.

İnsanlar (erme) güneş tanrısı Re'nin gözyaşlarından (erme) doğmuştur. ... "Tanrının sürüsü insanlar, gereçlerle iyi donatılmıştı. O [Güneş- Tanrı] onlar için gök ve yeri yaptı. ... Burun deliklerini canlandırmak için havayı yaptı; çünkü onlar onun etinden çıkmış kendi suretleriydi. Gökte parlar, onlar için bitkileri ve hayvanları, onları beslemek için kuşları ve balıkları yapar".

Firavun, "gerçek" olarak da çevrilen, ama genel anlamı "iyi bir düzen", dolayısıyla "hukuk", "adalet" olan ... teriminin kişileşmiş halidir. ... Firavun, bütün uyrukları için en iyi örneği oluşturur. ... " O eylemleriyle bizi yaşatan bir tanrıdır".

İlke olarak tapımın gereklerinin yerine getirilmesi firavunun göreviydi, ama o işlevlerini farklı tapınakların rahiplerine devrediyordu. Ritüellerin amacı, doğrudan ya da dolaylı olarak, "ilk yaratılış"ın korunması, yani istikrardı. ... Firavun tahta çıkarken Menes'in **gesta**'sından bölümler: iki ülkenin birleştirilmesi yeniden sunuluyordu. Kısacası devletin kuruluşu ritüel biçiminde yineleniyordu.

Ölüler ya yeraltında ya da gökte, daha doğrusu yıldızlarda ikamet ediyordu. Ölümden sonra ruhtar yıldızlara ulaşıyor, onların başsızlık ve sonsuzluğunu paylaşıyorlardı. Gök bir Ana Tanrıça gibi düşünülüyordu, ölüm yeni bir doğumla, başka bir deyişle yıldızların dünyasında yeniden doğuşla eşdeğerdi.

Öteki dünya mekanı olarak yeraltının saptanması, neolitik çağ kültürlerinde ağırlıkta olan bir inançtı.

Piramit Metinleri neredeyse yalnızca kralın ölüm sonrası kaderine ilişkin anlayışları ifade eder. ... Kalıplaşmış ifadelerin çoğu dünya yaratılmadan önce Ulu Tanrı tarafından yaratılan Atum'un (= Re) oğlu firavunun ölemeyeceğini ısrarla yineler; ama başka metinlerde krala bedeninin çürümeyeceği konusunda güvence verilir.

Firavunu Re ile özdeşleştiren güneş teolojisi, onun ayrıcalıklı varoluş biçimi. üzerinde duruyordu: Firavun, Ölülerin Hükümdarı Osiris'in yetki alanına girmiyordu.

Bütün söylencelere göre, Osiris Mısır'ı yönetirken gösterdiği güç ve adaletle meşhur olmuş, efsanevi bir kraldı. Erkek kardeşi Seth ona tuzak kurup öldürmeyi başardı. Osiris'in eşi, "büyük büyücü" İsis, ölü Osiris'ten hamile kalmayı başardı. İsis, cesedi gömdükten sonra Nil deltasına sığındı; orada sık papirüs kümeleri arasına gizlenip oğlu Horus'u dünyaya getirdi. Horus büyüyünce Ennead'ın tanrılarına haklarını kabul ettirdi ve amcasına saldırdı....

Güneş ve kral mezarları kutsallığın başlıca iki kaynağını oluşturuyordu. Güneş teolojisine göre, firavun Re'nin oğluydu; ama madem ki ölen hükümdarın (= Osiris) yerini almıştı, hüküm süren firavun aynı zamanda Horus'tu. Mısır dinsel düşüncesinin bu iki doğrultusu, "güneşleştirme" ve "Osirisleştirme". arasındaki gerilim krallık işlevinde kendini açığa vurur. Daha önce gördüğümüz gibi, Mısır uygarlığı Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tek bir krallık halinde birleşmesinin sonucuydu. Başlangıçta Re, altın çağ Hükümdarı olarak kabul edilmişti; ama Orta Krallıktan (MÖ 2040 - 1730) itibaren bu rol Osiris'e geçti.

MÖ 2200'e doğru, Mısır bir iç savaşla ciddi biçimde sarsıldı ve devlet çöktü. Tarihçilerin birinci fetret dönemi dedikleri dönem MÖ 2050'de XII. Hanedanın başa geçmesiyle son buldu. Merkezi iktidarın yeniden kurulması gerçek bir rönesansı başlattı. Mısır tarihinde, firavunun zayıflık, hatta ahlaksızlıkla suçlandığı tek dönem bu oldu.

Bütün geleneksel kurumların yıkılması bir yandan bilinemezlik ve kötümserlik, diğer yandan da derin umutsuzluğu gizlemeyi başaramayan bir zevk yüceltisi şeklinde yansır. Tanrısal krallığın yaşadığı fetret dönemi, kaçınılmaz olarak ölümün dinsel değerini yitirmesine yol açar. Firavun bedenlenmiş bir tanrı olarak davranmadığı için, her şey yeniden sorgulanır; ilk sorgulanan da hayatın anlamı ve dolayısıyla mezar ötesi hayatın gerçekliğidir.

Hermopolis'te tapılan sekiz tanrıdan biri olan Amon, XII. Hanedan döneminde Amon-Re adıyla en üstün tanrı konumuna yükseldi. ... "Gizli" tanrı, tam anlamıyla "görünür" tanrı olan güneşle özdeşleştirildi. Amon "güneşleştirilme" sayesinde İmparatorluğun evrensel tanrısı oldu.

Hyksosların MÖ 1674'teki istilasına kadar çok sayıda hükümdar hızla birbirini izledi. ... Hyksosların tarihi yeterince bilinmiyor; ama Mısır'a doğru ilerlemelerinin MÖ XVII. yüzyılda Yakındoğu'yu sarsan göçlerin bir sonucu olduğuna kuşku yok.

Fatihler zaferi kazandıktan sonra Nil deltasına yerleştiler. ... ama firavunların bir haraç karşılığında Yukarı Mısır'da tahtta kalmasına izin verme hatasına düştüler.

Çöküşten bir yüzyıl sonra (yani MÖ 1600'de), XVII. Hanedandan bir firavunun hüküm sürdüğü Teb kurtuluş savaşını başlattı. Kesin zafer, XVIII. Hanedanın tahta çıkışı (MÖ 1562- 1308) ve İmparatorluğun kurulmasıyla çakıştı.

Kurtuluş, milliyetçiliğin ve yabancı düşmanlığının yükselmesi şeklinde yansıdı. Hyksoslara karşı duyulan intikam açlığının giderilebilmesi için en az bir yüzyıl geçmesi gerekti.

Bir yanıyla Mısır'ın kendi içine kapanmasının sonu, ama diğer yandan geleneksel Mısır kültüründeki gerilemenin de başlangıcıydı. İmparatorluk görece kısa sürmesine karşın, geri dönülmez etkiler yarattı. Mısır izlediği uluslararası siyasetin sonucunda, yavaş yavaş kozmopolit bir kültüre açıldı. ... Birçok yabancı tanrı hoş görülmele kalmıyor, milli tanrılarla da özdeşleştiriliyordu. Üstelik yabancı ülkelerde de Mısır tanrılarına tapılmaya başlanmış ve Amon-Re evrensel bir tanrı haline gelmişti.

Amon'un güneşleştirilmesi hem bağdaştırmacılığı hem de güneş tanrısının yeniden birinci sıraya yükseltilmesini kolaylaştırmıştı; çünkü bütün dünyada ulaşılabilen ve anlaşılabilen tek tanrı güneşti.

"Amarna Devrimi" adı verilen olgu (MÖ 1375-1350), yani Aton'un (güneş kursu) tek üstün tanrı konumuna yükseltilmesi, kısmen firavun IV. Amenhotep'in Büyük Rahibin nüfuzundan kurtulma isteğiyle açıklanabilir. Nitekim genç hükümdar tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Büyük Amon Rahibinin elinden tanrının mülklerini yönetme yetkisini alarak, gücünün kaynağını kesmişti. ... Aton tapınaklarının üstü, Amon tapınaklarından farklı olarak, örtülü değildi; güneşe bütün ihtişamı içinde tapılabiliyordu.

Akhenaton'un hükümdarlığı sırasında ve onun gerek siyasi gerekse askeri barışçılığı nedeniyle, Mısır Asya imparatorluğunu kaybetti. Ardılı Tut-ankh-Amon (MÖ 1357-1349), Büyük Amon Rahibiyle ilişkileri düzeltti ve Teb'e geri döndü.

Bu teolojik sentezlerin önemini daha iyi değerlendirmek amacıyla, bir an için "Atoncu tektanrıcılığa" geri dönelim. Öncelikle, Akhenaton'un ilahisinde kullandığı "tek tanrı, senin dışında başka tanrı yok" ifadesinin Amarna reformundan bin yıl önce Amon, Re, Atum ve diğer tanrılara da uygulandığını belirtmek gerek. Üstelik, ... en az iki tanrı vardı, çünkü bizzat Akhenaton'a da tanrısal bir varlık olarak tapılıyordu. ... Firavun, hayranlık uyandıran ilahisinde, Aton'un kendi kişisel tanrısı olduğunu açıklar. ... Bu da Akhenaton'un ölümünden sonra neden "Atonculuğun" neredeyse birdenbire yok olduğunu açıklıyor. Son tahlilde bu bağlılık kralın ailesi ve maiyetiyle sınırlıydı.

Aşkın tanrı olarak Re ve sulardan çıkan tanrı olarak Osiris, tanrısallığın birbirini tamamlayan tezahürlerini oluştururlar. ... Atum tarafından gerçekleştirilen teogoni. ve.. kozmogoniye göre, tanrısallık aynı zamanda hem tek hem de çoktur; yaratılış onun adlarının ve biçimlerinin çoğalmasından ibarettir.

İmparatorluk teolojisinin özgünlüğünü yaratan, bir yandan Re'nin Osirisleşmesi ve Osiris'in güneşleşmesinden oluşan ikili süreç postulatı, diğer yandan da bu ikili sürecin insan varoluşunun gizli anlamını ve hayatla ölümün tamamlayıcılığını ortaya çıkardığı inancıdır.

Aslında bir tanrının adını bilmek, onun üzerinde belli bir güce sahip olmaya eşdeğerdir. İsmi ve genelde sözün büyüklüğü, kuşku yok ki tarih öncesinden beri biliniyordu. ... Son tahlilde Re'nin yeraltına yaptığı gece yolculuğu, çok sayıda engelle dolu bu tehlikeli iniş her ölünün yargılanma yerine yaptığı yolculuğun ilk mükemmel örneğini oluşturuyordu.

V. BÖLÜM **MEGALİTLER, TAPINAKLAR, TÖRENSEL MERKEZLER:** **BATI, AKDENİZ, İNDÜS VADİSİ**

Carnac'taki menhir dizilerinin veya Stonehenge'deki dev üç taşların (trilithes) iyi bir fotoğrafına bakıp da, bunların niye dikildiğini ve ne anlama geldiğini sormamak zordur. Bu cilalı taş çağı çiftçilerinin teknolojik ustalığı karşısında insan şaşkınlığa uğrar. 300 tonluk taş blokları dikey olarak yerleştirmeyi ve 100 tonluk yatay blokları onların üzerine kaldırmayı nasıl başarmışlardı ? Üstelik bunlar münferit anıtlar da değildir.

Megalit anıtlar bütünü üç yapı sınıfı içermektedir: 1) Menhir (Bretonca sözcük, men = taş ve hir = uzun) büyük, kimi zaman oldukça yüksek yere dikey olarak gömülmüş bir taştır; 2) Kromlek (cromlech; crom=:, daire, yay ve lech= yer) daire veya yarım daire şeklinde dizilmiş bir menhir kümesini ifade eder (en görkemlisi, Salisbury yakınındaki Stonehenge kromlekidir); 3) Dolmen (dol=masa ve men= taş), bir tür bölme ya da oda ortaya çıkaracak biçimde düzenlenmiş çok sayıda dikili taşta yaslanan çok büyük bir kapak taşından oluşur.

Dolmenler aslında mezarlıkları oluştururlar.

Çok önemli bir ölüer tapımının söz konusu olduğuna kuşku yoktur. O anıtları diken neolitik çağ köylülerinin evleri mütevazı ve kısa ömürlüydü ama ölüerın konutları taştan yapılmıştı. Görkemli ve sağlam, zamanı yenebilecek eserler yapılmak istendiği açıktır. ... Kaya, kapak taşı, granit blok sonsuz süreyi, kalıcılığı, çürümezliği, son tahlilde zamansal gelecekte bağimsız bir varolma biçimini gösterir.

Tarımın keşfinin insan varoluşuna ilişkin anlayışı kökten değiştirdiğini görmüştük. ... Madem ki insanların hayatı tahılların hayatına benzemektedir, o halde güce ve sürekliliğe ölüm aracılığıyla erişilebilir.

Aslında megalit ölüer tapımı yalnızca ruhun hayatta kalması konusunda kesin bir inanç içermekle kalmamakta, aynı zamanda ataların gücüne olan güveni ve onların hayattakileri koruyacağı ve onlara yardım edeceği umudunu da kapsamaktadır. Böyle bir güven, ölüeri mutsuz ve güçsüz zavallı gölgeler olarak gören diğer antikçağ halklarında (Mezopotamyalılar, Hititler, İbraniler, Yunanlar vb) varlığı belgelenen anlayışlardan tamamen farklıdır.

Büyük olasılıkla bu taşlar, ölüerın ruhlarının bütünleştiği, bir tür "yedek beden" oluşturuyorlardı. Son tahlilde taştan bir "yedek beden," sonsuza kadar varolması için yapılmış bir bedendi.

Bazı megalit mezarlıkların ağızını tıkayan ve "ruh delikleri" adı da verilen delikli taşlar yaşayanlarla iletişimi sağlıyordu.

Menhirlerin cinsel anlamını da göz önünde tutmak gerekir. ... XX. yüzyıl başında Avrupa köylüleri menhirlerin doğurganlık sağlayıcı erdemlerine olan inancı hala paylaşıyorlardı.

Menhir veya megalit mezar tükenmez bir canlılık ve güç kaynağı oluşturuyordu. Ölüer, mezar taşlarının yapılarındaki izdüşümleri sayesinde bereket ve bolluğun efendileri haline geliyorlardı.

Stonehenge kromleki bir mezar tümölüsleri arazisinin ortasında yer almaktadır. Bu meşhur törensel merkez, en azından ilk haliyle, atalarla ilişkiyi sağlama amacıyla yapılmış bir tapınaktı.

Ama hiçbir yerde megalit mimarisi, ölüer tapımı ve bir ulu tanrıçaya tapılması Malta'da olduğu kadar olağanüstü bir ifadeye ulaşamadı. ... Malta tapınaklarının eğri çizgili yapısı benzersizdir. ... Tapınakların üstünün bir damla örtülü olduğu, salonlar penceresiz ve epey loş olduğu için, bir tapınağa girmek "yerin karnına," başka bir deyişle yeryüzü tanrıçasının rahmine girmekle eşdeğerdi. Ama kayaya oyulmuş mezarlar da rahim biçimindedir. Sanki ölü, yeni bir hayata başlayabilsin diye yeniden toprağın bağırına yerleştirilmiştir. "Tapınaklar aynı örneği daha büyük bir ölçekte temsil eder. Tapınağa giren canlı insanlar Tanrıçanın bedeni içine, girerler."

"Onları, mezarlarını (veya tapınak-mezarlarını ?) bu kadar büyük bir emek harcayarak yapmaya ve hem koruyucu tanrıçaları, hem ölüm tanrıçası olan tanrıçanın imgesini

korumaya mecbur eden; esin kaynağını Ege'den alan güçlü bir dindi. ... Megalit mezarların Batı Avrupa'ya yayılan yapımcılarının esin kaynağını, Doğu Akdeniz kökenli güçlü bir inancın oluşturduğuna kuşku yoktur." Ama onların göçünün ana nedeni din değildi; din "Avrupa'nın en batısında ve kuzeyinde yaşadıkları sürgün içinde onların tesellisiydi" Göçmenler yaşamak için yeni ülkeler ve ticaretlerini sürdürmek için maden filizleri arıyorlardı.

Megalitler ölüm sonrası varoluşa yönelik bazı düşüncelerle ilişkilidir. Çoğunlukla, ruhu öte dünya yolculuğunda korumaya yönelik törenler sırasında dikilirler; ama aynı zamanda onları dikenlere ya da ölümlerinden sonra kendileri için anıt dikilen kişilere ölümden sonra sonsuz yaşam verirler. Ayrıca megalitler yaşayanlarla ölümler arasındaki en mükemmel bağlantıyı oluşturur; onları yapan veya kendileri için yapılan kişilerin büyüğü güçlerini ebedileştirdikleri, böylece insanların, hayvanların ve mahsulün bereketini sağladıkları düşünülür. Gelişmelerini sürdüren bütün megalit kültürlerinde atalar tapımı önemli bir rol oynar.

Bu olgunun altını çizmekte yarar var: İnsan adının taş aracılığıyla hatırlanacağını umuyor; başka bir deyişle, atalarla bağlantı onların adlarının ve başarılarının anısıyla, megalitlerde "dondurulmuş" bu anılarla sağlanıyordu.

MÖ 1750'ye doğru İndüs uygarlığı can çekişiyordu ve Hindu-Ariler ona yalnızca ölümcül son darbeyi indirdiler. ... Bir kent uygarlığının çöküşü, kültürün olduğu gibi sönüp gitmesi değil, yalnızca onun kırsal, daha örtülü, 'halk' biçimlerine gerilemesi anlamına gelir. ... Ulu Tanrıça ve Şiva tapımı, fallusçuluk ve ağaç tapımı, çilekeşlik ve yoga vb Hindistan'da ilk kez yüksek bir kent uygarlığının, İndüs uygarlığının dinsel ifadesi olarak ortaya çıkar, ama orta ve modern çağ Hindistan'ında bu dinsel unsurlar 'halk' sofuluğunun ayırt edici özellikleri haline gelir.

Helen kültürü ve dini, Akdeniz zemini ile kuzeyden inen Hint-Avrupalı fatihlerin sembiyozunun ürünüdür.

Girit'te MÖ V. Bin yıldan beri bulgulanmış neolitik çağ kültürü, MO III. Bin yılın ortalarına doğru güneyden ve doğudan gelen göçmenler adaya yerleşince sona erdi.

Akdeniz'in geri kalan her yerinde olduğu gibi, Girit'te de mağaralar uzun süre konut görevi görmüş, ama özellikle neolitik çağdan beri mezarlık olarak da kullanılmıştı.

Bilindiği gibi, mağaralar paleolitik çağdan beri dinsel bir rol oynamışlardı. Labirent bu rolü yeniden ele alıp genişletti: Bir mağaraya ya da bir labirente girmek, Hades'e inmekle, başka bir deyişle erginlenme türünde ritüel bir ölümle eşdeğerdi.

Labirent teriminin asyanik kökenli **labra/laura**'dan ("taş", "mağara") türemiş olması daha büyük bir olasılıktır. Demek ki labirent, insan eliyle oyulmuş yeraltı yolu anlamına gelmekteydi.

Neolitik çağda kadın heykelcikleri çoğalır: Bunların ayırt edici özelliği, göğüslerini çıplak bırakan çan biçimindeki etekleri ve bir tapınma jesti içinde yukarı doğru kaldırılmış

kollarıdır. İster adak ister "put" olsunlar, bu heykelcikler kadının din içindeki üstünlüğünü ve özellikle de tanrıçanın önceliğini gösterirler.

Ayrılan yerin küçüklüğünden yola çıkarak, kral konutlarında dinin az yer tuttuğu sonucuna varmak hatalı olur. Aslında kutsal olan bütün saraydır, çünkü koruyucu tanrıçanın ve onunla insanlar arasında aracılık yapan rahip-kralın konutudur.

Akrobasinin dinsel anlamı konusunda kuşku yoktur: Koşan bir boğanın üzerinden aşmak mükemmel bir "erginleme sınavı" oluşturur.

Küçük Asya'da yıldırım simgesi olan çift ağızlı balta fırtına tanrısının işaretidir. Ama bu balta daha Paleolitik çağda Irak'taki Tel Arpaşiya'da, çıplak bir tanrıçanın yanında karşımıza çıkmaktadır. Girit'te de çift taraflı balta rahibe veya tanrıça olan kadınların ellerinde -veya başlarının üstünde- görülmektedir.

Büyük olasılıkla sütunlar ve direkler tarih öncesinden beri bilinen kozmolojik axis mundi simgeselliğini paylaşıyorlardı. ... sütunlar ve direkler tanrıçanın yerine geçmektedir; "çünkü yanlarında arma biçiminde -birbirlerine bağlanmış aslanlar ve griffonlar bulunan bu sütun ve direkler zaman zaman önce tanrıça gibi kabul edilirler."

"bütün Girit'in en görkemli ve güzel mağaralarından biri olan, 60 m. derinliğindeki Skoteino mağarası dört katlıdır; ikinci katın ucunda "bir taş sunağın önünde ve üstünde dikili duran iki tapım putu bulunur".

VI. BÖLÜM HİTİTLERİN VE KENANLILARIN DİNİ

"Anadolu'da MÖ VII. Bin yıldan Hıristiyanlığın girişine kadar şaşırtıcı bir dinsel süreklilik göze çarpmaktadır. Aslında Çatalhöyük'te VI. katmanda (MÖ 6000'e doğru) örnekleri bulunan bir boğanın üstünde ayakta duran bir erkek tanrıyı gösteren biçimsiz heykellerle Hitit döneminin fırtına tanrısı tasvirleri ve Roma lejyonerlerinin taptığı Jupiter Dolichenus heykelleri arasındaki sürekliliğe getirilecek gerçek bir açıklama yoktur; aynı şey Çatalhöyük'ün leoparlı tanrıçası, Hititlerin tanrıça Hepat'ı ve klasik çağın Kybele'si için de geçerlidir."

Modern tarih yazımında Hititler diye ifade edilen Hint-Avrupa kümesine ait kavim, MÖ II. Bin yıl boyunca Anadolu'ya egemen oldu (Eski Krallık MÖ 1740-1460 ve imparatorluk, MÖ 1460-1200). Ari dilini konuşan işgalciler Hattilere -Anadolu'nun dili bilinen en eski halkı- boyun eğdirerek bir kültürel sembiyoz süreci başlattılar ve bu süreç onların siyasi oluşumları yıkıldıktan çok sonralara kadar sürdü. Hititler Anadolu'ya girdikten kısa bir süre sonra Babil uygarlığının etkisine girmeye başladılar. Daha sonraları, özellikle İmparatorluk döneminde, Mezopotamya ve Suriye'nin kuzey bölgelerinde yaşayan ve Hint-Avrupa kümesinden olmayan Hurri'lerin kültürünün büyük bölümünü öz ümsediler. Sonuçta Hititlerin panteonunda Sümer-Akkad kökenli tanrılarla, Anadolu ve Hurri tanrıları yan yanadır.

Tanrılar, kendilerinden yayılan dehşete düşürücü ve ışıklı güçle ayırt ediliyorlardı. ... Her büyük kent bir tanrının ana ikametgahıydı ... Antikçağ Yakındoğu'sunun her yerinde

olduğu gibi, tanrılar tapınaklarda "oturuyorlardı;" rahipler ve çömezleri onları yıkamak, giydirmek, beslemek, danslar ve müzikle eğlendirmekle görevliydi. Zaman zaman tanrılar tapınaklarından ayrılıp yolculuk ediyorlardı; tanrılara bazı başvuruların sonuçsuz kalması, o sırada kentte bulunmamalarıyla açıklanıyordu.

Panteon, başında ilk çiftin yer aldığı büyük bir aile olarak algılanıyordu; bu ilk çift, Hitit ülkesinin koruyucularıydı: fırtına tanrısı ve bir Ulu Tanrıça. Fırtına tanrısı daha çok Hurri dilindeki ismiyle, Teşup diye biliniyordu, biz de bu ismi yeğleyeceğiz. Eşinin adı ise, Hurri dilinde Hepat'tı. Kutsal hayvanları -boğa ve Hepat için, aslan (veya panter)- tarih öncesinden beri var olan sürekliliği doğruluyor. En meşhur Ulu Tanrıça, Arinna kentinin (Hatti dilinde Vurusema) "güneş" tanrıçası adıyla biliniyordu. ... Arinna'nın tanrıçası bütün Hitit krallığının koruyucusu olduğunda kendisine gösterilen saygıyı temsil ediyordu.

Teşup'un oğlu güneş tanrı, tıpkı Şamaş gibi, hakkın ve adaletin koruyucusu olarak görülüyordu. Yine Teşup'un oğlu olan Telepinu da halk arasında en az onun kadar seviliyordu.

Metinleri korunmuş dualar kraliyet ailelerine aittir. Başka bir deyişle, halk inançlarını ve ritüellerini bilmiyoruz. ... Mevsimlik bayramlar, özellikle de Yeni Yıl bayramı, Ari dili konuşan fatihleri temsil eden kral tarafından kutlanıyordu; ama ülkede benzer törenler neolitik çağdan beri yapılıyordu.

Kara büyü kanunlarla yasaklanmıştı; suçlular idam ediliyordu. ... ak büyü özellikle arındırma ve kötülüğün uzaklaştırılması ritüellerinden oluşuyordu.

Kralın hatırı sayılır bir dinsel saygınlığı ve rolü vardı. Hükümdarlık bir tanrı vergisiydi. ... (Bununla birlikte Hititlerde, Mezopotamya türü varsayımsal bir "tanrı soyundan geliş" bulgulanmamıştır) ... Diğer yandan tanrılar panteonu önünde de halkı temsil ediyordu.

Hükümdarın zeytinyağına bulandığı, sırtına özel bir giysi geçirildiği ve taç giydirildiği bilinmektedir. ... Hükümdar aynı zamanda büyük rahipti ve tek başına ya da kraliçeyle birlikte yılın en önemli bayramlarını kutluyordu. Krallar öldükten sonra tanrılaştırılıyordu.

Anlatının başlangıç bölümü bulunamadığı için, Telepinu'nun niye "kaybolmaya" karar verdiğini bilmiyoruz. Belki de bunun nedeni insanlardan rahatsız olmasıydı. Ama kaybolmasının sonuçları hemen hissedildi. Ocaklardaki ateşler söndü, tanrılar ve insanlar kendilerini "bitkin" hissettiler; koyun kuzusunu ve inek danasını yüzüstü bıraktı; "arpa ve buğday bitmez oldu," hayvanlar ve insanlar çiftleşmedi; otlaklar ve su kaynakları kurudu (Kutsal Kase romanlarının tanıttığı meşhur "mahvolmuş ülke" mitolojik motifinin ilk edebi versiyonu belki de budur).

Telepinu, "öfkelenince" "gizlenen," yani çevredeki dünyadan kaybolan bir tanrıdır. ... Zaten ("kaybolma" ve "epifani," yeraltına iniş ve yeryüzüne geri dönüş anlamına da gelmektedir.

Telepinu'nun kendine özgü niteliği, bütün ülkeyi yıkıma uğratma tehlikesi taşıyan, şeytani "öfke"sidir.

Yeni Yıl bayramında, fırtına tanrısı ile ejderha arasındaki savaşı anlatan mit, ritüel tarzında söylenirdi. ... Bir tanrı ile ejderha arasındaki dövüş iyi bilinen bir mitsel-ritüel izleği oluşturur. Tanrının önce yenilip sakat kalmasıyla ilgili koşutluklar, Zeus ile dev Typhon'un kavgasında da bulunur.

Önce yenilgiye uğrayan fırtına tanrısı (başka yerlerde de doğrulanan bir izlek) sonunda kendi kahramanlığı sayesinde değil, bir insanın (Hupaşiya'nın veya ölümlü bir kadından yaptığı erkek evladın) yardımıyla zaferi kazanır.

Hurri-Hitit "teogonisi," yani başrolünde "Tanrının Babası" Kumarbi'nin yer aldığı mitler zinciri sıra dışı bir ilginçliğe sahiptir. ... Birinci bölüm, ilk tanrıların ayırt edici özelliği olan Kumarbi'nin çift cinsiyetliliğine bir gönderme olarak yorumlanabilir. ... Bir kayanın insanüstü bir varlık tarafından döllenmesine gelince, benzer bir mite Frigya'da da rastlanmaktadır: Papas (= Zeus), Agdos adında bir taşı döller ve bu taş hermafrodit bir canavar olan Agditi's'i doğurur. Ama tanrıları Agditi's'i iğdiş edip, tanrıça Kybele'ye dönüştürürler.

Kozmogoni, yani Göğün yerden ayrılması uzun süre önce, "eski tanrılar" çağında gerçekleşmiştir. ... Kısacası, birbirini izleyen tanrı kuşaklarının evrensel, egemenliği ele geçirmek ;in yaptıkları çatışmaları anlatan bütün mitler bir yandan zaferi kazanan en son tanrının yüceltilmiş konumunu doğrularken, diğer yandan da dünyanın mevcut yapısını ve insanlığın içinde bulunduğu durumu açıklar.

MÖ 3000'den kısa zaman önce, Filistin'de yeni bir uygarlık, eski tunç çağı uygarlığı ortaya çıktı: Bu uygarlık, ilk Sami yerleşimine işaret eder. Kitabı Mukaddes'te kullanılan nitelemeyle, onlara "Kenanlılar" adı verilebilir, ama bu sonradan konmuş bir isimdir . İşgalciler yerleşikleşir, tarım yapar, bir kent uygarlığı geliştirirler. Bölgeye yüzyıllar boyunca başka göçmenler de sızar ve komşu ülkelerle, özellikle de Mısır'la alışverişler çoğalır. MÖ 2200'e doğru eski tunç uygarlığı yeni bir Sami halkının, Amoritlerin ortaya çıkışıyla yıkılır. Yarı-göçebe savaşçılar olan Amoritler dönem dönem tarımla uğraşmakla birlikte, esas olarak çobandır. Bir uygarlığın bu şekilde sona erışı aynı zamanda yeni bir çağın da başlangıcıdır. Suriye ve Filistin'in Amoritler tarafından istila edilmesi, aynı döneme doğru Mezopotamya ve Mısır' da gözlemlenen daha geniş bir hareketin parçasıdır. Bu hareketi, kentlerin ve ekili toprakların zenginliği karşısında şaşırarak ve büyülenerek Suriye çölünden dalga dalga gelen ateşli ve vahşi göçebelerin zincirleme saldırıları oluşturmaktadır. Ama bu toprakları fethederken yerlilerin varoluş biçimini benimser ve uygarlaşırlar. ... İsrailoğulları MÖ II. Bin yılın son yüzyıllarında Kenan'a girmeye başlayınca aynı süreç yinelenenecektir.

Ugarit belgelerinin asıl ilginç yanı, belli bir dinsel ideolojiden bir diğerine geçişin aşamalarını yansıtmalarıdır. El, panteonun önderidir. Adı Sami dilinde "tanrı" anlamına gelmektedir, ama Batı Samilerinde kişileşmiş bir tanrıdır. Ona "Güçlü", "Boğa" Tanrıların ve insanların babası, "Kral," "Yılların babası" gibi isimler de verilir. "Aziz," "merhametli," "çok bilge"dir. ... yıldızların kutsal evlilik yoluyla yaratılması, Kenan kozmogoni anlayışlarını yansıtan bir olgu diye yorumlanabilir. ... Kendisi de "El tarafından doğrulmuş" Aşerat'a "Tanrıların Anası" adı verilir; Aşerat yetmiş tanrı doğurur. Baal dışında bütün tanrılar, ilk çift olan el-Aşerat'ın soyundandır.

"Yeryüzünün Efendisi" olarak tanıtan sıfatlarına ve ... hep başta yer almasına karşın El, mitlerde fiziksel açıdan zayıf, kararsız, ihtiyar, olacıklara boyun eğmiş birisi gibi görünür. Bazı tanrılar ona küçümseyerek davranır. Baal de iki eşini, Aşerat ve Anat'ı elinden alır. Yaratıcı ve evrenin iktidarını elinde tutan eski bir tanrının yerini daha canlı ve evrensel bereket alanında "uzmanlaşmış" genç bir tanrının alması sık rastlanan bir görüngüdür. ... Ugarit mitolojisinin ana izlekleri ... yeniden Baal'in üstün konuma yükselişini anlattıkları söylenebilir. Ama zor ve hile yoluyla elde edilmiş bir yükseliş söz konusudur ki bu durum çeşitli anlamlara çekilebilir.

Baal, El'in oğulları arasında sayıldığı halde (çünkü El bütün tanrıların babasıydı), "Dagan'ın oğlu" adı verilen tek tanrıdır. Adı "tahıl tanesi" anlamına gelen Dagan'a MÖ III. Bin yılda Yukarı ve Orta Fırat bölgelerinde tapılıyordu. ... Baal ("Efendi") cins ismi onun kişisel ismi olmuştur. ... Bereketin kaynağı ve temel ögesidir; ama kız kardeşi ve eşi Anat'ın hem aşk, hem savaş tanrıçası olması gibi, aynı zamanda savaşçıdır da. ... Ugarit mitolojisinin büyük bir bölümü El ile Baal arasındaki çatışmaya ve Baal'in egemenliğini dayatıp sürdürmek için Yam ve Mot'la yaptığı dövümlere ayrılmıştır.

Zaten El'in gezegen-tanrıları yaratarak erkekliğini kanıtladığı 56 numaralı metin dışında, Ugarit belgeleri onu daha çok iktidarsız bir tanrı olarak gösterir. Bu da onun boynu eğik ve kararsız tavrını ve Baal'in, karısını elinden aldığı olgusunu açıklar.

Yam hem "tanrı" hem de "şeytan" olarak tanıtılmaktadır. ... Dövüşün mitolojik anlamı çok yönlüdür. Bir yandan mevsimler ve tarım imgelemine göre; Baal'in kazanması yağmurun denize ve yeraltı sularına karşı kazandığı zaferi simgeler; evrensel kuralı temsil eden yağmur ritmi; denizin ve felaketlere yol açan su baskınlarının kaotik ve kısır büyüklüğünün yerini alır.

Kan dökme ve yamyamlık, arkaik bereket tanrıçalarının ayırt edici nitelikleridir. ... Baal'in cansız bedenini bulduğunda Anat bir yandan dövünmeye, diğer yandan ölünün "etini bıçaksız yemeye ve kanını bardaksız içmeye" başladı. Anat'a bu kaba ve kan içici tavrı yüzünden -başka aşk ve savaş tanrıçaları için de söz konusu olduğu gibi- erkek sıfatları da atfedilir ve hatta çift cinsiyetli olarak kabul edilirdi.

Saray tamamlanınca: Baal Mot'la, "Ölüm"le karşılaşmaya hazırlanır. Mot çok ilginç bir tanrıdır. O da haliyle El'in oğludur ve yeraltında hüküm sürer; ama ölümün Yakındoğu'da bilinen tek kişileştirilme örneğini (bu aynı zamanda bir tanrılaştırılmadır) temsil eder.

Mot'un zaferinin Eski Ahil'te de yankıları görülen yedi yıllık kuraklık döngüsüne denk düşmesi daha akla yakın görünmektedir.

Aslında bu dokunaklı ve kimi zaman görkemli olaylar bize tanrısal varoluşun özgül bir biçimini gösterirler; bu öyle bir varolma tarzıdır ki, yenilgiyi ve "ölüm"ü, gömülerek (Baal) veya parçalanarak (Mat) "yok olmayı," sonra az çok "dönemsel bir biçimde "yeniden ortaya çıkış"ları içerir. ... Bununla birlikte, hayatın olumsuz yönlerini, karşıt ritimlerin birleşik sistemi içinde birleştirmeyi hedefleyen yeni bir dinsel yaratım söz konusudur.

Son tahlilde, bütün yenilgileri ve zaferleriyle birlikte, Baal'in kavgaları ona, gök ve yer üzerindeki egemenliğini sağlar; ama Yam denizde hüküm sürmeye devam eder ve Mot da yeraltındaki ölümler diyarının efendisi olarak kalır. Mitler Baal'in önceliğini ve buradan hareketle evreni ve insan toplumunu yöneten kuralların ve hayatın sürekliliğini ortaya koymaktadır. Yam ve Mot'un temsil ettiği "olumsuz yönler" de varlık gerekçelerini bu olguda bulurlar. ... Son tahlilde ölüm hayatın onsuz olmaz koşuludur.

Rahiplere verilen ad, **khnm**, İbranice'dekiyle (**kohen**) aynıydı. ... (Kitabı Mukaddes'te bu terim kutsal fahişeliği ifade eder, ama Ugarit metinleri hiçbir benzer anlam belirtmezler). ... İsraililer birçok Kenan, dinsel unsurunu özümlediler. ... Bütün yabancı grupların, hatta Hurriler ve daha sonra Filistinliler gibi Sami olmayanların bile Kenan'a geldikten çok kısa bir süre sonra kendi dinleri hakkındaki her şeyi unuttukları dikkate alınırsa, Yahve ile Baal arasındaki bu mücadelenin bu kadar uzun bir süre devam etmesi ve birçok uzlaşmaya ve sadakatsizliğe karşın Yahveciliğin zaferiyle sona ermesi, insanlık açısından olağanüstü bir süreç olarak değerlendirilecektir.

VII. BÖLÜM "İSRAİL ÇOCUKKEN..."

İsrail dini tam anlamıyla kitaplı bir dindir. Bu yazılı külliyat, kuşkusuz oldukça eski sözel gelenekleri temsil eden çeşitli yaşlarda ve yönelimlerde metinlerden oluşmakla birlikte; söz konusu gelenekler, yüzyıllar boyunca ve farklı ortamlarda yeniden yorumlanmış, düzeltilmiş ve kağıda dökülmüştür. Modern yazarlar İsrail dininin tarihini İbrahim peygamberle başlatırlar. Gerçekten de geleneğe göre, İsrailoğullarının atası olmak ve Kenan ülkesini sahiplenmek üzere Tanrı tarafından seçilen kişi odur. Ama Tekvin'in ilk on bir bölümü, yaratılıştan tufana ve Babil Kulesi'ne kadar, İbrahim'in seçilmesinden önceki mucizevi olayları anlatırlar. Bu bölümlerin yazımının, Pentatök'deki diğer birçok metnin yazımından daha yakın tarihli olduğu bilinmektedir. Diğer yandan en önemliler arasında sayılabilecek bazı yazarlar, kozmogoni ve köken mitlerinin (insanın yaratılışı, ölümün kökeni vb) İsrail'in dinsel bilincinde ikincil bir rol oynadığını ileri sürmüşlerdir. Özetle söyledikleri, İbranilerin ilk başlangıcın mitolojik ve masalsı olaylarını anlatan kökenlerin tarihinden çok, "kutsal tarih"le, yani Tanrıyla ilişkileriyle ilgilendikleridir.

Ama buradan hareketle, bütün arkaik toplumları heyecanlandıran kozmogoni, insanın yaratılışı, ölümün kökeni ve bazı diğer yüce olaylar gibi sorunlara İsraililerin atalarının ilgisiz kaldıkları sonucuna varmak için bir neden yoktur. ... Bunların daha geç tarihlerde yazılmış olmaları bir sorun çıkarmaz; çünkü içerik arkaiktir ve aslında İbrahim'i destanından daha eski anlayışları yansıtmaktadır.

Üzerinde yaratıcı bir tanrının süzüldüğü ilk okyanus, çok arkaik bir imgedir.

Bu Tevrat anlatısı özgül bir yapı gösterir: 1) Söz'le 2) "iyi" bir dünyanın ve 3) "iyi" ve Tanrının kutsadığı bir hayatın (hayvanlar ve bitkiler) yaratılması 4) kozmogoni ışığı son olarak insanın yaratılışıyla taçlanır. Altıncı ve son günde Tanrı der ki: "İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım. ... Hiçbir olağanüstü başarı, kozmogonide veya antropogonide hiçbir "kötümser" unsur görülmez. Dünya "iyi"dir ve insan **imago dei**'dir (Tanrının suretidir) yaratıcısı ve mükemmel örneği gibi o da cennette oturur.

Yahveci bir başka anlatı daha eskidir ve yukarıda özetlediğimiz ruhban metninden açık bir biçimde farklıdır. Artık göğün ve yerin yaratılması değil, Tanrının (Yahve) yerden kabaran bir suyla verimli kıldığı bir çöl söz konusudur. Yahve insanı (adam) balçıktan şekillendirmiş ve "burnuna yaşam soluğunu" üfleyerek can vermiştir. ... Sonunda Yahve Adem'i uyuttu ve onun bir kaburga kemiğinden Havva (İbranice **havvah** etimolojik açıdan, "hayat"~ anlamına gelen kelimeyle aynı kökten türemiştir) adını alan kadını biçimlendirdi.

O halde bu köken mitinin bir çöl bölgesinde doğmuş olması akla yatkın görünmektedir. İlk insanın balçıktan yaratılmasına gelince, daha önce de gördüğümüz gibi, bu Sümer'de bilinen bir izlektir. ... Temel düşünce aynı görünmektedir: İnsan bir hammadeden (toprak, tahta, kemik) biçimlendirilir ve yaratıcının soluğu ona can verir. ... insan "biçimi" ve "canı"yla bir anlamda yaratıcısının varoluş halini paylaşır. "Madde"ye ait olan yalnızca bedenidir.

Kadının Adem'den alınan bir kaburga kemiğinden yaratılması, ilk insanın erdişiliğini belirten bir özellik olarak yorumlanabilir. ... Erdişi insanın ilk örneğinin, birçok kültürün paylaştığı bir kavram olan tanrısal çift cinsiyetlilik olduğunu belirtelim.

Dört kola ayrılan ve yerin dört bölgesine hayatı taşıyan nehriyle, Adem'in bakması ve ekip büyütmesi gereken ağaçlarıyla cennet bahçesi, Mezopotamya imgelemine çağrıştırmaktadır. ... Ama ilk insanın yaşadığı ilk cennet miti ve insanların zor erişebildiği "cennet gibi" bir yer miti Fırat ve Akdeniz'in dışında da biliniyordu. Bütün cennetler gibi, Aden de dünyanın merkezinde, dört kollu nehrin çıktığı yerde bulunur. Bahçenin ortasında hayat ağacı ve iyiyle kötüyü bilme ağacı yükseliyordu. Yahve insana şu buyruğu verdi: "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin. Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme; çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün. Bu yasaklamada başka hiçbir yerde bilinmeyen bir düşünce ortaya çıkıyor: **Bilginin varoluşsal değeri**: Başka bir ifadeyle, bilme insan varoluşunun yapısını kökten değiştirebilir.

Ama bu arkaik mit Tevrat anlatılarının yazarı tarafından kökten değiştirilmiştir. Adem'in "erginleme sınavındaki başarısızlığın" yeniden yorumlanarak, fazlasıyla hak edilmiş bir ceza olarak sunulur: İtaatsizliği onun Lucifer'inkine benzer kibrini, Tanrıya benzeme isteğini ortaya çıkarıyordu. Bu, yaratılanın yaratıcısına karşı işleyebileceği en büyük günahı. Bu "ilk günah"tı; bu kavram İbrani ve Hıristiyan teolojilerinde çok büyük sonuçlara yol açacaktı.

Tekvin'in 4.-7. bölümlerini yazanlara göre, bu ilk günah cennetin yitirilmesine ve insanın varoluş durumunun dönüşmesine yol açmakla kalmadı, aynı zamanda insanlığın başına bela olan bütün felaketlerin de bir anlamda kaynağını oluşturdu.

Bu bölümü çiftçilerle çobanlar arasındaki çatışmanın anlatımı ve çobanların örtülü bir biçimde övülmesi olarak da okumak mümkündür. Bununla birlikte Habil sözcüğü "çoban"ı ifade ederken, Kabil "demirci" anlamına gelir. Onların çatışması bazı hayvancılık toplumlarında kah hor görülüp, kah saygı gösterilen ama her zaman korkulan biri olan demircinin bu çelişik değerler yüklü durumunu yansıtır. Daha önce de gördüğümüz gibi, demirci "ateşin efendisi" olarak kabul edilir ve ürkütücü büyü güçlerini elinde bulundurur. ... Demek ki ilk cinayet bir anlamda teknoloji ve kent uygarlığını kişiliğinde simgeleştiren

adam tarafından işlenmiştir. Örtülü biçimde ifade edilen, bütün tekniklerin "büyü" kuşkusuz taşıdığıdır.

Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'da bulguların, ilk ataların inanılmayacak kadar uzun yaşayabilmesi geleneği uyarınca, Adem Şit'in babası olduğunda 130 yaşındaydı ve 800 yıl sonra öldü. Şit'in ve Kabil'in soyundan gelenlerin hepsi 800-900 yıl yaşadılar. İlginç bir olay tufan öncesi bu çağda öne çıkar: "Tanrının oğulları" olan bazı ilahi varlıklar insanların kızlarıyla birleşir ve "eski çağ kahramanları" olan çocuklar doğar. ... Eski Yunanistan ve Hindistan'da da benzer inançlara rastlanmaktadır: Bilinen zamanların başlamasından önce ("tarihin şafağında"), yani her kültürün kendine özgü kurumları yerleştirilmekteyken etkinlik gösteren "kahramanlar"ın, yarı-tanrısal kişiliklerin çağıdır bu. Tevrat anlatısına dönecek olursak, Tanrı insanların yaşını 120 yıllla sınırlamaya cennetten kovulan meleklerin ölümlülerin kızlarıyla bu birleşmelerinden sonra karar vermiştir.

Sular çekildiğinde, gemi Ararat Dağına oturdu. Nuh gemiden çıktı ve bir kurban sundu. Yahve bu güzel kokudan hoşnut oldu ve yatışıp, bir daha asla "insanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim" diye ant içti. Nuh'la ve onun soyundan gelenlerle bir antlaşma yaptı ve bu ahdin belirtisi Tanrının gökkuşağı oldu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi tufan mitleri çok yaygındır ve esas olarak aynı simgeselliği paylaşırlar: Yozlaşmış bir dünyayı ve insanlığı, onları yeniden yaratabilmek, yani başlangıçtaki bütünlüklerini yeniden kazandırmak için kökten yok etme gerekliliği. ... Yahve insanın ahlakının bozulmasını cezalandırır ve felaketin kurbanlarına üzülmez (oysa Babil versiyonunda tanrılar kurbanlara üzülür - Gılgamış destanı).

Gerçekten de zigguratın tabanının dünyanın göbek deliğinde, tepesinin de gökte olduğu kabul edilirdi. Kral ya da rahip bir zigguratın katlarını tırmanırken ritüel (yani simgesel) olarak göğe erişirdi.

Miras kalmış ya da başka yerlerden alınmış arkaik malzemelerin seçilmesi, elenmesi ve değersizleştirilmesine yönelik uzun ve karmaşık bir çalışmaya karşın, Tekvin'in son yazıcıları geleneksel türde, bütün bir mitolojiyi korumuşlardır: Tekvin, kozmogoni ve insanın yaratılışıyla başlar, ataların cennetteki varoluşuna değinir, "düşüş" (cennetten kovulma) dramını ve bunun insan kaderindeki kaçınılmaz sonuçlarını (ölümlülük, yaşamak için çalışma zorunluluğu vb) anlatır, ilk insanlığın giderek bozulduğunu ve bunun tufanın da haklı gerekçesini oluşturduğunu hatırlatır ve yine bir mucizevi olayla sona erer: Yeni bir "şeytani" tasarının sonucunda dil birliğinin kaybolması ve tufan sonrası ikinci insanlığın yeryüzüne dağılması. ... İbraniler açısından İbrahim'den sonra ve özellikle de Musa'yla birlikte bu "kutsal tarih" kuşkusuz örnek alınması gereken bir tarihe dönüşmüştü; ama bu durum Tekvin'in ilk on bir bölümünün mitolojik yapısını ve işlevini geçersiz kılmaz.

İsrail'in dinsel dehası Tanrının seçilmiş halkla ilişkilerini o zamana dek bilinmeyen türde bir "kutsal tarih"e dönüştürmüştür. Görünürde yalnızca "milli" bir nitelik taşıyan bu "kutsal tarih," belli bir andan itibaren bütün insanlık için ders alınacak bir örnek olarak ortaya çıkar.

Tekvin'in on ikinci babı bizi yeni bir dinsel dünyaya sokar.

Bugünkü biçimiyle bu metnin, anlattığı olaydan yüzyıllar sonra kaleme alındığı kesin olarak anlaşılmaktadır. ... Tevrat anlatısını farklılaştıran, Tanrının kişisel mesajı ve bunun sonuçlarıdır. Önceden kendisine başvurulmasına karşın, Tanrı bir insana görünmekte ve ona inanılmaz vaatlerle birlikte bir dizi talep yöneltmektedir.

İlk Peygamberlerin Mezopotamya'da kaldıkları süre içinde birçok mitolojik geleneği öğrenip uyarladıkları da kabul edilmektedir. İlk Peygamberlerin dini ise, "babanın tanrısı" tapımıyla ayırt edilir.

"Babanın tanrısı" ilk başta en yakındaki atanın tanrısıdır ve oğullar da onu kabul eder. Tanrı kendini bu ataya göstererek bir tür akrabalığı doğrulamış olmaktadır. O bir tapınağa değil, eşlik ettiği ve koruduğu bir grup insana bağlı bir göçebe tanrısıdır.

Kenan ülkesine giren ilk Peygamberlerin karşısına tanrı El tapımı çıktı ve "babanın tanrısı" tapımı de sonunda onunla özdeşleştirildi. ... bir kez El'le özdeşleştirildikten sonra, "babanın tanrısı" ailelerin ve kabilelerin tanrısı olarak sahip olamayacağı evrensel boyutu elde etti.

Tevrat'ta anlatılan ibadetleri; eski çoban kültürlerine, öncelikle de İslam öncesi Arap kültürlerine özgü ibadetlerle karşılaştırmak yararlı olacaktır. Tekvin'e göre ilk Peygamberler kurban kesip adıyorlar, sunaklar yapıyorlar ve zeytinyağına buladıkları taşlar dikiyorlardı. Ama anlaşılan rahipsiz ve bazılarına göre sunak da kullanmadan, yalnızca kırsal hayata özgü kanlı kurban (**zebah**) sunuluyordu.

Dikili taşların masebah (**mezbah**) ilk anlamlarını çıkarmak kolay değildir, çünkü dinsel bağlamları farklı farklıdır. Bir taş yapılmış bir ahde tanıklık edebilir, mezar yerine kullanılabilir veya Yakub'un öyküsünde olduğu gibi teofaniye de işaret edebilir. ... Dikili taşlar Kenanlıların tapımında da bir rol oynuyordu; bu nedenle daha sonra Yahvecilik tarafından mahkum edildiler. Ama aynı adet İslam öncesi Araplarda da vardı, bu nedenle İsrailoğullarının ataları tarafından da paylaşılmış olması akla yakın görünüyor.

İsrail'in dinsel tarihinde hatırı sayılır bir rol oynamış iki ritüel, ahit kurbanı ve İshak'ın kurban ediliş öyküsüdür.

Tekvin'in bir sürü pis öykü de içerdiğini unutmamak gerek; bu da, yazıcıların geleneklerin yüceltilmesinden çok, aslına sadık bir şekilde aktarılmasıyla uğraştıklarını gösteriyor.

İbrahim kendi Tanrısının kutsallığından, mükemmelliğinden ve gücünün her şeye yeteceğinden asla şüphe duymuyordu. Dolayısıyla kendisinden beklenen davranışın bir evlat katli görünümünde olmasının tek nedeni, insan idrakinin güçsüzlüğüydü. Diğer bütün insanlar için bir cinayetten hiçbir farkı olmayan bu hareketin anlamını ve değerini yalnızca Tanrı biliyordu.

"İbrahimî iman" Tapınağın ikinci kez yıkılması ve devletin yok olmasından sonra, Yahudi halkının trajik tarihlerinin bütün sınavlarına katlanmasını sağlayacaktır.

Genç Musa, „Amon tapımının yerine güneş tanrısı Aton'a yönelik "tektanrıcılığı" geçiren Akhenaton "reformu"nu da (MÖ 1375-1350) öğrenmiş olabilir. ... Diğer yandan Musa'nın Akhenaton "reformu"nun bastırılmasından iki kuşak sonra içinde büyüdüğü Ramses toplumunun ona çekici gelmesine olanak yoktu. Kozmopolitizm, dinsel bağdaştırmacılık (özellikle Mısır ve Kenan tapımları arasında), "orji" türünden bazı uygulamalar (her iki cinsiyetten fahişelik), hayvanlara "tapınma," bütün bunlar "babaların dini" içinde yetiştirilmiş birisi için tiksinti uyandıracak şeylerdi.

Mısır'dan çıkışa gelince, bunun tarihsel bir olayı yansıttığı kesin gibi gözükmektedir. Bununla birlikte bütün halkın değil, yalnızca bir grubun, daha kesin bir ifadeyle Musa'nın başını çektiği bir grubun göçü söz konusudur.

Vahyin özü On Emir'de yoğunlaşmıştır. Metnin bugünkü hali Musa çağına ait olamaz, ama en önemli emirlerin ilkel Yahvecilik düşüncesini yansıttığına kuşku yoktur. On Emir'in ilk maddesi olan, "Benden başka tanrın olmayacak!" terimin dar anlamında bir tektanrıcılığın söz konusu olmadığını kanıtlamaktadır. Başka tanrıların varlığı inkar edilmemiştir. ... Musa haykırır: "Var mı senin" gibisi ilahlar arasında, Yahve?". Ama mutlak sadakat istenmektedir; çünkü Yahve "kıskanç bir Tanrı"dır.

İkinci emrin, "Kendine hiçbir tasvir yapmayacaksın"ın anlamını kavramak kolay değildir. Burada söz konusu olan putlara tapınmanın yasaklanması değildir. ... Büyük olasılıkla, bu sınıfın satır aralarındaki düşünce, Yahve'yi bir tapım nesnesiyle temsil etmenin yasaklanmasını kapsıyordu. Yahve'nin nasıl ki "ismi" yoksa, "tasviri" de olmamalıydı. ... Yakınoğu'nun insan ve hayvan biçiminde veya kozmik bir biçimde tezahür eden diğer tanrılarından farklı olarak, Yahve yalnızca insan biçimli olarak tasavvur edilmiştir.

Yahve'nin insan biçimli oluşunun, ikili bir yönü vardır. Bir yandan, Yahve yalnızca insana özgü nitelik ve kusurlar gösterir: acıma ve kin, sevinç ve keder, af ve intikam (bununla birlikte O, Homeros tanrılarının zaaf ve kusurlarını göstermez ve bazı Olympos sakinleri gibi gülünç duruma düşürülmeyi kabullenmez). ... Bir ailesi değil, göksel bir maiyeti vardır. Yahve yalnızdır. Müminlerinden, Doğulu bir despot gibi, mutlak itaat beklemesi olgusunu da yine insana yakın bir özellik olarak mı değerlendirmek gerekir? Daha çok mutlak mükemmellik ve temizlik yönünde insanlık dışı bir istek söz konusudur. Üç tektanrıcı dinin peygamberlerinin ve misyonerlerinin ayırt edici nitelikleri olan hoşgörüsüzlük ve bağınazlık Yahve'de ilk örneğini ve gerekçelerini bulur.

Yahve en büyük önemi, ahlaki ilkelere ve günlük hayattaki ahlaka verir: On Emir'in en az beşi bunlardan söz eder.

Kenan kurban sistemi büyük ölçüde benimsendi. Kurban töreninin en basit biçimi kutsal bir yere çeşitli adaklar bırakılmasından veya zeytinyağı ya da su saçılmasından oluşuyordu. ... İsrailoğulları, Yahve'ye sunulan bir adak olarak yorumladıkları, yakılan kurban uygulamasına bu dönemde başladılar. Ayrıca tarımla ilişkili çok sayıda Kenan ibadetini ve hatta orji nitelikli bazı ritüelleri de benimsediler. Özümseme süreci daha sonra, krallık döneminde yoğunlaştı ve iki cinsiyetten kutsal fahişelik söz konusu oldu.

Sünnete gelince, herhalde ilk Peygamberler döneminde uygulanıyordu. Kökeni bilinmemektedir. ... MÖ III. Bin yılın başından itibaren bu adete kuzey Suriye'de rastlanmaktadır. ... o sırada [sünnet] hala ilk anlamını, yani evliliğe ve kabilenin ortak hayatına erginleme anlamını koruyordu, ... ancak daha sonra Tanrı ile kavmi arasındaki antlaşmanın (ahdin) işareti haline gelmiştir.

VIII. BÖLÜM

HİNT –AVRUPALILARIN DİNİ: VEDA TANRILARI

Hint Avrupalılar tarih sahnesine korkunç yıkımlarla çıktılar. MÖ 2300-1900 arasında Yunanistan, Küçük Asya ve Mezopotamya'da çok sayıda kent yağmalandı ve yakıldı. ... Bu belirgin süreç -göç, yeni toprakların fethi, yöre sakinlerine önce boyun eğdirilmesi, sonra da asimilasyonu- ancak XIX. Yüzyılda son buldu. Buna benzer bir başka dil ve kültür yayılması örneği bilinmiyor.

Anavatanı Avrupa'nın kuzeyinde ve ortasında, Rusya bozkırlarında, Orta Asya'da, Anadolu'da vb arandı. Bugün, Karadeniz'in kuzeyinde, Karpatlar ile Kafkasya arasında kalan bölgelerin Hint-Avrupalıların anavatanı olarak saptanması konusunda görüş birliğine varılmıştır. MÖ V. ve III. Bin yıllar arasında, tümülüs (kurgan) kültürü adı verilen kültür, Karadeniz'in kuzeyinde gelişmiştir.

Hint-Avrupa kültürünün köklerinin neolitik çağa uzandığı kesindir, hatta mezolitik çağa kadar da uzanıyor olabilir. Diğer yandan bu kültürün oluşurken, kendinden üstün Yakındoğu uygarlıklarından etkilendiği de kesindir. Savaş arabasını ve maden kullanımını, bir Anadolu kültüründen (Kura-Araksas kültürü) almışlardı. MÖ IV. bin yılda, Balkan-Akdeniz bölgesi halklarından etkilenmenin sonucu olan heykeller görülür. Kilden, mermerden veya kaymak taşından yapılmış bu heykeller, oturan bir tanrıçayı temsil etmektedir.

Kullanılan ortak söz dağarı Hint-Avrupalıların tarımla uğraştığını, sığır (aynı zamanda domuz ve büyük olasılıkla koyun) yetiştirdiklerini ve yabancı ya da evcilleştirilmiş atı da tanıdıklarını göstermektedir. Hint-Avrupa halkları tarım ürünle:inden hiçbir zaman vazgeçememiş olsalar da, daha çok bir hayvancılık ekonomisi geliştirmişlerdir. Çoban göçebelik, ailenin ataerkil yapısı, talan baskınlarına düşkünlük ve fetihlere yönelik askeri örgütlenme, Hint-Avrupa toplumlarının ayırt edici çizgileridir. Kurganlarla (ev biçiminde yapılmış ve zengin süslemeleri olan mezarlar) çok daha yoksul mezarlar arasındaki zıtlık, oldukça köklü bir toplumsal farklılaşmaya işaret etmektedir.

Aynı şekilde yıldırımın yarattığı ateşin de göksel kökenli olduğu kabul edilmektedir. Ateş tapımı Hint-Avrupa dinlerinin özgün bir unsurudur.

Hint-Avrupalılar özgül bir mitoloji ve teoloji geliştirmişlerdi. Kurban törenleri yapıyorlar ve söz ile şarkının büyüsel-dinsel değerini biliyorlardı. ... Hint-Avrupalılar tapınak yapmıyorlardı; büyük olasılıkla tapım açık havada etrafı çevrili, kutsanmış bir toprak parçasında yapılıyordu. Bir diğer özgün işaret, geleneğin sözlü aktarımı ve Yakındoğu uygarlıklarıyla karşılaştıklarında yazı kullanımının yasaklanmasıdır.

Kısacası farklı Hint-Avrupa halkları, ortak ön tarihlerinden itibaren, dinsel geleneklerini sürekli yeniden yorumlama eğilimi içindeydiler. Bu süreç göçler sırasında yoğunlaştı. Toplumun üç sınıfa bölünmesine -rahipler, savaşçılar, hayvancılar/çiftçiler- üç işlevli bir dinsel ideoloji denk düşüyordu: Büyüsel ve hukuksal egemenlik işlevi, savaşçı gücün tanrılarının işlevi, son olarak da bereket ve ekonomik refah tanrılarının işlevi. Tanrıların ve toplumun böyle üç bölüme ayrılışı en iyi Hint-İranlılarda gözlemlenmektedir. ... MÖ 1380'e doğru bir Hitit kralının Küçük Asya'daki yarı Hintlilerin (Mitanniler) bir şefiyle yaptığı anlaşmada, aynı tanrılar aynı sırayla sayılmıştır. ... Herodotos'a göre, İranlı İskitler de üç sınıfa bölünmüştü ve doğrudan İskitler'in soyundan gelen Kafkasya Osetlerinde bu gelenek XIX. yüzyıla kadar sürdü.

Keltler, toplumu rahipler-hukukçular, askeri aristokrasi ve inek sahibi özgür adamlar olarak ayrılırlardı. ... İskandinav dinine ve mitolojisine de benzer bir üçlü egemendir: Egemen tanrı Odin, şampiyon Thor ve berekete hükmeden Frey.

"Romalıları tarihsel olarak düşünürken, Hintliler.... masalsı biçimde düşünmektedir. Romalıları milli, Hintliler evrensel açıdan düşünmektedir." Romalıların ampirik, görelileştirici, siyasi, hukuki düşünme biçimi, karşısında, Hintlilerin felsefi, mutlak, dogmatik, ahlaki ve mistik düşüncesi yer almaktadır.

Tahmin edilebileceği gibi, en büyük yapısal çeşitlilik üçüncü işlev konusunda bulgulanmaktadır; çünkü bolluk, barış, bereketle ilişkili dinsel ifadeler zorunlu olarak her grubun coğrafyası, ekonomisi ve tarihsel durumuyla bağlantılıdır.

Hint-İran kabileleri, ortak dönemlerinde, kendilerini "soylu (insan)' anlamına gelen bir terimle ... adandırıyorlardı. Ariler MÖ II. bin yılın başında Kuzeybatı Hindistan'a sızmaya başlamışlardı.

Yerlilerle sembiyoz oldukça erken bir dönemde başlar. ... Veda Sanskritçesi başka hiçbir Hint-Avrupa dilinde, hatta İran dilinde bile rastlanmayan bir dizi sesbirime, özellikle de kafa sesiyle çıkarılan ünsüzlere sahiptir. Bu ünsüzler, büyük olasılıkla efendilerinin dilini öğrenmeye çalışan yerlilerin telaffuzunu yansıtmaktadır.

Veda dönemi Hintlileri tarımla da uğraşıyorlardı, ama asıl ekonomileri hayvancılıktı. Sürü hayvanları para işlevi görüyordu. Süt ve süt ürünlerinin yanı sıra, sığır eti de tüketiliyordu. At çok değerliydi, ama yalnızca savaşlarda, talan için yapılan akınlarda ve krallık ritüellerinde kullanılıyordu. Arilerin kentleri yoktu ve yazıyı da bilmiyorlardı. Maddi kültürlerinin basitliğine karşın, marangozların ve tunç işleyenlerin büyük bir saygınlığı vardı. Demir ancak MÖ 1050'ye doğru kullanılmaya başlandı.

Kabileler, **raca** adı verilen askeri şefler tarafından yönetiliyordu. ... Toplumsal sınıfları ifade eden **varna** terimi "renk" anlamına gelir: Bu da Hint toplumunun temelini oluşturan etnik çoğulluğun işaretidir.

Yukarıda değindiğimiz Hint zekasının yaratıcı gücü özellikle, Hindistan'ın Arileşmesi, daha geç bir tarihte de Hindulaşmasına yol açan sembiyoz, özümseme ve yeniden değer yükleme sürecinde belirir; çünkü binlerce yıllık bu süreç, Brahmanların Vedacı "vahiy" temelinde geliştirdikleri dinsel sistemle diyalog içinde gerçekleşir. Son tahlilde,

Hindistan'ın dinsel ve kültürel birliği Vedalar çağındaki ritüelcilerin ve şair filozofların etkisiyle gerçekleştirilmiş uzun bir sentezler dizisinin sonucudur.

Veda metinleri Varuna'yı egemen tanrı olarak sunar: Dünyaya, tanrılara ve insanlara hükmeder. "Nasıl ki bir kasap hayvan derisini gererse, o da, Güneş'e halı olsun diye Yer'i çekip germiştir İneklerin içine sütü, gönüllerin içine zekayı, suların içine ateşi, gökyüzüne güneşi, dağın üstüne **soma**'yı o koymuştur." Evrenin egemeni olarak gök tanrılarının bazı sıfatlarına da sahiptir: ... her yerden görülebilir, her şeyi bilir ve yenilmezdir. Yıldızlar için kullanılan mitsel ifadeyle, "bin gözlü"dür. Her şeyi gördüğü ve hiçbir günah gözünden kaçmadığı için, ne kadar gizlenmiş olursa olsun insanlar onun huzurunda kendilerini köle gibi hissederler. "Korkunç hükümdar," gerçek bir "bağ efendisi" olarak büyü güçlere sahiptir ve kurbanlarını uzaktan bağlayabilir veya yine uzaktan bağlarını çözüp kurtarabilir. Birçok ilahinin ve ritüelin konusu, insanı "Varuna'nın bağları"ndan korumak veya kurtarmaktır. Elinde bir ipe tasvir edilir ve törenlerde onun bağladığı her şeye, başta düşümlere, "Varuna tarzı" denir.

Bu görkemli becerilerine karşın Varuna, Vedalar çağında inişe geçmiştir. Örneğin halk tarafından sevilme bakımından İndra'nın çok gerisinde kalmıştır. ... Maya teriminin "değişmek" anlamına gelen may kökünden türediği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Rig Veda'da maya, "iyi kurguların yıkım veya inkar yönünde değişimi, şeytani ve aldatıcı değişim ve aynı zamanda bozulmanın bozulması" anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, kötü ve iyi maya'lar vardır. Kötü mayalar hileler ve büyüler, özellikle de Yılan Vrta'nıninkiler gibi şeytani türde dönüşüm büyüleridir. Vrta, **mayin**, yani büyücü, mükemmel bir Düzenbaz'dır. Bu tür bir maya kozmik düzeni bozar, örneğin güneşin hareketini engeller veya suları esir eder vb. İyi maya'lar ise iki türlü olur: 1) Savaş maya'ları, İndra'nın şeytani varlıklarla boy ölçüştüğünde kullandığı "karşı-maya"lar; 2) Egemen tanrılarının, öncelikle de Varuna'nın ayrıcalığı olan, biçimler ve varlıklar yaratan maya.

Demek ki maya'nın ilk anlamı ... "istenmiş değişim," yani bozulma -yaratım ya da yıkım anlamında ve "bozulmanın bozulması." Felsefi maya kavramının - kozmik yanılsama, gerçek dışılık, (var) olmama hali- kökeninin hem "değişim," kozmik kuralların bozulması, dolayısıyla büyüsel ve şeytani dönüşüm düşüncesinde, hem de maya'sı aracılığıyla evrenin düzenini yeniden sağlayan Varuna'nın yaratıcı gücü düşüncesinde bulunduğunu şimdiden belirtelim.

Varuna'nın bu çok anlamlı ve çok değerli yapısı birçok açıdan önemlidir. Ama asıl dikkatimizi çekmesi gereken zıtların birliği konusundaki örnek niteliğidir. Gerçekten de bu nitelik, sistematik felsefenin konularından biri haline gelmeden çok önce, Hint dinsel düşüncesinin ayırt edici özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Rig Veda'daki en popüler tanrı İndra'dır.

Bir tanrının bir su veya deniz canavarıyla dövüşmesi, bilindiği gibi, oldukça yaygın bir mit izleğidir. ... bir su canavarının-potansiyelin ve "kaos"un olduğu kadar, "yerli" olanın da simgesidir-öldürülmesiyle kozmik ya da kurumsal yeni bir "durum" var olur. Bütün bu mitlerin özgün ve ortak bir özelliği şampiyon korkusu veya ilk yenilgidir.

Evde yakılan ateşin daha Hint-Avrupa çağında da tapım içinde önemli bir rolü vardı. Burada söz konusu olan, başka birçok ilkel toplumda da geniş ölçüde bulgulanmış, tarih öncesine ait bir adettir. Veda'da, tanrı Agni tam anlamıyla ateşin kutsallığını temsil eder. ... Gökte "doğar," oradan şimşek biçiminde aşağı iner, ama aynı zamanda suda, ağaçta, bitkilerde de bulunur. Ayrıca güneşle de özdeşleştirilmiştir. ... Ama Agni öncelikle rahibin ilk ve ideal örneğidir; ona kurban törenini yapan rahip ya da "baş rahip" denir.

Soma, Veda panteonunun üçüncü tanrısı görünümündedir. ... Soma örneğinde, ritüelin gerçek nesnelere -bitki ve bu bitkiden yapılan içki- aynı adı taşıyan tanrıdan ayırmak, Agni örneğinde olduğundan daha da güçtür. ... Soma/haoma, "ölümsüzlük" içkisinin Hint-İran dilindeki ifadesidir; anlaşılan, Hint-Avrupa içeceği, "bal şerbeti"nin yerini almıştır.

Soma, düşünceyi uyarır, savaşçının cesaretini körükler, cinsel gücü artırır, hastalıkları iyileştirir. Rahipler ve tanrılar tarafından ortaklaşa içildiğinde, yeri göğe yaklaştırır, hayatı güçlendirir ve uzatır, bereketi sağlar.

Büyük olasılıkla bu tür deneyimler rahipler ve belirli sayıda kurban sunucusuyla sınırlıydı. ... Tanrılarla paylaşılan, tam ve mutluluk verici bir varoluşun sırrına erilmesi, ilk içecek ortadan kaybolduktan uzun süre sonra da Hint maneviyatını uğraştırmaya devam etti. O zaman böyle bir varoluşa başka araçlarla erişilmeye çalışıldı: Riyazet veya orji türü asırlıklar, tefekkür, Yoga teknikleri, mistik bağlılık.

İkinci kategori Rudra-Şiva ve Vişnu tarafından temsil edilmektedir. ... Rudra yapısal anlamda tam aksi türde bir tanrıdır. ... Şiva'nın Hinduizmin yüce tanrısı konumuna yükseltilmesi, onun kökeniyle -ister Ari olmayan bir kökenden, ister halk kökeninden gelsin- açıklanamaz.

IX. BÖLÜM

GAUTAMA BUDHA'DAN ÖNCE HİNDİSTAN: KOZMİK KURBAN TÖRENİNDEN ATMAN-BRAHMAN ÖZDEŞLİĞİNE

Veda tapımında tapınak yoktu; ritüeller ya kurbanı sunanın evinde ya da ota kaplı yakın bir arazide yapılıyor, atların üzerinde üç ayrı ateş yakılıyordu. Bitkisel sungular süt, tereyağı, tahıllar ve pastalardı. Ayrıca keçi, inek, boğa, koç ve at da kurban ediliyordu. Ama Rig Veda döneminden itibaren, soma en önemli kurban kabul ediliyordu.

Oldukça basit törenler söz konusudur: Kurbanlar ve bitkisel sungular, "kutsamalar" için de evin reisi tarafından mırıldanılan dualar eşliğinde gerçekleştirilen ritüel hareketler.

Veda tapımına ait esas kurban törenleri, soma törenleridir. **Agnis-toma** (Agni'ye övgü) yılda bir kez, ilkbaharda yapılır ve hazırlık işlemleri dışında üç günlük "saygı"dan oluşur. ... Soma sabah, öğle ve akşam ezilir.

Ayrıca soma törenleriyle birleştirilmiş ritüel sistemleri vardır; bunlardan biri, müzik, danslar, dramatik destanlar, diyaloglar ve müstehcen sahneler içeren (rahiplerden biri salıncakta sallanır, bir cinsel birleşme gerçekleşir vb) "büyük saygı"dır. ... Bir insanın

öldürülmesi Prajapati'nin kendini kurban etmesini yineliyor ve sunağın yapımı evrenin yaratılmasını simgeliyordu.

En önemli ve meşhur Veda ritüeli "atın kurban edilişi"dır. Bu tören ancak zafer kazanmış, dolayısıyla "evrensel hükümdar" saygınlığını hak etmiş bir kral tarafından yerine getirilebiliyordu.

At kurbanı töreninin Hint-Avrupa kökenli olduğuna kuşku yoktur. Bu törenin izlerine Cermenlerde, İranlılarda, Yunanlarda, Latinlerde, Ermenilerde, Massagetesler'de, Dalmaçyalılarda rastlanır. ... at evrenle (= Prajapati) özdeşleştirilmiştir ve kurban edilmesi yaratılış eylemini (yani yaratılışın yinelenmesini) simgeler.

Her kurban töreninde yinelenen mistik nitelikteki bu yeniden doğuş, kurbanı sunana tanrılarla özdeşleşme olanağı verir, "Kurbanı sunan tanrısal dünyada gerçekten doğacaktır." "Kutsanan kişi tanrılara yaklaşır ve onlardan biri olur." ... Özetle, "erginlenen tanrılara sunulan kurbandır."

Ritüel biçiminde bir ölüm, hem tanrılar katına ulaşmanın hem de bu dünyada dopdolu bir varoluş edinmenin önkoşuludur. ... Pagan dönem Uppsala'sındaki insan kurban etme uygulamasının amaçları da, muhtemelen kozmik yenilenme ve krallık iktidarının güçlenmesiydi.

Bir yanda ritüel biçiminde ölüm ve yeniden doğuş ile, diğer yanda kozmogoni ve dünyanın yenilenmesi arasındaki yakın ilişki fark edilmektedir.

Vedalar çağı şairlerinin ve teologlarının tutkuyla bağlandıkları kozmogoni türlerinin sayısı esas olarak dördtür. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1) İlk suların döllenmesi yoluyla yaratılış; 2) İlk devin, yani Puruşa'nın parçalanması yoluyla yaratılış; 3) Hem varlık hem yokluk olan bir birlik-bütünlükten başlayarak yaratılış; 4) gök ve yerin ayrılması yoluyla yaratılış.

"Altın Cenin" olarak tasavvur edilen tanrı, suların üzerinde süzülür; içine daldığı suları döller ve onlar da ateş tanrısı Agni'yi doğururlar. ... Altın Cenin'i ilk suların üzerinde uçan yaratıcı tanrının tohumu olarak sunan bir başlangıç mitiyle karşı karşıyayız.

İlk Dev Puruşa ("İnsan") hem kozmik bütünlük hem de erdişi varlık olarak gösterilir. Aslında Puruşa, yaratıcı kadın enerjisi Viraj'ı üretir ve daha sonra onun tarafından doğurulur. Gerçek anlamda yaratılış, kozmik bir kurbanın sonucudur. Tanrılar "İnsan"ı kurban eder: Onun parçalanmış bedeninden hayvanlar, tören usulleri, toplumsal sınıflar, yer, gök, tanrılar türer.

"Bir, ""O"- bir yüce varlık beliti, Upanişadlar'da ve bazı felsefi sistemlerde geliştirilecektir. ... Hem bilinç hem de evren döl yaratıcı isteğin (**kama**) birer ürünüdür. Burada Samkhya-Yoga felsefesinin ve Budizmin ilk tohumlarından biriyle karşılaşırız.

Dünyanın yaratılışını (veya yenilenmesini) sağlamak için bir "bütünlüğün" şiddet kullanılarak bölünmesi söz konusudur.

Son olarak da dünyayı bir heykeltıraş, bir demirci veya bir dülger gibi biçimlendiren tanrısal bir Varlık, "Evrensel Zanaatkar" **Visvakarman** tarafından gerçekleştirilen yaratılışa gelelim. Ama diğer dinlerde iyi bilinen bu mit motifi, Veda şairleri tarafından **Puruşasükta**'nın meşhur ettiği kurban-yaratılış izleğine bağlanmıştır.

Rig Veda'ya göre, tanrıları ilk çift, gök ve yer doğurmuş veya tanrılar ilk su kütesinden ya da yokluğun içinden çıkmışlardır.

Önce **brahman**'ı, yani üçlü bilgiyi (üç Veda kitabı), sonra Söz'den hareketle suları yarattı. Sular aracılığıyla üremek isteyince onların içine girdi; bir yumurta geliştirdi ve kabuğu yeryüzü oldu. Daha sonra göklere yerleşsinler diye tanrılar ve yeryüzüne yerleşsinler diye **Asuralar** yaratıldı vb.

Ana fikir, "ısınma" ve yenilenen "salgılamalar" yoluyla yaratan Prajapati'nin giderek erimesi ve sonunda tükenmesidir. İki kilit terimin **-tapas** (riyazet ateşi) ve **visrj** (her yöne dağılan salgı)- dolaylı veya örtülü cinsel yan anlamları olabilir; çünkü Hint dinsel düşüncesinde riyazet ve cinsellik yakından ilişkilidir.

Her kurban töreni ilk yaratılış eylemini yineler ve dünyanın ertesi yıl da sürmesini güvence altına alır.

Başlangıçta tanrıların ölümlü oldukları iddia edilir; onlar kurban töreni aracılığıyla tanrılaşır ve ölümsüzleşir. O andan itibaren her şey; tanrıların kökeni ve özü, kutsal güç, ilim, bu dünyada iyi yaşamak ve öteki dünyada ölmemek, ritüelin gizemli gücünde yoğunlaşır. Ama kurban töreni doğru bir biçimde ve inanarak yapılmalıdır; etkisi konusundaki en küçük bir kuşku felaketlere yol açabilir.

Kurban töreni Prajapati'yi onarmakla ve dünyanın sürmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yok edilemez bir tinsel varlığı, "kişi"yi, **atman**'ı da yaratabilir.

Prajapati (Brahman) ve atman'ın özdeşliğinin nedeni, aynı etkinliğin sonucunda ortaya çıkmalarıdır: "Yeniden inşa," birleştirme; ama malzemeler farklıdır: Prajapati-Brahman için sunağın tuğlaları, atman için organik ve psikolojik-zihinsel işlevler. Ama atman'ın "inşasında" örnek olarak kullanılanın son tahlilde bir kozmogoni miti olduğunu vurgulamakta yarar var. Farklı yoga teknikleri de aynı ilkeyi uygular: Beden duruşlarının, soluk alışların, psikolojik-zihinsel etkinliğin "yoğunlaştırılması" ve "birleştirilmesi."

"İnsanda **brahman**'ı bilen, üstün varlığı (Efendi) bilir ve üstün varlığı bilen **skambha**'yı bilir." Nihai gerçeği yalıtılmak için nasıl bir çaba harcadığı görülüyor: Brahman, evrenin direği, dayanağı, temeli olarak kabul ediliyor ve bütün bu kavramları ifade eden **pratiştha** terimi Veda metinlerinde de geniş ölçüde kullanılmıştır. Brahman {rahip} brahman'la özdeşleştirilmiştir; çünkü o evrenin yapısını ve kökenini bilmekte, çünkü bütün bunları ifade eden Söz'ü bilmektedir; çünkü Söz, herhangi bir kişiyi Brahman'a dönüştürebilir. "Brahman'ın doğuşu dharma'nın ezeli / ebedi bedenlenişidir".

Aranyaka'lar, köylerden uzakta, ormanın içinde, gizlice öğretilirdi. ... Aranyakalara göre, tanrılar insanın içinde gizlidir; başka bir deyişle, Veda spekülasyonlarının temelini oluşturan makrokozmos-mikrokozmos bağıntısı artık kozmik tanrılarla insan bedeninde

bulunan tanrılar arasındaki benzerliği ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak "kurbanın içselleştirilmesi" adakların hem iç hem de dış tanrılara sunulabilmesini sağlamaktadır. ... "Benlik bilinci, Güneş'le bir ve aynı şeydir."

"Isınma"ya, bu "sıcaklık" veya "ateş"e değinmeden en önemli Hint tanrıları, mitleri veya ritüellerinden bahsedilemez, **Tap**, "ısıtmak", "kaynar olmak" kökünden gelen **tapas** terimi Rig Veda'da açıkça yer almaktadır. Bir Hint-Avrupa geleneği söz konusudur, çünkü koşut bir bağlamda, kahramanlık türündeki ritüellerde de "aşırı sıcaklık" veya "öfke" rol oynamaktadır. ... aşırı biberli bir yiyecek "ısınma"nın ilkel kültürlerin otacılarında ve büyücülerinde de görüldüğünü ekleyelim. Büyüsel-dinsel "gücün" elde edilmesine güçlü bir iç sıcaklık eşlik eder; bu gücün kendisi de sıcaklık, yanık, çok sıcak, vb anlamlara gelen terimlerle ifade edilir.

Ekinleri "pişiren" ve yumurtaların kuluçka dönemlerini tamamlayıp kırılmasını sağlayan sıcaklıkla; cinsel tahrik ve özellikle de orgazm ateşiyle ve iki tahta çubuğun birbirine sürtülmesiyle yakılan ateşle ilgili imgeler, simgeler ve mitler, riyazet ısınmasının örneğini veya benzerini oluşturur.

Tapas esas olarak oruç tutarak, akşam ateşin yanında oturarak, güneşin altında durarak, daha ender olarak da sarhoş edici maddeler olarak gerçekleştirilir. Ama ısınma soluğun tutulmasıyla da elde edilir.

Çok erken bir dönemde kurban töreni, tapas'la özdeşleştirildi. ... Soluk alıp verme çoğu zaman "kesintisiz saç"ıyla özdeşleştirilir. ... soluma yoluyla ateşe sunulan kurbandan söz edilir. Bu "iç kurban" kavramı, zengin sonuçlara sahip bir yeniliktir; en sıra dışı çileci ve mistiklerin bile Brahmanlık ve daha sonra da Hinduizm bünyesinde kalabilmesine izin verecektir. Diğer yandan aynı iç kurban "ormanda oturan" Brahmanlar, yani "evin efendileri" toplumsal kimliklerini terk etmeden çileci gibi yaşayanlar tarafından da uygulanacaktır.

Bütün bu benzeştirme ve özdeşleştirmeler, ancak onları ortaya çıkaran diyalektik anlaşılırsa geçerli olabilir, yani gerçek ve dinsel açıdan etkili hale gelebilir.

Kurban töreni, riyazet ile özdeşleştiriliyor, ama belli bir andan itibaren en önemlisi bu tür özdeşleştirmelerin haklılık zeminini oluşturan ilkenin anlaşılması oluyor.

Rig Veda ilahisi uzun saçlı, "kahverengi kirler" giyinmiş, "kuşak diye rüzgarı sarmış" (yani çıplak) ve içine "tanrıların girdiği" bir çileciden söz eder.

Vedalar, büyük olasılıkla bazı çileci ve büyücülerin tanrılaştırılmış örneklerini temsil eden mit kişilikleriyle ilişkili başka sıradanlık üstü deneyimlere de değinirler; çünkü Hindistan'ın tinsel tarihinde "insan-tanrı" egemen bir motif olarak kalmıştır.

Cinsel birleşme bazı Veda ritüellerinde rol oynuyordu. Kutsal bir evlilik olarak görülen eşler arası birleşmeyle; ya evrensel bereketi ya da "büyülü bir korunma" sağlamayı amaçlayan orji türü cinsel birleşmeyi birbirinden ayırmak gerekir. ... Daha geç tarihlerde **Tantracılık**, cinselliğin bir kutsallık aracına dönüştürülmesini hedefleyen ayrıntılı bir teknik geliştirecektir.

Esime yöntemlerinin aşka getirici soma içme ve başka sarhoş edici maddeler alma deneyimine dayandığı ve bunun uzantıları oldukları, böylelikle bazı mistik sofuluk biçimlerinin öncülerini oluşturdukları söylenebilir; riyazet ve çileci disiplinler ise yoga tekniklerinin geliştirilmesini hazırlar.

Upanişadlar döneminden itibaren, kendini tamamen meditasyona verebilmek için toplumsal hayatı terk edip "**onnan**"a yerleşme adetinin yaygınlaştığını da belirtmek gerekir. Uzun süredir bu alışkanlık örnek bir davranış haline gelmiştir ve modern Hindistan'da da sürdürülmektedir. ... Aslında, toplumsal hayatın terk edilmesi geleneksel dinde derinlemesine bir krizi ortaya koyuyordu.

Brahmanalar'da Veda tanrıları kökten değer yitimine uğratılırken, Prajapati öne çıkarılmıştı. Upanişadlar'ın yazarları bu süreci sürdürüp tamamladılar. Ama daha da ileri gittiler: Mutlak güç sahibi kurban töreninin de değerini düşürmekte duraksamadılar. ... "Beni var olmayandan varlığa götür, beni karanlıktan ışığa götür beni ölümden ölümsüzlüğe götür!"

Sonuç kendiliğinden ortaya çıkıyordu: Yeryüzü dışı bir öteki dünyada, ölüm sonrasındaki mutluluk veya mutsuzluk verici bir varoluştan yararlandıktan sonra, ruh yeniden bedenlenmek zorundaydı. Bu, "ruh göçü" (tenasüh) yasasıdır ve bu yasa bir kez keşfedildikten sonra Hint dinsel ve felsefi düşüncesine, hem ortodoks hem de heterodoks akımlara (Budizm ve Caynacılık) egemen olmuştur.

Kökeni ne olursa olsun, bu keşif varoluş hakkında kötümser bir görüş açısını öne çıkarmıştır.

Madem ki dinsel ya da din dışı her davranış (**karman**), ruh göçünü (**samsara**) güçlendirmekte ve kalıcılaştırmaktadır, kurtuluş ne kurbanla, ne tanrılarla kurulan yakın ilişkilerle, hatta ne de çile veya hayır işleriyle sağlanabilir.

Brahmanalar'a göre, insanları "ikinci ölüm"e mahkum eden, kurban töreninin gizemleri konusundaki cehaletti.

Hint felsefi söz dağarında **avidya** terimi, "metafizik türde cehalet" anlamında öne çıkmıştır. Avidya nihai gerçekliği gizliyordu; "İrfan" (gnosis) hakikati, dolayısıyla gerçek olanı ortaya çıkarıyordu. Belli bir görüş açısından, bu "bilmeme" "yaratıcıydı": İnsan varoluşunun yapılarını ve dinamizmini yaratıyordu. Avidya sayesinde insanlar sorumsuz bir varoluş içinde, davranışlarının (**karman**) sonuçlarını bilmeden yaşıyorlardı. Tutkulu araştırmalardan ve zaman zaman ani ilhamlarla aydınlanan duraksamalardan sonra **rişi**'ler, **karman**'ın "birinci nedeni"ni ve dolayısıyla ruh göçünün kökenini ve dinamizmini avidya içinde tanımladılar. Çember artık tamamlanmıştı: Cehalet (avidya) "neden-sonuç" yasasını (**karman**) yaratıyor veya güçlendiriyor, karman da kesintisiz yeniden bedenlenme dizisi cezasını (**samsara**) veriyordu. Neyse ki irfan (**vidya**) sayesinde bu cehennem çemberden kurtuluş mümkündür.

Merkezi sorun açık ya da örtülü biçimde her metinde yer almaktadır. Söz konusu olan, İlk Varlığı, Bir/Bütün'ü fark etmek ve anlamaktır; dünyayı, hayatı ve insanın yazgısını

yalnızca o açıklayabilir. ... -"Bir" (cinsiyetsiz)- özdeşleştirilmişti. Brahmanalar ona Prajapati veya Brahman adını verir. Ama bu skolastik eserlerde, İlk Varlık kozmik kurbanla ve ritüel kutsallıkla ilişkiliydi. Rişi'ler onu, irfanın yönlendirdiği bir meditasyonla yakalama uğraşına girdiler.

İlk Varlık tasavvur edilemez, sınırsız, ezeli ve ebedidir; hem Bir, hem Bütün'dür, dünyanın "yaratıcısı" ve "efendisi"dir. Kimileri onu güneşte, ayda, sözde vb bulunan "kişi"de, başkaları ise dünyayı, hayatı ve bilinci ayakta tutan "sınıfsız (varlık)"ta arıyorlardı. İlk Varlığa verilen isimler arasında, en başından itibaren öne çıkan Brahman oldu. ... Brahman "bütün dünya" olarak betimlenir, ama yine de tinsel niteliktedir; "hayat onun bedenidir, biçimi ışık, ruhu uzaydır;" bütün davranışları, istekleri, kokuları ve tatları vb içinde barındırır. Ama aynı zamanda "bir darı tanesinden, bir hardal tanesinden daha küçük olan ve benim yürekte bulunan **atman**'ımdır" ve bununla birlikte "yeryüzünden daha büyük, havadan daha büyük, bu dünyalardan daha büyüktür."

Tıpkı Rig Veda'daki Puruṣa gibi, Brahman da hem içkin ("bu dünya"), hem aşkın bir varlık olarak ortaya çıkar; hem evrenden ayırır hem de kozmik yaşar, bu da gerçek "Benlik" ile evrensel Varlık arasında özdeşlik olduğunu gösterir. Nitekim ölünce, "bilenin" atman'ı Brahman'la birleşir; diğerlerinin, aydınlanmamış olanların ruhları, ruh göçü yasasını izlemeye devam edeceklerdir.

Atman-Brahman özdeşliği üzerine meditasyonların bir "mantık yürütme" zinciri değil, "tinsel bir çalışma" oluşturduklarını belirtmek gerek. Kendi Benliğinin yakalanmasına bir "iç ışık" deneyimi eşlik eder ve ışık hem atman'ın hem de Brahman'ın en mükemmel imgesidir. Kuşkusuz eski bir gelenek söz konusudur; çünkü Vedalar çağından beri güneş veya ışık, Varlığın, Tinin, ölümsüzlüğün ve döneme eyleminin epifanileri olarak kabul edilir. Rig Veda'ya göre, Güneş her şeyin hayatı veya atman'ı, benliğidir. Soma içenler ölümsüzleşir, ışığa ulaşır ve tanrıları bulurlar. Ama der Çandogya Upaniṣad, "bu göğün ve her şeyin ötesinde, daha yükseği olmayan en yüksek dünyalarda parıldayan ışık, aslında insanın içinde parıldayan ışıkla aynıdır. Bṛhadaranyaka Upaniṣad'da atman, insanın yüreğinde, "yürekteki ışık" suretinde bulunan "kişiyle" özdeşleştirilir. "Bu duru varlık kendi bedeninden yükselip en yüksek ışığa erişince kendi biçiminde görünür. Atman odur. O ölümsüz ve korkusuzdur. O Brahman'dır."

Başka bir deyişle, Brahman'ın görünürde birbiriyle uyumsuz iki varoluş biçimi olduğunu anlar: "Mutlak" ve "görelî," "tinsel" ve "maddî," "kişisel" ve "kişisiz" vb. Brahman insana iki ayrı suret içinde görünür: bedensel (ve ölümlü) ve ölümsüz. ... Evrensel Tin en üsttedir; onun altında hem "tinsel" hem de "maddî" alana katıldığı anlaşılan "tezahür etmemiş" yer alır; daha da aşağıda Büyük Benlik, madde içinde tezahür eden Tin bulunur; onu giderek aşağı inen düzlemlerde diğer bilinç biçimleri, duyu organları vb izler. ... ölümsüzlüğü sağlayan bilgi ve ölümlülükle özdeşleştirilen cehalet tükenmez ve sonsuz Brahman'ın içinde gizli olarak bulunur.

Tin ve Doğa'yı İlk Varlığın, Bir/Bütün'ün iki hali olarak görme eğilimi (daha önce Rig Veda'da görülmüştü, belirginleşir. Dolayısıyla evren ve hayat, İlk Varlığın bu iki halinin bileşik etkinliğini temsil eder.

X. BÖLÜM ZEUS VE YUNAN DİNİ

O tam bir Hint-Avrupa gök tanrısıdır. ... Ama Zeus, gökyüzünün kozmik bir görüngü olarak kişileştirilmesinin çok ötesine geçen bir anlam taşır. Onun göksel niteliği, hem egemenliğiyle hem de farklı yeryüzü tanrıçalarıyla yaptığı sayısız kutsal evlilikle doğrulanır.

Bununla birlikte, (zorlu kavgaların ardından ele geçirdiği) egemenliği dışında, Zeus eski Hint-Avrupa gök tanrılarına, örneğin Veda tanrısı Dyaus'a benzemez. Yalnızca evrenin yaratıcısı olmamakla kalmaz, Yunanların ilk Tanrılar grubu içinde bile yer almaz.

Uranos'un denize düşen ve etrafları beyaz bir köpükle çevrelenen cinsel organlarından Aphrodite doğdu. ... Bu öykü gök ile yerin ayrılmasını anlatan arkaik mitin çok şiddetli bir versiyonudur. ... Evren egemeni bir tanrının, oğlu tarafından sakatlanması ve oğlun böylece onun ardılı olması Hurri, Hitit ve Kenan teogonilerinin egemen izleğini oluşturur.

Zeus, Typhon'u yere serdikten sonra, üç kozmik bölge üzerindeki egemenliği kura çekerek paylaşır. Okyanus Poseidon'a, Yeraltı Hades'e ve Gök Zeus'a düşer: toprak ve Olympos ise hepsinin ortak malıdır.

Bu çok sayıdaki evlilik ve erotik macera hem dinsel hem de siyasi bir anlama sahiptir. Zeus, hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri tapılan Helen öncesi dönemin yerel tanrıçalarına sahip olarak, onların yerine geçmekte ve böylece, Yunan dinine kendine özgü niteliğini kazandıracak sembiyoz ve birleşme sürecini başlatmaktadır.

Homeros'ta, Zeus gerçek bir egemen Hint-Avrupa tanrısının saygınlığına kavuşmuştur. O "uçsuz bucaksız göğün" tanrısından daha fazlasıdır, "insanların, tanrıların babası"dır. Zeus havadır, Zeus yerdir, Zeus göktür. Evet, Zeus her şeyin üstünde olan her şeydir."

Zeus, ne dünyanın, ne hayatın, ne insanın yaratıcısı olduğu halde, tanrıların tartışmasız önderi ve evrenin mutlak egemeni olarak ortaya çıkar.

Hesiodos'a göre, "tanrıların ve ölümlülerin kökeni aynıdır." Çünkü ilk tanrıları nasıl Gaia doğurmuşsa, insanlar da yerden doğmuştur. Kısacası dünya ve tanrılar, ilk bölünmeyi izleyen dölleme süreciyle var olmuşlardır ve nasıl ki birçok tanrı kuşağı varsa, aynı şekilde beş insan ırkı ortaya çıkmıştır: altın, gümüş ve tunç ırklar, kahramanlar ırkı ve demir ırk.

Sonradan bir kaza ya da bir "günah" sonucu yitirilen, başlangıç döneminin mükemmelliğinin ve ilk mutluluk miti oldukça yaygındır.

Bilinmeyen nedenlerle, tanrılarla insanlar Mekone'de dostça ayrılmaya karar verdiler. İnsanlar, tanrılarla ilişkilerini kesin bir biçimde saptamak üzere, ilk kurbanı sundular ve Prometheus da ilk kez bu vesileyle konuştu. Bir öküz öldürdü ve onu iki parçaya ayırdı. Ama hem insanları korumak, hem de Zeus'u aldatmak istediği için, kemikleri bir yağ tabakasıyla kapladı, eti ve bağırsakları da işkembeyle örttü. Yağın çekiciliğine kapılan Zeus, tanrılar için kötü payı seçip, insanlara eti ve bağırsakları bıraktı. İşte bu nedenle,

diye belirtir Hesiados, o zamandan beri insanlar ölümsüz tanrılara kemikleri yakarak sunarlar.

... Bu kurnaz paylaşım insanlık açısından hatırı sayılır sonuçlara yol açtı. Bu bir yandan etobur beslenme rejiminin, örnek dinsel davranış, tanrılara gösterilebilecek en yüksek saygı olarak öne çıkarılmasıydı; ama diğer yandan da, son tahlilde altın çağdan beri uygulanan bitkisel (vejetaryen) beslenmenin terk edilmesi anlamına geliyordu. Üstelik Prometheus'un kurnazlığı Zeus'u insanlara karşı öfkelenmişti ve ateşin kullanımını onların elinden aldı.

İnsanlara gelince, Zeus onlara kadını, "o güzel belayı", Pandora biçiminde gönderdi. Hesiados'a göre bu olay, "insanları baştan çıkaracak olan" derin ve sonsuz bir büyü kaynağıydı; "çünkü bu kaynaktan (Pandora'dan) çıkmıştır aslında o kadın dediklerimizin belalı soyu, o ölümlü insanların baş belası."

Kısacası Prometheus insanlığa iyilik yapan biri değil, onun bugünkü durumunun, gözden düşüp haklarını yitirmesinin sorumlusudur. ... Hesiados'a göre, Prometheus miti dünyada "kötülüğün" ortaya çıkışını açıklamaktadır; son tahlilde "kötülük" Zeus'un intikamını temsil etmektedir.

Aiskhylos'a göre, Prometheus en büyük uygarlaştırıcı kahramandır. Prometheus, ilk insanların yerin altında, karanlık mağaralarda karınca sürüleri gibi yaşadıklarını söyler; onlar ne mevsimlerin sırasını, ne hayvan yetiştirmeyi ne de tarımı biliyorlardı; onlara bütün meslekleri ve, bütün bilimleri Prometheus öğretti. Onlara ateşi veren ve ölüm kaygısından kurtaran Prometheus'tu. Bu insanlığı kendisi yaratmadığı için kıskançlığa kapılan Zeus, insanları yok edip yeni bir soy yaratmak istiyordu.

Bu ritüel paylaşımı Sibirya'nın ilkel avcılarının ve Orta Asya'nın çoban halklarının gök tanrılarına sundukları kurbanlara uygundur. Gerçekten de bu halklar Yüce Gök Varlıkları'na hayvanın kafasını ve kemiklerini sunarlar. Başka bir deyişle, kültürün arkaik bir aşamasında bir gök tanrısına saygının mükemmel bir ifadesi olarak kabul edilen sunu, Prometheus destanında üstün tanrı Zeus'un hükümdarlığına hakaret suçuna dönüşmüştür.

Hindistan'da kurban çevresinde yürütülen spekülasyonlar, özgül bir kozmolojik anlayışı dile getirir ve metafizikle Yoga tekniklerine yolu açarlar. ... Hıristiyanlık ise, İsa'nın gönüllü kurban olmasından hareketle oluşmuştur. Bitkisel beslenme düzeninin erdemleri üzerinde duran Orpheusçuluk ve Pythagorasçılık, Mekone paylaşımını kabul eden insanların "günah" işlediğini örtülü olarak kabul ediyorlardı.

Yunanlar insanlık durumunun ne denli eğreti olduğunun bilincine varınca, bu kötümser yaklaşım kesin bir biçimde öne çıkar. Bir yandan insan, sözcüğün dar anlamında, bir tanrı "evladı" değildir (bu düşünce birçok arkaik din ve üç tektanrılı din tarafından paylaşılmaktadır); dolayısıyla dualarının tanrılarla arasında belli bir "yakınlık" kurabileceğini umamaz.

Hesiados, Zeus'un vahşi hayvanlar gibi davranmamaları için insanlara "adaleti" başışladığını açıklar. İnsanın ilk görevi: adil olmak ve tanrılara karşı "onur"unu özellikle

onlara kurbanlar sunarak kanıtlamaktır. ... Euripides hiç duraksamadan şöyle yazar: "Eğer tanrılar çirkin (veya bayağı) bir iş yapıyorlarsa, onlar tanrı değillerdir."

Kısacası tanrılar insanlara, ölümlüler kendi varoluş biçimlerinin getirdiği sınırları ihlal etmedikçe, bir neden olmadan vurmazlar. Ama dayatılan sınırları ihlal etmemek de güçtür, çünkü insanın ölküsü "mükemmellik"tir. Halbuki aşırı mükemmellik ölçüsüz kibire ve küstahlığa yol açma tehlikesini taşır.

Sonuç olarak insanın elinde kendi sınırlarından başka bir şey yoktur; insan olma durumu ve daha özel olarak da **moira**'sı tarafından konmuş sınırlardır bunlar. Bilgelik, her insan hayatının bir sonu olduğunun ve eğretiliğinin bilincine varılmasıyla başlar. O halde şimdiki zamanın sunabileceği her şeyden yararlanmak, gerekir: gençlik, sağlık, tensel zevkler veya erdemlerini sergileme fırsatları. Hometos'un verdiği ders budur: Şimdiki zaman içinde tam olarak, ama soylu bir biçimde yaşamak. ... Yunan dinsel dehasının yaratıcı güçlerini asla engellemeyen bu trajik bakış, paradoksal bir biçimde insanlık durumunun yeniden değer kazanmasına yol açmıştır. Tanrılar insanı sınırlarını aşmamaya zorladığı için, insan sonunda insanlık durumunun mükemmelliğinin ve bu nedenle de kutsallığının farkına varmıştır. Başka bir deyişle, "yaşama sevinci"nin dinsel anlamını, erotik deneyimin ve insan bedeninin güzelliğinin kutsal değerini, her türlü örgütlü toplu eğlencenin -ayın alayları, oyunlar, danslar, şarkılar, sportif yarışmalar, temsiller, şölenler vb- dinsel işlevini yeniden keşfetmiş ve son noktasına vardirmiştir. ... Tanrıların dünyası ile ölümlülerin dünyası arasında yok edilemez bir mesafe bulunduğunu savunan bir din, paradoksal olarak, insan bedeninin mükemmelliğini tanrılara en uygun temsil biçimi haline getirir.

Ama asıl altının çizilmesi gereken nokta, şimdiki zamana verilen dinsel değerdir. Kutsallık şu anın, "doğal" olanın ve gündelik alanın içinde bir anlamda "gizlendiği"nden, bu boyut her zaman açıkça görünmez. Yunanların keşfettiği yaşama sevinci, dindışı türde bir eğlence değildir: Var olmanın, hayatın kendiliğindenliğine ve dünyanın görkemine -gelip geçici bir biçimde de olsa- katılmanın mutluluğunu ortaya koyar. Yunanlar da, kendilerinden önce ve sonra gelen başka birçok halk gibi, zamanın elinden kurtulmanın en güvenli yolunun içinde yaşanan anın ilk bakışta fark edilmeyen zenginliklerinden yararlanmak olduğunu öğrenmişlerdi.

İnsan hayatının sonlu oluşunun ve "herhangi bir özelliği olmayan" bir varoluşun "sıradanlığı"nın kutsallaştırılması, dinler tarihinde oldukça sık rastlanan bir görüngüdür. Ama "sınırlar"ın ve "koşullar"ın -ne türde olurlarsa olsunlar- kutsallaştırılması, özellikle 1. bin yılda Çin ve Japonya'da mükemmellik noktasına ulaşmış ve her iki kültürü de derinden etkilemiştir. Tıpkı eski Yunanistan'da olduğu gibi, "doğal veri"nin bu şekilde aşkın bir dönüşüm geçirmesi özel bir estetiğin ortaya çıkışında da ifadesini bulmuştur.

XI. BÖLÜM

OLYMPOSLULAR VE KAHRAMANLAR

Poseidon adının "Yer'in kocası" (**Posis Das**) anlamındadır. ... Zeus Poseidon'un ağabeyidir, ama Hesiodos Zeus'u kardeşlerin en genci olarak tanıtırken kuşkusuz daha eski bir anlatıyı yansıtmaktadır. Her ne olursa olsun, Zeus'un iktidarı suiistimal etmesine yalnızca Poseidon karşı çıkar ve ona ait alanın gökle sınırlı olduğunu hatırlatır.

Gerçekten de Poseidon'a tapan Hint-Avrupa halkı Yunanistan'a gelmeden önce denizi tanımıyordu. Poseidon'a ait birçok özelliğin denizle hiçbir ilgisi yoktur. O atların tanrısı, Hippios'tur ve birçok yerde, özellikle de Arkadia'da ona bir at biçimi verilerek tapınılıyordu.

Poseidon'un atla ilişkileri, bu hayvanın Hint-Avrupalı istilacılar için önemini göstermektedir. Poseidon atların yaratıcısı, babası veya atları paylaştıran tanrı olarak sunulmaktadır.

Hephaistos mitolojisi, böyle bir büyülü gücün kaynağını madencilerin, demircilerin ve zanaatkarların meslek sırlarıyla, kısacası teknolojinin ve zanaatın mükemmelliğiyle birleştirir. Ama bütün tekniklerin kökeninde, güçlerini aldıkları "ateşe egemenlik" bulunur; önceleri şamanların ve büyücülerin paylaştıkları bu saygınlık daha sonra çömlüklerin, madencilerin ve demircilerin "sırrı" olmuştur.

İnsanı tanrılardan ayıran sınırsız mesafeyi Zeus'tan sonra en iyi yansıtan tanrı olan Apollon'un yazgısı, ölümlülerin sonuncusu olmaktı.

Apollon'un Asya kökenli olduğu görüşünü desteklemek için, en büyük tapım yerlerinin Asya'da bulunması kanıt gösterilir: Lykia'da Patara, Karya'da Didyma, İyonya'da Klaros vb. Başka birçok Olympos tanrısı gibi, o da Yunanistan anakarasındaki kutsal yerlerine sonradan gelmiş izlenimi vermektedir. Ayrıca bir Anadolu köyünün yakınında keşfedilen bir Hitit yazıtında **Apulunas**, "kapıların tanrısı" ismi okunabilmiştir; Nilsson'un hatırlattığı gibi, klasik Yunanistan'ın Apollon'u da aynı unvana sahipti.

Törelere göre, istemeden bile olsa cinayet işleyen kişi aile tarafından öldürülmeliydi; kurbanın ruhunu yatıştırmanın ve suçun yarattığı kirlenmeyi uzak tutmanın tek yolu buydu. Drakon yasası, "vendetta" (kan davası) yerine devlet yetkesini geçirir: Suçu kent mahkemesi yargılar ve daha sonra suçluyu kurbanın ailesine teslim eder.

Delphoi Apollon'dan önce de, kehanet yeri olarak bir tarih öncesine sahipti. Etimolojisi ne olursa olsun Yunanlar bu ismi **delphys**'e (rahim) bağlıyorlardı. Gizemli oyuk bir ağız, bir **stomios**'tu; bu terim aynı zamanda vajina anlamına da geliyordu. Delphoi'nin **omphalos**'u Helen öncesi çağda da bulgulanmıştı. Göbek deliğinin simgesi olan bu terim, üreme organlarıyla ilişkili bir anlam yüklüydü; ama özellikle bir "dünya merkezi"ydi.

Apollon, kuşkusuz esrimecilerin koruyucu tanrısı olmanın çok ötesine geçmişti. Bununla birlikte şu iki vasıf arasında oldukça anlamlı bir süreklilik bulunabilir: "Şaman vasıfları" ve Apolloncu vasıflar. Şamanların gizli şeyleri keşfetme ve geleceği bilme yetenekleri olduğuna inanılır; tam Apollon'un bahsettiği türden yetenekler olan görüler, bu tanrıya inananları aynı vasıflarla donatır. Tıpkı Sibirya'daki bazı şaman geleneklerinde olduğu gibi, Apollon tarafından başışlanan "görüler" de zekayı uyarır ve meditasyona eğilim gösterir; son tahlilde bu görüler insanı "bilgelige" götürür. Walter Otto, gizli bilgilerin "her zaman ruh coşkuluğuyla birlikte" edinildiğine dikkat çekiyordu ve bu durum, özellikle şamancıl esrime için geçerlidir. Bu da her iki gelenekte müzik ve şiirin temel önemini açıklar. Şamanlar kendinden geçme haline şarkı söyleyip davul çalarak

hazırlanır; Orta Asya ve Polinezya'da bilinen en eski destansı şiirler, esrime yolculuklarına çıkan şamanların maceralarını örnek almıştır. Apollon'un en önemli simgesi liridir; lir çalarak tanrıları, vahşi hayvanları ve hatta taşları büyüler.

Apollon'un ikinci simgesi olan yay da şamanist esinli katkı dağarcığının parçasıdır, ama onun ritüel içinde kullanımı Şamanizmin sınırlarını aşmaktadır; yay simgeselliği ise bütün dünyada yaygındır. Apollon, "uzaktan oklayan"dır, bununla birlikte aynı sıfat Rama, Budha ve başka kahramanlarla mucizevi kişilikler için de kullanılmıştır. Ama Yunan dehası, şaman tekniklerini ve simgeselliğini dönüştürdüğü gibi, bu arkaik izleğe de parlak bir biçimde yeni bir değer kazandırmıştır. Apollon sayesinde, yay ve okçuluk simgeselliği başka tinsel durumları ortaya çıkarmaktadır: Mesafeye egemenlik ve dolayısıyla, "an"dan, somutun akışkan olmayışından kopuş; her türlü zihinsel yoğunlaşma çabasını beraberinde getiren sükunet ve dinginlik. Kısacası, Apollon yeni bir teofani, dünya ve insan varoluşu hakkında tamamen Yunanlara özgü ve yinelenemez bir dinsel bilgiyi temsil eder.

Herakleitos uyumun, yay ve lir arasında olduğu gibi, zıtlar arasında bir gerilimin sonucu olduğunu söylüyordu. ... Apollon'dan alınacak gerçek ders Delphoi'nin meşhur deyişinde ifade edilmiştir: "Kendini, tanı!" Zeka, bilim, bilgelik, en başta Apollon olmak üzere, tanrılar tarafından verilen tanrısal örnekler olarak kabul edilir. Apolloncu dinginlik Yunan insanı için tinsel mükemmelliğin ve buradan hareketle aklın simgesi haline gelir.

Hermes... İnsanlarla ilişkilerinde hem tanrı, hem düzenbaz hem de usta bir zanaatkar olarak davranır. O tam bir varlık başılayıcıdır: Her türlü talihin Hermes'in bir başı olduğu söylenir. Ama diğer yandan o, her türlü hileli işin ve dolabın somutlaşmış halidir. Doğar doğmaz kardeşi Apollon'un sürülerini çalar; bu nedenle hırsızların yoldaşı ve koruyucusu olmuştur. Euripides onu "işlerini gece görenlerin tanrısı" diye anar. ... ateşi o bulmuştur.

Hera da yalnızca evlilik tanrıçası değil, aynı zamanda evrensel bereket tanrıçasıydı. ... Ürkütücü canavarların ... annesi olarak kabul edilirdi. Ama canavar doğurmak yer tanrıçalarını özelliklerindedir.

Lydia'daki bir yazıtta "Artemis" biçiminde bulgularanan **Artemis**'in ismi, onun doğulu kökenini belirtir. Bu tanrıçanın arkaik niteliği ortadadır: O öncelikle tam bir Yabani Hayvanlar Tanrıçasıdır; yani hem bir av tutkunudur hem de yabani hayvanların koruyucusudur.

Artemis'in diğer dillerdeki adları arasında Frigya'da Kybele'yi ve Kapadokya'da Ma'yı saymak gerekebilir. ... Efes'te analık işlevi heykellerde o kadar grotesk bir tarzda tasvir ediliyordu ki, onu bir Yunan tanrıçası olarak kabul etmekte duraksanmaktadır. ... Artemis, aşkı ve evliliği değil, bereketi ve analığı bilen yabani hayatı yönetir.

Hera'dan sonraki en önemli Yunan tanrıçası hiç kuşkusuz **Athena**'dır. ... Athena herhalde, Miken prenslerinin müstahkem saraylarının koruyucusu bir Sarayın Kutsal Kadını'ydı; kadın ya da erkek meslekleriyle ilişkili bir ev tanrıçası olmakla birlikte, bir savaş ve yağma döneminde kalede bulunması, ona savaşçı bir tanrıçanın vasıflarını ve güçlerini kazandırmıştı. ... Olympos tanrıları arasında yalnızca Athena'nın anası yoktur.

... Zeus zeka tanrıçası Metis'i hamile iken yuttu ve Athena babasının kafatasından dışarı çıkarak doğdu.

Diğer tanrılar hayatın, bereketin, ölümün, toplumsal kurumların vb kutsallığının sayısız biçimlerini temsil ederler. Athena ise, zeka, teknik beceri, pratik buluşçuluğun yanı sıra kendine hakim olmayı, sınavlarda sükuneti, dünyanın uyumuna, dolayısıyla anlaşılabilirliğine güveni gerektiren bazı meslek ve yeteneklerin "kutsal" niteliğini veya tanrısal kökenini ortaya koyar. Metis tanrıçasının, filozoflar çağında, tanrısal ilmin ve insanların geliştirdiği simgesi haline nasıl geldiği anlaşılmaktadır.

Aphrodite, ... kesinlikle doğu kökenli bir tanrıçadır. ... Tanrıça, Uranos'un denize atılan cinsel organlarından çıkan köpüklü tohumlardan doğmuştur. ... Büyük bir tanrının hadım edilmesi izleği doğu kökenlidir.

Homeros Övgüsü, üç varoluş biçimini, hayvanları, insanları ve tanrıları birleştiren unsuru cinsel itki olarak görmektedir. Diğer yandan **Övgü**, tensel isteklerin engellenemez ve akıldışı niteliğini vurgulayarak, Zeus'un aşk maceralarına da bir gerekçe bulmaktadır. ... Kısacası cinselliğin dinsel açıdan gerekçelendirilmesi söz konusudur; çünkü cinsel aşırılık ve tecavüzlerin bile, Aphrodite tarafından kışkırtıldıkları için, tanrısal bir kökene sahip oldukları kabul edilmektedir.

Onun, esinlediği, yücelttiği ve koruduğu fiziksel aşk tensel birleşmedir. ... Hafifmeşrep bir tanrıça görünümü arkasında, dinsel deneyimin en derin kaynaklarından biri gizlenmektedir: Cinselliğin aşkınlık ve mysteria olarak ortaya çıkışı.

Pindaros üç varlık kategorisi saptıyordu: tanrılar, kahramanlar, insanlar.

F.R. Farnell'e ... göre, kahramanların hepsinin kökeni aynı değildi; o yedi kategori ayırt ediyordu: tanrısal veya ritüel kökenli kahramanlar; gerçekten yaşamış kişilikler (savaşçılar veya ruhban sınıfından kişiler); şairler veya alimler tarafından yaratılmış kahramanlar vb. ... A. Brelich, ... kahramanların "biçimbilimsel" yapılarını şöyle betimledi: Kahramanlar, ölümlerinde özel bir yönün öne çıktığı; savaş, çatışma, kahinlik ve tıp, erginleme törenleri ve mysteria'larla yakın ilişkileri olan kişiliklerdir; siteler kurarlar ve tapımlarının yurttaşlıkla ilintili bir niteliği vardır; onlar kandaş grupların ataları ve bazı temel insani etkinliklerin "ilk örnek niteliğinde temsilcileridir". Ayrıca bazı tuhaf, hatta canavarca özellikler ve insanüstü doğalarını ele veren sıra dışı davranışlar kahramanlara özge niteliklerdir.

Etkinlikleri insanların ortaya çıkışından sonraya rastlar, ama yapıların henüz tam yerine oturmadığı ve kuralların henüz yeterince yerleşmediği bir başlangıçlar dönemi söz konusudur. Onların varoluş biçimleri de "kökenler" çağının tamamlanmamış ve çelişkili niteliğini ortaya koyar.

Kahramanların doğumları ve çocuklukları sıradan değildir. Tanrıların soyundan gelirler, ama kimi zaman "iki babalı" olarak bilinirler.

Kahramanların özgül niteliklerinden biri de ölümleridir. ... Birçok örnekte kahramanın ölümü çok dramatiktir. ... Kahramanlar tanrılar gibi ölümsüz değildir gerçi, ama

ölümlerinden sonra da etkinlik göstermeye devam etmeleriyle insanlardan ayrılırlar. ... genel adetlerin aksine kahramanların ölüleri sitenin içine gömülür, hatta tapınaklara bile kabul edilirler. ... Olymposlular için kurbanlar gırtlakları göğe çevrilerek kesiliyor, yer tanrıları ve kahramanlar için ise gırtlaklar yere dönük oluyordu; Olymposlular için adanan kurban ak, yer tanrıları ve kahramanlar için ise kara renkte olmalıydı ve sunulan kurban tamamen yakılıyordu, hiçbir canlı insan ondan yiyemezdi. Olympos sunakları, yerin üzerinde ve kimi zaman belli bir yükseklikte klasik tapınak türündeydi; kahramanlar ve yer tanrıların sunağı ise basık bir ocak, bir yeraltı mağarası veya belki bir mezarı temsil eden **adyton**'du. Kurban törenleri, Olymposlular için güneşli sabahlarda, kahramanlar ve yer tanrıları için ise akşam veya gece düzenleniyordu.

Bütün bu çelişkili değerler yüklenmiş ve canavarca özellikler, bu sapıkça davranışlar, insanların dünyası henüz yaratılmadığı sıradaki "kökenler" zamanının akıcılığını hatırlatır. Bu başlangıç çağında kuralsızlıklar ve her türden suiistimaller (yani daha sonra canavarlık, günah veya suç olarak mahkum edilecek her şey) doğrudan veya dolaylı olarak yaratıcılık işini kışkırtır. Bununla birlikte kural ihlallerinin ve aşırılıkların yasaklanacağı "insanlar dünyası," kahramanların yaratımlarının -kurumlar, yasalar, teknikler, sanatlar- sonrasında ortaya çıkar. Kahramanların ardından insanlar dünyasında yaratıcı zaman, ... kesin olarak kapanmıştır.

Kahramanların aşırılığı sınır tanımaz. Tanrıçaların bile ırzına geçmeye cüret ederler. ... kutsallıklara saldırmakta duraksamazlar ... kutsal değerlere tecavüz kahramanlığın doğasına özgü ölçüsüz bir **hybris**'i ortaya koyar. Kahramanlar tanrılarla sanki eşitleriymiş gibi çatışır, ama hybris'leri Olymposlular tarafından her zaman zalimce cezalandırılır. Hybris'ini hiçbir ceza görmeden açığa vuran yalnızca Herakles'tir. Ama Herakles "mükemmel kahraman," Pindaros'un deyimiyse "tanrı-kahraman"dır. Onun ne mezarı ne de kalıntıları bilinir; odun yığınının yükselen alevlerin üzerindeki tanrılaştırılan intiharıyla ölümsüzlüğe erişir, Hera tarafından evlat edinilir ve tanrı olup, Olympos'un diğer tanrıları yanında yerini alır. ... Diğerleri ölçüsüz hybris'lerine karşın "ölümsüzleşme" çabalarında başarısızlığa uğramışlardır.

Kahramanlar yalnızca Yunanistan'da böyle hatırı sayılır bir dinsel saygınlığa erişmiş, imegelem gücünü ve düşünce çabalarını beslemiş, edebi ve sanatsal yaratıcılığı desteklemiştir.

XII. BÖLÜM ELEUSIS MYSTERIA'LARI

Demeter'in onu ölümsüzleştirme kararı hem evlat edinme isteği (Persephone'nin boşluğunu dolduracaktı) hem de Zeus'tan ve Olymposlulardan alınan bir intikam olarak yorumlanabilir. Demeter, bir insanı tanrıya dönüştürmek üzereydi. Tanrıçaların insanlara böyle ölümsüzlük verme gücü vardı ve bu konuda en bildik yöntemler, ateş kullanılması veya tanrılığa aday insanın pişirilmesi idi .

Eleusis MÖ 1580- 1500'e doğru kolonileştirilmiş gibidir, ama ilk tapınak (bir oda ve damı taşıyan iki iç sütun) MÖ XV. yüzyılda yapıldı, mysteria'lar da yine XV. yüzyılda başladı.

Erginlenme, hem tanrısal dünyayla yakınlığı hem de hayat ile ölüm arasındaki sürekliliği ortaya koyuyordu. Tarımsal türde bütün arkaik dinlerce paylaşıldığına kuşku olmayan bu düşünceler, Olympos dini tarafından bastırılmıştı. Hayat ile ölüm arasındaki gizemli sürekliliğin ortaya çıkması, vahyedilmesi **epopteia** adayını kendi ölümünün kaçınılmazlığı düşüncesiyle barıştırıyordu.

Erginlenenler ancak ölümden sonra bir araya geliyor ve erginlenmemişler kalabalığından ayrılıyorlardı. Bu açıdan, Pisistratos'tan sonraki Eleusis Mysteria'ları sitenin geleneksel dinsel kurumlarına karşı çıkmadan Olympos dinini ve halk inançlarını tamamlayan bir dinsel sistem olarak kabul edilebilir. Eleusis'in başlıca katkısı ölümden sonra koruyuculuk sağlama türündeydi ve bu nedenle mysteria'lar Atina tarafından hemen onaylanıp koruma altına alınmıştı.

Tarım, Avrupa'ya yayıldıktan birkaç bin yıl sonra, hala ritüel yapısını koruyordu, ama "meslek sırları," yani mahsul bolluğunu sağlamaya yönelik törenler, çok basit bir "erginlenme" aracılığıyla artık bütün dünyada herkese açıldı.

Eleusis mutlaka yeni bir dinsel boyut da keşfetmiş olmalıydı. Mysteria'lar özellikle iki tanrıçayla ilgili bazı "vahiyler"le ünlüydü.

Ama bu tür "vahiyler," sır tutulmasını olmazsa olmaz bir koşul olarak dayatıyorlardı. ... Gerek tıp gerekse felsefe "ererek ulaşılabilecek sırlara" sahip olmakla ünlüdür ve çeşitli yazarlar bunları Eleusis sırlarına benzetir. Yeni-Pythagorasçılar ve yeni-Platoncular zamanında, en çok kullanılan klişelerden biri büyük filozofların şifreli yazılarına, üstatların gerçek öğretilerini yalnızca erginlenmişlere açıkladıklarına ilişkin görüştü.

XIII. BÖLÜM ZERDÜŞT VE İRAN DİNİ

Birçok dinsel düşünce de İran'da keşfedildi, yeniden değer kazandı veya sistemleştirildi. Bunların yalnızca en önemlilerini hatırlatmakla yetinelim: Birçok düalist sistemin (kozmozolojik, ahlaki, dinsel düalizmler) birbirine eklenmesi; kurtarıcı miti; iyinin nihai zaferini ve evrensel kurtuluşu ilan eden "iyimser" bir eskatolojinin geliştirilmesi; bedenlerin yeniden dirilişi öğretilerini; büyük olasılıkla, bazı irfani mitler; son olarak da Rönesans döneminde gerek İtalyan Yeni Platoncuları gerekse Paracelse veya John Dee tarafından yeniden geliştirilen, Magus mitolojisi.

Eski Avesta'nın dörtte üçü kaybolmuştur.

Esas olarak iki tarih yazımı perspektifi söz konusudur: Birincisine göre Zerdüşt, geleneksel etnik dinde, yani MÖ II. bin yılda Hint-İranlılar tarafından paylaşılan dinde reform yapmış, tarihsel bir kişiliktir. İkinci perspektifte, Zerdüşt dini İran dininin yalnızca bir yönünü, yani merkezinde Ahura Mazda tapımı olan Mazdeizmi temsil eder; bu yöntembilimsel tavrı paylaşan yazarlara göre, Zerdüşt peygamberin gerçekleştirdiği bir "reform" söz konusu olmadığı gibi, bu kişiliğin tarihselliği bile tartışmalıdır.

Tarihsel Zerdüşt kişiliğinin, "Mazdeizm dinini" oluşturan müminler tarafından bir mükemmel örneğe dönüştürülmesi doğaldır. Birkaç kuşak sonra, kolektif bellek önde

gelen bir kişinin gerçek yaşam öyküsünü korumayı başaramaz; söz konusu kişilik bir ideal örneğe dönüşür, yani dile getirdiği çağrının yalnızca erdemlerini ifade eder ve bu çağrı, kişiliğin somutlaştırdığı örneğe özgü örnek oluşturan olaylarla yansıtılır.

Zerdüşt'ün etkinliğinin MÖ 1000-600 yılları arasında bir tarihe yerleştirilmesi önerilmiştir. "İskender'den önce 258 yılı"ndan söz eden Mazdeist gelenek doğru kabul edilecek olursa, Zerdüşt'ün MÖ 628-551 arasında yaşadığı saptanabilir.

Rivayete göre Zerdüşt, ... kurban rahibi ve ilahi okuyucuydu... At yetiştiricisi Spitama (parlak saldırlı) kabilesindendi; babasının adı Pourusaspa'ydı ("atı benekli"). Zerdüşt evliydi ve iki çocuğunun adı bilinmektedir; bunlardan küçüğü kızdı ... Zerdüşt yoksuldu. Meşhur bir gatha'sında Ahura Mazda'ya kendisini koruyup yardım etmesi için yakarırken, şöyle haykırır: "Niye güçsüz olduğumu biliyorum ey Bilge: Çünkü sürüm küçük ve az adamım var."

Çağrısıyla seslendiği topluluk, **kavi** denen şefleri ve **karapan**, (mırıldanan), **veusig** (kurban edici) denen rahipleri bulunan yerleşik çobanlardan oluşuyordu. Zerdüşt'ün Ahura Mazda adına saldırmaktan çekinmediği bu rahipler, geleneksel Ari dininin bekçileridir. Ama çok geçmeden tepkiler geldi ve peygamber kaçmak zorunda kaldı. ... Fryana aşiretinin reisi Viştaspa'nın yanına sığındı ve onu vazettiği dine çekmeyi başardı.

Yoldaşlarını, düşmanları ve kötülüğü silah zoruyla uzak tutmaları konusunda teşvik etti. Bu Zerdüştçü topluluğun karşısında, parolaları öfke olan "erkek cemiyetleri" vardı. ... Zerdüşt, sığır kurban edenlere şiddetle saldırır; erkek cemiyetlerindeki tapımın ayırt edici niteliğini bu tür kanlı ritüeller oluşturmaktadır. ... Zerdüşt'ün zihni sürekli, kötülerin uğrayacağı ceza ve erdemlilerin alacağı ödülle meşguldür.

Mazdeizmin iki özgül motifinin sürekli yinelendiğini akılda tutalım: Doğaüstü ışık ve demonlarla savaş.

Bazı şamanların esrime haline uzun uzun şarkı söyleyerek geçtikleri biliniyor; ama şarkılardan yararlanan her, tapım sisteminin şamancıl kabul edilemeyeceğini ekleyelim.

Zerdüşt'e yeni dinin vahyi doğrudan doğruya Ahura Mazda'dan gelir. Bunu kabul ederken tanrısının başlangıç davranışına -iyinin seçilmesi- öykünür ve müritlerinden de başka bir şey istemez. Zerdüştçü reformun özü, tanrıya öykünmedir. İnsan Ahura Mazda örneğini izlemesi konusunda uyarılır, ama tercihte özgürdür. Kendisini Tanrının kölesi veya hizmetkârı olarak hissetmez (Varuna'ya, Yahve'ye, Aİlah'a inananların kendilerini gördüklerinin aksine).

Dünyayı düşünce yoluyla yaratmıştır; bu da creatio ex nihilo'ya {hiçlikten yaratma} denktir. Zerdüşt, "düşünce yoluyla" Ahura Mazda'yı "birinci ve sonuncu olarak," yani başlangıç ve son olarak kabul ettiğini açıklar.

Ahura Mazda birçok Kendiliğin ve ikiz ruhlardan birinin, Spenta Mainyu'nun (İyiliksever Ruh) babasıdır. Ama bu durumda, diğer ikizin, Angra Mainyu'nun da (Yıkıcı Ruh) babası olması gerekir. ... başlangıçta bu iki Ruhtan birinin iyiliği ve hayatı, diğerinin kötülüğü ve ölümü seçtiği açıklanır.

Zerdüşt'ün teolojisi terimin kesin anlamında "düalist" değildir, çünkü Ahura Mazda'nın karşısında bir "karşı-tanrı" yoktur; başlangıçta karşıtlık iki Ruh arasında ortaya çıkar. ... Ahura Mazda her şeyi bildiği için, en başından itibaren Yıkıcı Ruh'un tercihinin ne olacağını biliyordu, ama yine de bunu engellemedi; bu da ya Tanrının her türlü çelişkinin üstünde olduğu ya da kötülüğün varlığının insan özgürlüğünün ön koşulunu oluşturduğu anlamına gelebilir.

Mazdeizmde, öküze saygı önemli bir rol oynamaktadır. Bu olgu yerleşik çiftçilerle göçebeler arasındaki çatışmanın bir yansıması olarak yorumlanmıştır.

Zerdüşt için kullanılan sığırtaç nitelemesi ise, ileri sürüldüğü gibi her Mazdeist'in sürü hayvanlarını koruma ve onlara iyi bakma ödeviyle ilişkili değildir. Antik Yakındoğu'nun ve Hindistan'ın her yerinde bulgularan "çoban" ve "sürü" mecazları, reislere ve onların uyruklarına gönderme yapmaktadır. Zerdüşt'ün sığırtaçlığını yaptığı sürü hayvanı, iyi Dini paylaşan insanı ifade etmektedir.

Eğer Gatha'lar Zerdüşt'ün eseriye -ve bilginlerin neredeyse tamamının görüşü bu yöndedir- peygamberin, dönemsel olarak yenilenen kozmik döngüye ilişkin arkaik ideolojiyi yıkmaya çalıştığı ve Ahura Mazda tarafından karar verilip çok yakın bir zamanda gerçekleştirilecek, geri döndürülemez ahreti ilan ettiği sonucuna varılabilir.

Özetle, Zerdüşt'ün çağrısının hareket noktası Ahura Mazda'nın her şeye egemen gücünün, kutsallığının ve iyiliğinin vahyedilmesidir. Peygambere doğrudan Tanrıdan gelen bu vahiy tektanrılı bir din kurmaz. Zerdüşt'ün müritlerinin önüne koyduğu örnek, Tanrının ve diğer tanrısal Kendilik'lerin seçimidir. Mazdeist Ahura Mazda'yı seçerken kötüye karşı iyiyi, **daeva**'ların dinine karşı gerçek dini seçer. Dolayısıyla her Mazdeist kötülüğe karşı savaşmalıdır.

Zerdüşt Ahura Mazda'nın yanına Ameşa Spenta'ları katarak, onun bu dünyaya hangi biçimde müdahale ettiğini kesinleştirmeyi başarır ve Tanrının "baş melekleri" aracılığıyla kendisine, inananlara nasıl yardım ve destek verebildiğini de aydınlatır. ... Zerdüşt, "bilgelığın," yani "ilim"in, kesin ve yararlı bilginin işlevini ve dinsel değerini öne çıkartmaktadır. Kuşkusuz terimin modern anlamında soyut bir bilim değil, dünyanın yapılarını ve onlarla bağıntılı değerler evrenini hem keşfeden hem de kuran "yaratıcı" düşünce söz konusudur.

Ritüeli yapan rahip, kurban töreni aracılığıyla maga'lığa, geçer; yani içinin "aydınlanmasını," "ilham dolmasını" sağlayan bir esrime deneyimi yaşar. Bu ilham süresince kurban rahibi tinsel özünü bedensel doğasından ayırmayı başarır; başka bir deyişle, iki özün "karışması"ndan önceki saflığa ve masumiyete yeniden ulaşır.

Ritüel biçiminde **haoma**'yı içen kurban rahibi kendi insanlık halini aşar, Ahura Mazda'ya yakınlaşır ve evrensel yenilenmeye önceden somut olarak katılır.

Gerek İran'da gerekse Brahmanca Hindistan'da kurban tekniği ve eskatolojik irfan bir dinsel seçkinler grubu tarafından geliştiriliyor ve batını bir gelenek oluşturuluyordu.

Zerdüşt'e inananların kenevir kullanmasına ilişkin bazı anlatı bölümleri gerçeği yansıtır, bunlarla eski Hindistan'daki durum arasında bir yakınlık kurulabilir.

Rivayete göre, Zerdüşt 77 yaşında iken, Turanlı Bratvarkhş tarafından, bir ateş tapınağında öldürüldü. ... Helenistik dünyada Zerdüşt, örnek din adamı (Magus) olarak yüceltildi ve İtalyan Rönesansı'nın filozofları ondan hep Magus diye söz etti.

Yüce Tanrı veya yalnızca diğerleri'ı: gibi ulu Tanrı olarak kabul edilen Ahura Mazda'ya İrani ülkelerde Zerdüşt'ten önce de tapılıyordu.

Ahemeniler Zerdüştçü olmasalar bile, teolojileri Gatha'lardakiyle aynı düzeydeydi... ve tamamen ahlaki kaygılarla yüklüydü. ... Dara'nın Persepolis yakınındaki Nakş-i Rüstem'de oydurduğu ilk yazıtta, Ahura Mazda "bu yeri yaratan, göğü yaratan, insanı yaratan, insanın mutluluğunu yaratan, Dara'yı çok kişinin tek kralı, çok kişinin tek efendisi yapan ulu bir Tanrı" olarak yüceltilir.

Dara Persepolis'i Yeni Yıl bayramının, Nevruz'un, kutlanmasına ayrılmış kutsal bir başkent olarak tasarladı ve inşa etti. ... Nevruz, bütün Yeni Yıl ritüel senaryoları gibi, kozmogoninin simgesel yinelenişiyle dünyayı yeniliyordu.

Zerdüştçülük batıya doğru yayılırken başka din türleriyle karşılaştı ve onların etkisinde kaldı. Buna koşut olarak, Ahemenilerin Mazdeizmi de hiç değişmeden kalmadı.

Mazdeizm'de, Yima ve Haoma ritüelinin kanlı kurbanlarla birlikte yüceltildiğine dikkat çekelim. Hint-İran mirasının bu şekilde öne çıkarılması tabii ki güçlü direnişlere de yol açtı: Nitekim daha geç dönemlerde kanlı kurbanlar kesin olarak kaldırıldı ve sarhoş edici içki olarak kullanılan haoma da kaybolup onun yerini bir bitki özsuğu, su ve süt karışımı aldı.

Dinler tarihinde bu görüngüye sıkça rastlanır: Bir tanrıya, büyük tanrılar katına geçici veya kalıcı olarak yükseltilebilmesi amacıyla, gerekli "bütünlüğü" elde etmesi için kimi zaman birbirleriyle çelişen birçok vasıf yüklenir.

Mithra Mazdeizm içinde, özellikle **daeva**'lara ve dinsizlere karşı savaşın şampiyon tanrısı olarak yükselmişti. Ahura Mazda'nın bu işlevi tamamen ona bırakması, Ahura'da belli bir işlevsizleşme eğilimi bulunduğuna işaret ediyor; ama kötülük güçlerine karşı mücadele Mazdeizm'in ana yükümlülüğü, olduğu için, bu ilahi Mithra'nın "dine döndürülmesi", yani ulu tanrının (Ahura Mazda) bir zaferi olarak yorumlanabilir.

Diğer Hint-Avrupalılarda da olduğu gibi, başrolü ritüel ateşi oynar. **Yasna**, esas olarak ateş önünde gerçekleştirilen bir **haoma** kurbanıdır. Kutsal ateşlerin kuruluşu, temizlenmesi ve sürdürülmesi Mazdeizm'de başka yerlerde bilinmeyen boyutlara ulaşmıştır. Her Mazdeist kral için, en mükemmel dinsel davranış bir ateş kurmak, yani bir tapınak yaptırmak, ona gelir bağlamak ve rahipler atamaktır.

İyi Din'in kurtarıcı işlevi, ritüelin yaratıcı işlevinin yüceltilmesiyle giderek güçlendirildi. Nihai amaç evrensel yenilenme olduğu için, kurban töreninin kozmogoniye ilişkin temel işlevi öne çıkarıldı: Aslında eskatolojik Yenilenme insanlığı kurtarmakla kalmaz, bedenleri

dirilterek onu yeniden yaratır. Bu da yok edilemeyecek, bozulmayacak yeni bir yaratılış anlamına gelir.

Batı İran'da bulgularanan ritüel, özellikle de bedenlerin yakılması ve bir kavanoza konan küllerin toprağa gömülmesi, Zerdüştçülükte birlikte diğer bölgelere de yayılmıştır. Orta Asya bozkırlarına özgü bir adet daha da arkaiktir: Bedenlerin belirli bir yerde açık havaya bırakılması ve orada akbabalarla köpekler tarafından parçalanıp yenmesi. Doğu İranlılar ritüel olarak dövünüyorlar, kendi bedenlerine vuruyorlar ve kimi zaman bunun sonu intihara kadar varıyordu. Ama Zerdüştçülük, Angra Mainyu'nun icadı olduğunu açıkladığı ağlama ve dövünmeleri kesinlikle yasakladı.

XIV. BÖLÜM **KRALLAR VE PEYGAMBERLER DEVRİNDE İSRAİL DİNİ**

Taç giyme töreni, başka ritüellerin yanı sıra, kutsal yağ dökülmesini, krallığın ilanını ve tahta çıkmayı içerir. İsrail kralı; Yahve'nin temsilcisi olarak, tıpkı eski Doğu'daki diğer hükümdarlar gibi kozmik düzeni sürdürmek, adaleti sağlamak, zayıfları korumak, ülkenin bereketini sağlamakla görevlidir.

Süleyman, tapınağını Kudüs'te, krallık sarayının yanına inşa etti; böylece tapınak tapımını soydan geçen monarşiyle birleştirdi. ... Tapınağın inşa edildiği Siyon Dağı bir "dünya merkezi"dir. Kudüs Tapınağı milli tapınağa dönüşür ve krallık tapımı devlet diniyle özdeşleşir. ... Sonuç olarak dinsel tören usulleri dünyanın yapılarını yenilemeye yöneliktir.

Süleyman ölünce krallık ikiye bölündü.: Kuzey krallığı veya İsrail krallığı ve Güney krallığı veya Yahuda krallığı.

Yaradan ve dünyanın kralı olan Yahve aynı zamanda kendi yarattığının yargıcısıdır. "Belirlediğim, zamanı gelince, doğrulukla yargılayacağım" Doğrulukla yargılar. Onun hem ahlaki, hem kozmik hem de toplumsal nitelikteki adaleti evrenin temel kuralını oluşturur. Yahve "Yaşayan Tanrıdır" başka bir deyişle hem "konuşamayan" ve yürümedikleri için taşınmaları gereken putlardan hem de yerde biten otlara benzeyen insanlardan farklıdır. İnsan da, Tanrı ona "soluğu" veya "ruhu" üflediği için canlı bir varlıktır; ama hayatı kısadır. Ayrıca Tanrı ruh, insan ettir. Bu zıtlık beden dinsel açıdan değer yitirmesine neden olmaz; insan varoluşunun kısa ve geçici niteliğini vurgular, bu durum Tanrının mutlak hakimiyeti ve ebediliği ile çelişir. ... Yine de insan yaratılmış diğer varlıklardan ayrılır; çünkü o Tanrının sureti olarak biçimlendirilmiştir ve doğaya hükmeder.

İnsanın ölümlülüğü, ilk günahın, özellikle de Adem'in kendini Tanrıya benzetmek istemesinin sonucudur.

Yahve'nin "kulu" veya "hizmetkarı" olan insan, tanrısından korkarak yaşamalıdır. İtaat en mükemmel dinsel davranıştır. ... İnsanın dinsel ülküsü "doğru" olmak, Yasa'yı, tanrısız düzeni bilmek ve ona uymaktır. Peygamber Mika'nın hatırlattığı gibi : "Ey insanlar Yahve iyi olanı size, bildirdi, adil davranmanızdan, sadakati sevmenizden ve alçakgönüllülükle yolunda yürümenizden başka tanrınız Yahve sizden ne istedi?"

Bir kutsal metin yorumcusuna göre, güçle iyiliğin buluşması, Eski Ahit'in Tanrısı algılama biçimini özetler.

Yaratılmış olan, tanım gereği suçludur: "İnsan gerçekten temiz olabilir mi? Kadından doğan biri doğru olabilir mi?"

Tanrının Şeytanın tuzağına düşmesi, saf ve dindar birçok ruhu hala huzursuz ediyor. Bununla birlikte Eyüb sorunu iyi anlamıştı: Eğer her şey Tanrıya bağlıysa ve eğer Tanrı erişilmezse, onun davranışlarını yargılamaya olanak yoktur; bu nedenle Şeytan karşısındaki tavrı da yargılanamaz. ... Kısacası, mümin açısından Eyüb Kitabı kötülüğün ve adaletsizliğin, kusurların ve dehşetin bir açıklamasıdır. Mademki her şey Tanrının isteğine ve iradesine bağlıdır o zaman müminin başına gelen her şey dinsel bir anlamla yüklüdür. Ama Tanrının yardımı olmadan insanın büyük günahın sırrına erebileceğini sanmak boşunadır ve aynı zamanda dinsizliktir.

"Bugün 'nebi' (peygamber) denilene eskiden 'kahin' (bilici) denirdi".

Kahinlerin ve gezgin görü sahiplerinin dışında, iki peygamber kategorisi ayırt edilmektedir. Birinci grup tapım peygamberlerinden oluşmuştur: Tapınakların yakınında yaşar ve rahiplerle birlikte ritüellere katılırlar. Bunlar krallık tapınaklarıyla ilişkili, saray peygamberleridir. Birçok kez krala beklediği zaferi kazanacağını bildirirler. Bu oldukça kalabalık profesyonel peygamber kategorisi Eski Ahit'te sahte peygamber olarak kabul edilenleri de kapsar.

İkinci grup ise ... çağrılarını bir mesleğin üyeleri olarak değil, seçilmiş kişiler olma iddiasıyla duyururlar. Bazı kabileleri veya bazı tapınakları ya da kralları temsil etmeyip, Tanrının habercisi olduklarını açıklarlar.

Bütün büyük peygamberler seçilmişliklerinin gerçekliğine ve çağrılarının aciliyetine içtenlikle ve tutkuyla inanır. Doğrudan Tanrı Söz'ünü duyurduklarından hiç kuşku duymazlar; çünkü Yahve'nin elinin veya ruhunun (**ruah**) üzerlerine konduğunu hissetmişlerdir. Tanrının peygamberin ruhuna girmesi, kimi zaman kendini esrime yoluyla gösterir, ama coşkunluk veya esrime içinde kendinden geçme hali mutlaka gerekli görünmemektedir. Hatta bazı peygamberler delilikle suçlanmıştır. Tanrının dehşet verici varlığının ve peygamberin üstlendiği görevin ağırlığının yol açtığı duygusal sarsıntılar söz konusudur. Şamanların "erginlenme hastalıkları"ndan bütün dinlerdeki büyük mistiklerin "delilikleri"ne kadar, çok iyi bilinen bir görüngüdür bu. Ayrıca arkaik ve geleneksel toplumların "kutsallık uzmanları" gibi, peygamberler de kehanet yeteneklerine sahiptir ve büyülü türde mucizevi güçler sergilerler: Ölüleri diriltir, azıcık gıdayla kalabalıkları besler, bazı insanları hasta ederler vb.

Yahve ona bir başka evlilik yapmasını, "başkasınca sevilmiş, ... Zina etmiş" bir kadın almasını söylemişti ... Hoşea'nın duyularına kavmi tarafından ihanete uğrayan Tanrının kırgınlığı hakimdir. İsrail Yahve'nin eşiydi, ama ona bağlı kalmamış, "fahişe" olmuş, başka bir deyişle kendini Kenan'ın bereket tanrılarına vermişti.

Eşler arasındaki bu aşk, İsa'nın bedel ödeyerek insanlığı kurtarması inancının habercisidir: Tanrının affı insanın kusurlarından dönmesini beklemez, onun öncülüdür.

Hoşea'dan sonraki bütün büyük peygamberlerin evlilik simgeselliğini kullanacağını da ekleyelim.

Kutsal metinlerin büyük peygamberleri, seçilmişliklerinin benzerliğine karşın, varoluş üslupları, yazgılarını üstlenme biçimleriyle birbirlerinden ayrılırlar. ... Hatta krala ve yüksek görevlilere saldırmakta duraksamadı ... Tıpkı öncülleri gibi, o da ibadetin yetmediğini açıkladı ... Tek gerçek iman, adaleti uygulamak ve iyilik yapmaktan ibarettir: "İyilik etmeyi öğrenin, adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, öksüzün hakkını verin, dul kadını savunun".

Asurluların Suriye ve Filistin'e saldırısı, İşaya'nın vaazına yeni bir unsur soktu. ... Asur kralı Filistin'i işgal edince, İşaya onun artık Yahve'nin aracı değil, iktidara doymayan basit bir zorba olduğunu açıkladı. İşaya, Siyon'un dokunulmazlığına güveniyordu: Kutsal dağ Yahve tarafından bütün düşmanların saldırılarına karşı korunmuştu ve korunacaktı.

Bir ruhban ailesinden gelen Yeremya seçilmişliğini MÖ 626'da anladı ve peygamberliğini kesintilerle kırk yıl boyunca sürdürdü. ... Yeremya'nın ilk söylevlerine çok dramatik bir izlek hakimdir. Kuzeyden gelen büyük bir milletin çok yakın bir gelecekte yol açacağı felaketten söz eder: "Yay, pala kuşanmışlar, barbar ve acımasızlar ... " Bu vahşi atlıların hangi tarihi örneğe denk düştüğünü aramak boşuna çaba olur. "Kuzeyden gelen millet," mitolojik mutlak yıkım imgeleri arasında yer alır; çünkü istila ülkeyi kesin bir biçimde yok edecektir.

MÖ 609'da Yoşiya öldü, oğlu Yehoyakim tahta çıktı. Yeremya, iğrenç bir zorba olduğu ortaya çıkan Yehoyakim'e saldırmakta duraksamadı. ... Yeremya tutuklandı ve bazı ileri gelenler kendisini korumasa, muhtemelen idam cezasına çarptırılacaktı. Peygamber uzunca bir süre kamuya açık yerlerde konuşma yapma olanağı bulamadı.

Yeremya'nın çağrısının son aşaması MÖ 595'te, Nebukadnezzar Kudüs'ü fethedip, Yahuda seçkinlerinin bir bölümünü sürgün edince başladı. ... Yeremya halkı yatıştırmaya çalışıyordu. Hain diye tutuklanıp, hapse atıldı, ama daha sonra, Babilliler tarafından kurtarıldı.

Aslında Tanrı, peygamberi aracılığıyla Yeni Ahit'i bildirmektedir: "İsrail halkıyla ve Yahuda halkıyla yeni bir ahit yapacağım günler geliyor."

"Dünyadaki kralların ve insanların hiçbiri Kudüs kapılarından hasımların, düşmanların gireceğine inanmazdı".

Kudüs'te veya sürgünde yaşayan birçok kişi, Yahve'nin gücünden kuşkuya düşüp galiplerin tanrılarını benimsedi. Hatta bazıları Yahve'nin varlığından bile şüphe ettiler.

Son büyük peygamber Hezekiel, MÖ 597'de ... Hezekiel'e göre İsrail'i günahlar, öncelikle de putperestlik kirletmişti.

Tanrının varlığı ayrıcalıklı bir mekanla sınırlanmamıştır. Dolayısıyla müminin Yahve'ye kendi vatanında veya yabancı bir ülkede tapınması arasında pek fark yoktur. Önemli olan onun iç dünyası ve benzerlerine karşı davranışlarıdır.

Peygamberlerin ilk dikkat çeken özelliği, tapıma yönelttikleri eleştiriler ve bağdaştırmacılığa, yani onların "fahişelik" adını verdikleri Kenan etkilerine amansızca saldırmalarıdır. Ama durmadan ateş saçıkları bu "fahişelik," kozmik dinseliliğin en yaygın biçimlerinden birini temsil etmektedir. Tarımcılara özgü kozmik dinselilik en temel kutsallık diyalektiğinin, özellikle de tanrısal olanın kozmik nesnelere veya ritimlerde bedenlendiği ya da tezahür ettiği inancının bir uzantısını oluşturuyordu. Ama Yahve müminleri, Filistin'e girdiklerinden beri, tam da bu inancı putperestliğin en mükemmel örneği olarak kınıyorlardı. ... Sonunda peygamberler doğayı her türlü tanrısal varlıktan arındırmayı başardılar. Doğa dünyasının birçok kesimi -yüksek yerler, taşlar, kaynaklar, ağaçlar, bazı mahsuller, bazı çiçekler-. "kirli", diye damgalanacaktı; çünkü Kenan bereket tanrıları tapımıyla kirletilmişlerdi. Tam anlamıyla "temiz" ve kutsal bölge yalnızca çöldü, çünkü İsrail orada Tanrısına sadık kalmıştı.

Tapım, öncelikle de kanlı kurbanlar eleştiriliyordu; ... rahipler ve halk ritüel etkinliğini tapınmanın en mükemmel biçimi olarak görüyorlardı. Oysa peygamberlere göre, onlar Yahve'yi boşuna tapınaklarında arıyorlardı; Tanrı kurbanları, bayramları ve törenleri küçümsüyordu ... Tanrı hak ve adalet bekliyordu. ... Peygamberler tapımdaki iyileştirmelerin değil, insanlardaki dönüşümün peşindeydiler.

Doğanın kutsallığını, tapım etkinliğinin değerini yitirmesi; kısacası kozmik dinseliliğin toptan ve sert bir biçimde reddi ve özellikle de Yahve'ye nihai dönüş yoluyla bireyin tinsel yenilenişine verilen belirleyici önem, peygamberlerin iki Yahudi krallığının varlığını bile tehdit eden tarihi krizlere yanıtıydı.

Başka bir deyişle, halk ve ileri gelenler, ama onların yanı sıra kahinler ve iyimser peygamberler tarihi düşmanlıkları doğal afetlerle özdeşleme eğilimindeydiler.

Peygamberler resmi siyasi iyimserliğe tepki gösteriyorlar ve Yahveciliği devlet dini olarak yerleştirmek yerine bağdaştırmacılığı teşvik eden Davud monarşisine saldırıyorlardı.

Demek ki peygamberler, daha önce hiç görülmemiş bir biçimde, tarihe değer yüklemektedirler. Bundan böyle tarihi olaylar, Tanrının iradesiyle belirlendikleri ölçüde, kendi içlerinde bir değere sahip olacaktı. Böylece tarihi olgular insanın Tanrı karşısındaki "durumları"na dönüştü ve bu nitelikleriyle, o zamana dek hiçbir şeyin onlara sağlayamadığı bir dinsel değer kazandılar. Bu nedenle, tarihin Tanrının bir epifanisi olarak anlamını ilk keşfedenlerin İbraniler oldukları söylenebilir ve bu kavram, beklenebileceği gibi, Hıristiyanlık tarafından yeniden ele alınmış ve boyutlandırılmıştır.

XV. BÖLÜM

DIONYSOS VEYA YENİDEN KAVUŞULAN AHRET MUTLULUĞU

Birçok köken miti kraliyet ailelerinin kurucularının soyunu tanrılarla ölümlü kadınlar arasındaki birleşmelerle başlatır. Ama Dionysos ikinci kez Zeus'tan doğmuştur. Bu nedenle, böyle bir birleşmeden doğanlar arasında tanrı olan bir tek odur.

Bilginlerin çoğu Dionysos'u, Yunanistan'a ya doğrudan Trakya'dan ya da Frigya üzerinden gelmiş, Trakyalı bir tanrı olarak kabul etmektedir. Ama Walter Otto, Dionysos'un arkaik ve bütün Helen dünyasında yaygınlaşmış niteliği üzerinde durmuştur ve tanrının adına -di-vo-nu-so-jo- bir Miken yazıtında rastlanması ona hak veriyor gibidir.

Dionysos herhalde direniş ve baskılara yol açmıştı; çünkü ortaya çıkardığı dinsel deneyim bütün bir varoluş üslubunu ve değerler evrenini tehdit ediyordu. ... Ancak geri kalan her şeyi (adı ne olursa olsun: denge, kişilik, vicdan, mantık, vb) yadsıyarak gerçekleştirilebilen her türlü mutlak dinsel deneyime karşı direniş.

Dionysos birdenbire görünen ve daha sonra gizemli bir biçimde yok olan bir tanrıdır. ... Bu dönemsel epifaniler ve gizlenmeler Dionysos'u bitki büyümesi tanrıları arasına sokar. ... sarmaşık ye çam onun neredeyse alametleri haline gelmiştir ... hayvan olarak (boğa, aslan, teke) ... hayatın bütünüyle ilişki içindedir. ... kışın görünür ve en şanlı epifanisini gerçekleştirdiği ilkbahar şenliği sırasında yok olur. ... Yok olma,"gizlenme" Yeraltına inişin, yani "ölüm"ün mitolojik ifadeleridir.

Tam bir arkaik tören olan ve bütün dünyada yaygın olarak görülen fallus taşıma kuşkusuz Dionysos tapımından daha eskiydi. ... şarap tanrısının maskeler kortejinin başına geçmeyi nasıl başardığı da anlaşılmaktadır. ... neşe ve sarhoşluk, artık Homeros'un kederli ile dünyasına hiç benzemeyen bir öte hayatı önceden haber vermektedir bir anlamda. ... Dionysos'un boğa şeklindeki epifanisinin hala bilindiğini gösteriyor.

Çeşitli tahıllardan yapılan bir bulamaç olan ve gece olmadan yenmesi gereken **panspermia** hazırlanıyordu. ... Hippokrates'in bir incelemesinde, "Besinler, bitkilerin büyümesi ve tohumlar bize ölümlerden gelir," diye yazılmıştı. Dionysos, kendisi için yapılan tüm törenlerde, hem bereket hem de ölüm tanrısı olarak karşımıza çıkar. Herakleitos, "Hades ile Dionysos'un ... tek ve aynı tanrı olduğunu söylemişti.

Kayadan fışkıran su, süt ve balla dolan dereler. Teos'ta Dionysos şenliklerinin kutlandığı gün, bir şarap kaynağı sel gibi boşalır.

En meşhuru, birkaç saat içinde çiçek açıp, üzüm veren "bir günlük bağlar"dır

Kadınlar evlerini terk etmeye ve geceleri dağlarda koşturup, santur ve flüt sesleri eşliğinde dans etmeye itilmektedir. Pentheus en çok şarabın etkisinden korkmaktadır; çünkü "baş döndürücü şarabın parıltısı kadın şölenlerinin bir parçası oldu mu o törenlerden hayır, gelmez".

Kurbanın parçalanarak öldürülmesi ve çiğ et yenmesi yoluyla, tanrıyla ruh birliği gerçekleştiriliyordu; çünkü parçalanan ve çiğ çiğ yenilen hayvanlar Dionysos'un epifanileri veya bedenlenmiş halleriydi. ... Dionysosçu esrime her şeyden önce insanlık halinin aşılması, tam kurtuluşun keşfi; insanlığın erişemediği bir kendiliğindenliğin ve özgürlüğün elde edilmesi idi.

Dionysos ve tapımını diğerlerinden ayıran , psikopatik krizler değil, bunların dinsel deneyim olarak yüklendikleri değerdir: Bunlar kimi zaman tanrının verdiği bir ceza, kimi zaman da bir ödüdür. Sonuç olarak görünürde benzer toplu ritüeller veya hareketlerle -örneğin ortaçağın bazı çırpıntılı ve kesik kesik hareketlerle yapılan dansları veya Kuzey Afrika'daki mistik İsviçre tarikatının ritüellerinde çiğ et yenmesi- yapılan karşılaştırmaların ilginç yanı bunların Dionysosçuluğun özgünlüğünü belirginleştirmesidir.

Tarihsel dönemde bu kadar arkaik bir mirasla yüklü bir tanrı çok az çıkmıştır: Vahşi hayvan biçimli maskeleri, fallus taşımanın, çiğ et yemenin, yamyamlığın ... yer aldığı ritüeller.

Dionysos ritüellerinin merkezinde şu ya da bu biçimde her zaman az çok şiddet içeren bir taşkınlıktan oluşan bir esrime deneyimi bulunur: Mania. Bu "çılgınlık" bir anlamda müridin "tanrılaşmasının" kanıtını oluşturuyordu.

Sürekli hareket halindedir; her yere, bütün ülkelere, bütün halklara, bütün dinsel ortamlara girer; çeşitli yüzleriyle ortaya çıkıp, hem köylüleri, hem entelektüel seçkinleri, siyasetçileri hem de münzevileri, orjicileri ve çilecileri büyüleyip, kendine çeken, tek Yunan tanrısı odur. Sarhoşluk, erotizm, evrensel bereket, ama aynı zamanda dönem dönem ölümlerin gelmesinin veya mania'nın, hayvani bilinçsizlik içine batışın veya **enthousiasmos**'un esrimesinin yol açtığı unutulmaz deneyimler -bütün bu dehşet ve vahiyler tek bir kaynaktan çıkar: Tanrının varlığı. Onun varoluş biçimi hayatla ölümün gelişkili birliğini ifade eder. Bu nedenle Dionysos, Olymposlulardan kökten farklı bir tanrı tipi oluşturur. O, insanlara diğer tanrılardan daha mı yakındı? Her ne olursa olsun, ona yaklaşılabiliyor, insanın onu kendi içine katıştırması mümkün oluyor ve ona özgü **mania** esrimesi insanlık halinin aşılabileceğini kanıtlıyordu.